

Қазақстан Республикасының Оқу-ағарту министрлігі
Министерство просвещения Республики Казахстан

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы
Национальная академия образования имени И. Алтынсарина

**Білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін ескере отырып
оқу процесін ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар**

**Методические рекомендации по организации учебного процесса
с учетом особых образовательных потребностей обучающихся**

**Астана
2025**

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Ғылыми-әдістемелік кеңесімен баспаға ұсынылды (2025 жылғы 4 маусым №2 хаттама)

Рекомендовано к изданию Научно-методическим советом Национальной академии образования им. И. Алтынсарина (протокол №2 от 4 июня 2025 года)

Білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін ескере отырып оқу процесін ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2025. – 128 б.

Методические рекомендации по организации учебного процесса с учетом особых образовательных потребностей обучающихся – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2025. – 128 с.

Бұл әдістемелік ұсынымдар инклюзивті білім беру кеңістігі жағдайында білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалайтын педагогтер мен мамандарға арналған. Олар инклюзивті білім беру ортасын құру үшін қажет ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау саласындағы құзыреттерді дамытуға бағытталған.

Әдістемелік ұсынымдар жалпы білім беретін мектептердің әкімшілігіне, еліміздің педагогтеріне, сондай-ақ білім басқармалары мен бөлімдерінің мамандарына арналған.

Данные методические рекомендации предназначены для педагогов и специалистов, занимающихся оценкой особых образовательных потребностей обучающихся в условиях инклюзивного образовательного пространства. Они направлены на развитие компетенций в области оценки особых образовательных потребностей, что необходимо для создания инклюзивной образовательной среды.

Ұсынымдар педагогтер мен мамандарға балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау мен деңгейін анықтауда көмек көрсетуі, білім беру бағытын таңдау кезінде олардың жеке қажеттіліктерін ескеруі, сондай-ақ сапалы және қолжетімді білім беру ортасын тиімді жоспарлауы және құруы тиіс.

© Ы. Алтынсарин атындағы
Ұлттық білім академиясы, 2025
Национальная академия образования
им. И. Алтынсарина, 2025

Кіріспе

Қазіргі заманғы әлемдік білім беру кеңістігінде білім беру сапасын арттыруға бағытталған оң үрдістер байқалуда, оған жалпы орта білім беру де кіреді. Бұл өзгерістердің негізгі бағыттарының бірі — білімді беруден оны шынайы өмірде тиімді қолдануға мүмкіндік беретін кең ауқымды негізгі құзыреттерді қалыптастыруға басымдықтың ауысуы. Сонымен қатар әрбір баланың жеке мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін ескере отырып, сапалы білім алуға деген ажырамас құқығын мойындау да маңызды орын алады. Бұл қағидаттар Біріккен Ұлттар Ұйымының Балалар құқықтары туралы конвенциясында (1989) [1] және Мүгедектер құқықтары туралы конвенциясында (2006) көрініс тапқан [2].

Теңдік, инклюзия және ынтымақтастық құндылықтары білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беру мәдениетін қалыптастырудың іргетасына айналуға бастады. Бұл қағидаттар ерекше білім беруді қажет ететін тұлғаларды оқыту жөніндегі Саламанка декларациясы мен іс-қимылдың негізгі бағдарламасының (ЮНЕСКО, 1994) [3–4] басты ережелеріне толық сәйкес келеді. Аталған құжаттарға сәйкес, инклюзивті білім беру – бұл үнемі дамып отыратын әлеуметтік және педагогикалық тәсіл ретінде қарастырылады. Ол білім алушылардың алуан түрлілігін оң қабылдауға негізделеді, мұнда жекелеген ерекшеліктер кедергі емес, керісінше – білім беру үдерісін байытудың мүмкіндігі ретінде танылады.

Тұрақты әрі оң өзгерістердің кілті – қоғамның инклюзивті қағидаттардың құндылығын терең ұғынуы және олардың әр адамның өмір сүру сапасын жақсартуға қалай ықпал ететінін түсінуі болып табылады. «Инклюзивті мәдениет – инклюзивті саясат – инклюзивті практика» тұжырымдамасы аясында инклюзивті мәдениет жетекші рөл атқарады. Себебі дәл осы мәдениетті дамытпайынша, шынайы инклюзивті қоғам құруға бағытталған саясатты қалыптастыру және тиімді педагогикалық практиканы жүзеге асыру мүмкін емес. Бұл Біріккен Ұлттар Ұйымының Тұрақты даму мақсаттарымен (ТДМ), әсіресе ТДМ-4: «Барлық адамдар үшін жан-жақты, тең құқылы және сапалы білім беруді қамтамасыз ету және өмір бойы білім алу мүмкіндігін ілгерілету» қағидатымен толық сәйкес келеді [5].

Инклюзивті білім беруді дамыту қоғамдағы көзқарастар мен құндылықтарды өзгертуді талап етеді. Бұл – педагогтерден бастап ата-аналар мен мемлекеттік құрылымдарға дейінгі кең ауқымды қатысушыларды тартуды көздейтін күрделі үдеріс. Мұндай өзгерістер біртіндеп және ұзақ мерзімді сипатқа ие.

Инклюзивті білім берудің тиімділігінің басты өлшемі – барлық балалардың, соның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың да, қоғам өміріне қатысуы, мәдениетке тартылуы, қарым-қатынас және өзара әрекеттесу тәжірибесінің қалыптасуы арқылы табысты әлеуметтенуі болып табылады.

Қазақстанның білім беру жүйесінде инклюзивті үдерістерді табысты ілгерілету үшін, ең алдымен, білім беруді мемлекеттік-қоғамдық институт

ретінде ашық әрі қолжетімді ету қажет. Сонымен қатар инклюзивті білім беру үдерісіне қатысушы барлық тараптардың өзара әрекетін, жауапкершілігін және белсенді қатысуын күшейту маңызды. Бұл Қазақстан ратификациялаған БҰҰ конвенциялары мен ЮНЕСКО-ның білім берудегі инклюзия мен әділеттілікке қатысты стратегиялары аясындағы халықаралық міндеттемелерінде баяндалған қағидаттарды іске асыруды көздейді.

Білім беру жүйесін жаңғырту мен дамыту бағытындағы мемлекетіміздің басым міндеттерінің бірі – ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қоса алғанда, барлық санаттағы балалар үшін сапалы білімге тең және әділетті қолжетімділікті қамтамасыз ететін жағдайлар жасау. Бұл тек білім беру қызметтерін формалды түрде ұсынумен шектелмей, әрбір баланың физикалық, когнитивтік, әлеуметтік немесе эмоциялық ерекшеліктерін ескеруге қабілетті икемді әрі бейімделгіш білім беру ортасын құруды көздейді. Аталған міндетті шешу жүйелі тәсілді қажет етеді: құқықтық қолдау көрсету, кадрларды дамыту, инклюзияны енгізу және ата-аналар, мамандар мен қоғам өкілдерінің белсенді қатысуы. Мұндай кешенді көзқарас барлық балалар үшін тең білім беру мүмкіндіктерін қамтамасыз ету жөніндегі халықаралық стандарттарға толық сай келеді.

Осы тұрғыда «Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасының» маңызы ерекше, себебі ол еліміздің білім беру саясатына деген жаңа көзқарасты бейнелейді. Білім беруді дамытудың басты бағыты ретінде тек білім деңгейін арттыру ғана емес, сонымен қатар жан-жақты дамыған, жоғары адамгершілікке ие тұлға қалыптасатын қолайлы білім беру ортасын құру белгіленген. Мұндай тұлға негізгі құзыреттерге ие болып, қарқынды өзгеріп жатқан әлеуметтік-экономикалық жағдайда өзінің шығармашылық әлеуетін іске асыруға дайын болуы тиіс – бұл жеке дамуға да, сондай-ақ қазақстандық қоғамның игілігіне де қызмет етеді [6].

Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартының мазмұнына енгізілген өзгерістер мектеп оқушыларының сыни және шығармашылық ойлауын дамытуға, функционалдық сауаттылығын арттыруға, дағдылары мен құзыреттерін жетілдіруге, сондай-ақ білім беру үдерісінің үздіксіздігін қамтамасыз етуге бағытталғанын ерекше атап өткен жөн. Сонымен қатар бірқатар жаңа нормалар мектептегі білім беруде инклюзивті тәсілді күшейтуге арналған [7].

Бұл ұсынымдар еліміздің педагогтеріне жалпы орта білім беру бағдарламаларын «баршаға арналған білім беру» қағидаты негізінде іске асыруда әдістемелік қолдау көрсетуге бағытталған. Әрбір педагог мынаны түсінуі тиіс: барлық балалар үшін сапалы білімнің қолжетімділігін қамтамасыз ету – бұл тек әлеуметтік әділеттілік мәселесі ғана емес, сонымен қатар гуманизмге, айырмашылықтарға құрметпен қарауға және ел өміріне барлық азаматтардың тең құқылы қатысуына негізделген қоғамның тұрақты дамуы үшін аса маңызды шарт.

1 Қазіргі мектептегі инклюзивті білім беру процесін нормативтік қамтамасыз ету

Тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстан Республикасы балалардың сапалы білім алуға деген құқықтарын қамтамасыз ету бағытында жүйелі әрі дәйекті қадамдар жасап келеді. Қазақстан Республикасының Конституциясында әрбір баланың мемлекеттік білім беру ұйымдарында бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білімді тегін алу құқығы бекітілген [8]. Балалардың, соның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың құқықтарына кепілдікті одан әрі нығайту мақсатында Қазақстан бала құқықтарын қорғауға және ілгерілетуге бағытталған бірқатар негізгі халықаралық құжаттарға қосылып, оларды ратификациялады. Олардың қатарында БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясы [1], инклюзивті білім беру саласындағы қағидаттар мен стратегиялық бағыттарды айқындайтын Саламанка декларациясы [3], Мүгедектер құқықтары туралы конвенция [2], сондай-ақ Білім беру саласындағы кемсітушілікпен күрес туралы конвенция және басқа да маңызды халықаралық актілер бар [9].

Сонымен қатар Тәуелсіздік жылдары елімізде инклюзивті және арнайы білім беру мәселелерін реттейтін нормативтік-құқықтық база қалыптасып, үнемі жетілдіріліп келеді. Аталған заңнамалық база барлық санаттағы балалар, соның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін балалар үшін білім беру қызметтеріне тең қолжетімділікті қамтамасыз етуге бағытталған. Балалардың білім алуға деген құқығы, оның ішінде арнайы қолдау көрсетуге және жеке қажеттіліктерін ескеретін жағдайлар жасауға қатысты негізгі ережелер Қазақстан Республикасының бірқатар заңнамалық актілерінде бекітілген.

Олардың қатарында:

- «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңы [10];
- «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заң [11];
- «Мүмкіндіктері шектеулі балаларды әлеуметтік және медико-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» Заң [12];
- сондай-ақ «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2021 жылғы Заң [13].

Осылайша, Қазақстан инклюзивтілік пен теңдік қағидаттарына берік бейілдігін көрсетіп, әрбір баланың жеке мүмкіндіктеріне қарамастан, сапалы әрі қолжетімді білім алуға деген құқығын іске асыруға қажетті жағдайларды жасауда.

Қазіргі мектептегі инклюзивті білім беру үдерісін нормативтік қамтамасыз етуге толығырақ тоқталайық. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев өзінің Қазақстан халқына жыл сайынғы Жолдауларында білім беру саласын дамытудағы маңызды міндеттердің бірі ретінде – әрбір баланың сапалы білімге тең қолжетімділігін қамтамасыз етуге айрықша мән беріп келеді. Мәселен, 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «ЖАҢА ЖАҒДАЙДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН: ІС-ҚИМЫЛ КЕЗЕҢІ» атты Қазақстан халқына Жолдауында Мемлекет басшысы: «Күнделікті мәселелерді шешумен қатар, балалардың бәріне бірдей мүмкіндік

туғызу үшін жүйелі шаралар қабылдау қажет» деп атап өтті. Сонымен қатар ол: «Балаларымыз қай жерде тұрса да, қандай тілде оқыса да сапалы білім алуы керек» екенін ерекше атап көрсетті [14].

2021 жылғы «ХАЛЫҚ БІРЛІГІ ЖӘНЕ ЖҮЙЕЛІ РЕФОРМАЛАР – ЕЛ ӨРКЕНДЕУІНІҢ БЕРІК НЕГІЗІ» атты Жолдауында Президент: «Біздің білім беру жүйеміз қолжетімді әрі инклюзивті болуға тиіс», – деп атап өтті [15].

2022 жылғы «ӘДІЛЕТТІ МЕМЛЕКЕТ. БІРТҰТАС ҰЛТ. БЕРЕКЕЛІ ҚОҒАМ» атты Жолдауында Мемлекет басшысы: «Әрбір оқушының білім алып, жан-жақты дамуы үшін қолайлы жағдай жасалуға тиіс», – деп атап өтті [16].

2023 жылғы «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Жолдауында Мемлекет басшысы: «Сапалы орта білім алу – әрбір баланың мызғымас құқығы. Мұндағы ең түйінді сөз – «сапа». Сондықтан білім сапасын жақсарту және мұғалімдердің біліктілігін арттыру ауадай қажет» [17], – деп атап өтті.

2024 жылғы «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Жолдауында Мемлекет басшысы: «Еліміздің кадрлық әлеуетін арттыру ісінде орта білім беру жүйесі өте маңызды рөл атқарады» [18], – деп атап өтті.

Қазақстан Республикасындағы инклюзивті білім беру саласындағы нормативтік құжаттарды қарастырмас бұрын, барлық балалардың қандай да бір айырмашылықтарына қарамастан, сапалы білім алуға деген құқықтарын қамтамасыз ету бағытын ұстанған елдердің инклюзивті саясатты дамытуына негіз болған негізгі халықаралық құжаттарға қысқаша шолу жасайық. Бұл құжаттар білім беру жүйесі, тәрбие беру мен өсіп келе жатқан ұрпақтың құндылықтарын қалыптастыру ісіндегі маңыздылығымен ерекшеленеді.

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған

Аталған құжаттың педагогикалық қауымдастық үшін маңызы мен мәніне тоқталайық. 1948 жылғы 10 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясының 217А (III) қарарымен қабылданған Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы – әрбір адамға туған сәтінен бастап тиесілі негізгі құқықтар мен бостандықтарды айқындайтын іргелі халықаралық құжат болып табылады. Педагогтер мен жалпы білім беру қауымдастығы үшін осы құжаттың мазмұнын білу және оны терең түсіну – кәсіби құзыреттіліктің маңызды құрамдас бөлігі ғана емес, сонымен қатар білім алушыларда адам қадір-қасиетіне, жеке тұлға құқықтарына және әділеттілік қағидаттарына құрметпен қарауды қалыптастырудың негізі болып табылады [19].

Аталған құжаттың тарихи контексті мынада: Декларацияның қабылдануы – халықаралық қауымдастықтың екі дүниежүзілік соғыстың, әсіресе Екінші дүниежүзілік соғыстың қайғылы тәжірибесіне берген жауабы болды. Бұл кезеңде миллиондаған адам зорлық-зомбылықтың, геноцидтің, кемсітудің және адам

құқықтарының өрескел бұзылуының құрбанына айналды. Декларацияға негіз болған басты идея – әрбір адамның қадір-қасиетін, тең және ажырамас құқықтарын мойындау, бұл — Жер бетіндегі бостандықтың, әділеттіліктің және бейбітшіліктің іргетасы ретінде қарастырылады.

Мазмұндық тұрғыдан алғанда, Декларация кіріспеден (преамбуладан) және әрқайсысы адам құқықтарының нақты бір қырын ашып көрсететін 30 баптан тұрады. Бұл құжаттың міндетті заңдық күші жоқ (яғни, ол халықаралық келісім болып саналмайды), дегенмен, қабылданған сәттен бастап ол адам құқықтарын қорғаудың ұлттық және халықаралық жүйелерін қалыптастыруда моральдық және құқықтық негізге айналды. Құжаттың негізгі ережелеріне мыналар жатады:

- Өмір сүру, бостандық және жеке басының қол сұғылмаушылық құқығы (3-бап);
- Құлдыққа, азаптауға және қатігез қарым-қатынасқа тыйым салу (4 және 5-баптар);
- Заң алдындағы теңдік және сот арқылы қорғалуға құқық (7, 8, 10, 11-баптар);
- Ар-ождан, ой-пікір, сөз, дін және наным-сенім бостандығы (18 және 19-баптар);
- Білім алуға құқық (26-бап);
- Еңбек ету, әділетті еңбек жағдайлары мен тынығуға құқық (23 және 24-баптар);
- Мемлекетті басқаруға қатысу және еркін сайлау құқығы (21-бап);
- Өмір сүрудің жеткілікті деңгейіне, медициналық көмекке және әлеуметтік қамсыздандыруға құқық (22–25-баптар);
- Кез келген белгілер бойынша кемсітушілікке тыйым салу (2-бап).

Педагогикалық практика контексінде Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының маңыздылығы бірнеше себепке байланысты ерекше мәнге ие:

1. Балалар мен жастарда құндылықтарды қалыптастыру

Қазіргі білім берудің басты міндеттерінің бірі – тек білім беріп қана қоймай, сонымен қатар демократиялық қоғамда өмір сүре алатын және әрекет ете алатын тұлғаны, азаматты тәрбиелеу болып табылады. Декларацияда бекітілген қағидаттар – осындай тұлғаны тәрбиелеудің негізі болып табылады:

- өзгешеліктеріне қарамастан, басқа адамдарға құрметпен қарау;
- өз қадір-қасиеті мен құқықтарын сезіну;
- қақтығыстарды бейбіт жолмен шешуге және әлеуметтік жауапкершілікке дайын болу.

2. Инклюзивті және қауіпсіз білім беру ортасын құру

Адам құқықтарын түсіну мұғалімдерге мектепте құрмет, қабылдау және қолдау атмосферасын құруға мүмкіндік береді, әсіресе ерекше оқу жағдайларына мұқтаж балалармен, мүмкіндігі шектеулі, мигранттармен және басқа да ерекше қажеттіліктермен жұмыс жасау. Бұл инклюзивті тәсілді жүзеге асырудың негізі.

3. Оқушыларға құқықтық білім беру

Мектеп – құқықтық сауаттылықты қалыптастыру жүйесіндегі маңызды

буын. Оқушыларды адам құқықтарының негіздерімен таныстыру ерте жастан басталуы тиіс: мейірімділік, әділеттілік, бала құқықтары, міндеттері және басқа адамға құрмет көрсету жөніндегі әңгімелер арқылы. Жоғары сыныптарда оқушылар күрделірек ұғымдарды меңгеріп, Декларация баптарын талдай алады, сондай-ақ адам құқықтары тұрғысынан өмірлік нақты жағдайларды қарастыруға қабілетті болады.

4. Педагогтің кәсіби этикасы

Педагогикалық қызметтің өзі – оқушы тұлғасының құқықтарына құрметпен қарауды көздейді. Декларация ережелерін білу педагогтерге балалармен, ата-аналармен және әріптестерімен өзара әрекеттесудің гуманистік, демократиялық моделін қалыптастыруға көмектеседі.

Декларация қабылданғанына 75 жылдан астам уақыт өтсе де, ол бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоғалтқан жоқ. Әсіресе жаһандану, мәдениетаралық диалог, қақтығыстар, көші-қон және цифрлық қауіпсіздік сияқты заманауи сынтетеуріндер жағдайында бұл құжаттың мәні арта түсуде. Көптеген елдердің, соның ішінде Қазақстанның да, білім беру стандарттары мен бағдарламаларында Декларацияда қамтылған құндылықтар «Адам және қоғам» білім беру саласы пәндері, сондай-ақ сыныптан тыс және жобалық қызмет арқылы интеграцияланған.

Көріп отырғанымыздай, Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы – бұл жай ғана тарихи құжат емес, жауапкершілігі жоғары, гуманистік көзқараспен ойлайтын азаматтарды тәрбиелеуге ұмтылатын педагогтер үшін өміршең бағыт-бағдар. Оның қағидаттары мектептерді қауіпсіздік, құрмет және даму кеңістігіне айналдыруға ықпал етеді. Бұл құжатқа жүгіну – әділетті әрі тұрақты қоғам құру жолындағы маңызды қадам, және бұл жол мектептен басталады [19].

«Білім беру саласындағы кемсітушілікке қарсы күрес туралы конвенцияны ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 28 қаңтардағы № 449-V ҚРЗ

Аталған Конвенция Біріккен Ұлттар Ұйымының Білім, ғылым және мәдениет мәселелері жөніндегі ұйымы (ЮНЕСКО) тарапынан 1960 жылғы 14 желтоқсанда қабылданған. Бұл құжат – білім беру саласындағы кемсітушіліктің алдын алу және оны жоюға бағытталған алғашқы халықаралық құқықтық міндетті акт болып табылады. Қазақстан Республикасы бұл Конвенцияны 2016 жылғы 28 қаңтарда ратификациялады (№ 449-V ҚРЗ Заңы), осылайша барлық азаматтар үшін сапалы білімге тең қолжетімділікті қамтамасыз етуге деген өз ұстанымын растады [9].

Білім беру саласындағы кемсітушілік дегеніміз не?

Конвенцияға сәйкес, білім беру саласындағы кемсітушілік деп мынадай мақсатты немесе нәтижесі бар кез келген айырмашылықты, алып тастауды, шектеуді немесе артықшылық беруді айтады:

- білім алу құқықтарының теңдігін бұзу;

- жекелеген адамдарды немесе топтарды білім беру жүйесінен шығарып тастау;

- білім алуға тең негізде қол жеткізуге кедергілер жасау;

- білім алушылардың қадір-қасиетін төмендету.

Кемсітушілік әртүрлі нысанда көрініс табуы мүмкін: нәсіліне, жынысына, тіліне, дініне, саяси көзқарасына, ұлттық немесе әлеуметтік тегіне, экономикалық жағдайына, мүгедектігіне және басқа да белгілеріне байланысты.

Қысқаша мазмұндамада Конвенцияның негізгі ережелері мынадай тезистерді ұсынады:

1. Білім – әр адамның құқығы.

Мемлекеттер кемсітушіліксіз білім алуға қолжетімділікті қамтамасыз етуге міндеттенеді – бастауыштан бастап жоғары білімге дейінгі барлық деңгейлерде. Бастауыш білім барлық адамдар үшін міндетті әрі тегін болуы тиіс.

2. Сегрегацияға тыйым салу.

Оқытуды этникалық, нәсілдік немесе діни белгілер негізінде ұйымдастыратын жекелеген білім беру ұйымдарын құру тек екі шарт орындалғанда ғана рұқсат етіледі: білім сапасының тең деңгейде қамтамасыз етілуі және ата-аналардың ерікті таңдауы (мысалы, діни бағыттағы немесе ұлттық-мәдени ерекшелігі бар мектептер). Оқушыларды тиесілілігіне қарай мәжбүрлеп бөлуге жол берілмейді.

3. Сапалы білімге тең қолжетімділік.

Барлық білім алушылар әлеуметтік немесе экономикалық жағдайына, тұрғылықты жеріне, тіліне немесе даму ерекшеліктеріне қарамастан, оқуға түсуге, білім алуға және біліктілік алуға тең жағдайға ие болуы тиіс.

4. Осал топтарды қолдау.

Мемлекеттер қыз балалар, мүгедектігі бар балалар, этникалық азшылық өкілдері, мигранттар және басқа да осал топтар үшін білім берудегі кедергілерді жою бойынша шаралар қабылдауға міндетті. Қазақстан Республикасының 2016 жылы Конвенцияны ратификациялауы білім беру жүйесіне инклюзивтілік, теңдік және қолжетімділік қағидаттарын сақтау тұрғысынан қойылатын талаптарды күшейтті. Бұл өз кезегінде педагогтерге белгілі бір міндеттемелер жүктейді:

1. Кемсітусіз тәсілді қамтамасыз ету.

Педагогтер кемсітушіліктің жасырын немесе бейсаналық көріністерін қоса алғанда, білім алушыларға қатысты кез келген бейімділіктің нысанын жоққа шығаруы тиіс. Бұл бағалауға да, оқыту, қарым-қатынас және тәртіптік практика әдістеріне де қатысты.

2. Білім алушылардың жеке қажеттіліктерін есепке алу.

Инклюзивті білім беру шеңберінде педагогтер оқу процесін барлық балалардың, оның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың қажеттіліктеріне бейімдеуге міндетті.

3. Қауіпсіз және қолдау ортасын құру.

Айырмашылықтарды құрметтейтін, қорлау мен кемсітушілікке жол бермейтін және әр бала өзін қабылдағандай сезінетін мектеп мәдениетін қалыптастыру маңызды.

4. Құқықтық азарту және толеранттылықты қалыптастыру

Педагогтер адам құқықтары, басқа мәдениеттерге, тілдерге, көзқарастар мен қабілеттерге құрмет көрсету туралы түсініктерді оқушылар бойында қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Бұл болашақта кемсітушіліктің алдын алудың негізі болып табылады.

Қазақстанның Конвенцияны ратификациялауы әрбір балаға білімге тең қолжетімділік, қолдау және құрмет көрсету қамтамасыз етілетін мектепті кеңістік ретінде қалыптастырудың маңыздылығын растайды.

Аталған Конвенцияның мазмұнын меңгерген педагогтер тек білім беру бағдарламаларын орындаушылар ғана емес, сонымен қатар қазіргі қоғамда теңдік, инклюзия және құқықтық мәдениет идеяларын белсенді ілгерілетушілер болып табылады [9].

«Бала құқықтары туралы Конвенцияны ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесінің 1994 жылғы 8 маусымдағы қаулысы

Бала құқықтары туралы конвенция – БҰҰ Бас Ассамблеясы 1989 жылғы 20 қарашада қабылдаған, балалардың өмірдің барлық салаларындағы құқықтарын бекітетін негізгі халықаралық құжат. Бұл – баланы дербес тұлға ретінде мойындап, ересектермен тең дәрежеде құқықтарға ие екендігін бекітетін алғашқы халықаралық құқықтық акт, алайда ол сонымен қатар баланың ерекше қамқорлық пен қорғауға мұқтаж екенін де атап көрсетеді.

Қазақстан Республикасы бұл Конвенцияны 1994 жылғы 8 маусымда ратификациялап, өз аумағындағы әрбір баланың құқықтарын қорғау, қамтамасыз ету және жүзеге асыру бойынша міндеттемелерді өз мойнына алды [1].

Конвенцияның негізгі қағидаттары оның балаларға қатысты барлық қызметті қамтуы тиіс төрт іргелі ұстанымға негізделетінін көрсетеді:

1) Кемсітушілікке жол бермеу – барлық балалар жынысына, ұлтына, тіліне, әлеуметтік шығу тегіне, денсаулық жағдайына және басқа да белгілеріне қарамастан тең құқықтарға ие (2-бап).

2) Бала мүддесін барынша қамтамасыз ету – балаға қатысты кез келген шешім, әрекет немесе заң ең алдымен оның әл-ауқатын, қауіпсіздігін және мүддесін ескеруге тиіс (3-бап).

3) Өмір сүру, аман қалу және даму құқығы – мемлекеттер баланың физикалық, психологиялық, әлеуметтік, зияткерлік және рухани дамуына жағдай жасауға міндетті (6-бап).

4) Бала көзқарасына құрметпен қарау – әрбір бала өзіне қатысты мәселелер бойынша өз пікірін еркін білдіруге құқылы, ал бұл пікір оның жасына және есею дәрежесіне сәйкес ескерілуі тиіс (12-бап)

Конвенция баланың өмірінің барлық қырларын қамтиды. Онда 50-ден астам бап бар, олар келесі бағыттар бойынша топтастырылған:

1. Азаматтық құқықтар

- Аты-жөні, азаматтығы және отбасына құқығы (7–9-баптар)

- Пікір, ар-ождан, дін, ақпарат еркіндігі (13–17-баптар)
- 2. Әлеуметтік-экономикалық құқықтар
- Білім алуға құқығы (28–29-баптар)
- Денсаулық пен медициналық көмекке құқығы (24-бап)
- Өмір сүрудің жеткілікті деңгейіне құқығы (27-бап)
- 3. Мәдени құқықтар
- Мәдени және шығармашылық өмірге қатысу, ақпарат пен әдебиетке қол жеткізу құқығы (17, 30, 31-баптар)
- 4. Арнайы қорғау
- Зорлық-зомбылықтан, қатыгез қарым-қатынастан, қанаудан қорғау (19, 32–36-баптар)
- Мүгедектігі бар балалардың құқықтарын қорғау (23-бап)
- Соғыс, босқындық және қиын өмірлік жағдайлар кезіндегі балаларды қорғау (22, 38–40-баптар).

Конвенцияның білім беру аспектісі Қазақстанның конвенцияны ратификациялауы мемлекетті тек отбасында ғана емес, білім беру жүйесінде де балалардың құқықтарының сақталуын қамтамасыз етуге міндеттейді. Бұл дегеніміз, педагогтер Конвенция ережелерін іске асыруда шешуші рөл атқарады.

1. Баланың жеке басын құрметтеу.

Әр бала мектепте мағыналы, естілетін және құрметтелетін сезінуі керек. Мұғалім өзара іс-қимылды сенім, қолдау және серіктестік негізінде құруға міндетті.

2. Білім алу құқығы.

Білім қолжетімді, ақысыз, сапалы және баланың жеке басын дамытуға, оның талантын ашуға және қоғамдағы белсенді өмірге дайындалуға бағытталған болуы керек (28-29 бап). Мұғалімдер сыни ойлауды дамытуға, басқалардың құқықтарын құрметтеуге, бейбітшілік пен төзімділік мәдениетіне ықпал етуі керек.

3. Зорлық-зомбылыққа жол бермеу.

Мектепте және басқа оқу орындарында физикалық немесе психологиялық зорлық-зомбылықтың кез-келген түрін, оның ішінде педагогтер тарапынан болатын қауіпсіз және мейірімді орта құрылуы керек.

4. Баланың пікірін ескеру.

Балаларды оқытып қана қоймай, олардың пікірлерін тыңдау, мектеп ережелерін талқылауға тарту, оқыту формаларын таңдау, оқушылардың өзін-өзі басқаруына тарту маңызды.

5. Инклюзия және тең мүмкіндіктер

Тәрбиешілер айырмашылықтарға төзімділік танытып, физикалық, әлеуметтік немесе танымдық ерекшеліктеріне қарамастан барлық балаларды білім беру процесіне қосуға ұмтылуы керек.

БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы Конвенциясы балаларға арналған гуманитарлық, әділ және дамытушы ортаны құруға бағытталған бүкіл білім беру жүйесіне бағыт береді. Педагогтер практикада осы принциптердің тікелей орындаушылары болып табылады [1].

Конвенцияны түсіну мұғалімдерге келесіге мүмкіндік береді:

- баланың мүдделерін саналы түрде қорғау;
- құқықтардың бұзылуын болдырмау;
- балаларды өзіне және басқаларға құрметпен қарауға тәрбиелеу;
- баланың әл-ауқатына өзара құрмет пен қамқорлық негізінде ата-аналармен және әріптестермен ынтымақтасу.

Барлығына арналған білім туралы декларация (1990 ж.)

Барлығына арналған Білім туралы Декларация (EFO / Education for all – EFA) бүкіләлемдік білім беру конференциясында қабылданды Джомтьен (Тайланд) 1990 жылы ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ, БҰҰДБ және Дүниежүзілік банктің қолдауымен [20].

Конференцияның мақсаты сауатсыздықты жоюдың, білімге қолжетімділікті арттырудың және жасына, жынысына, әлеуметтік жағдайына, денсаулық жағдайына және басқа факторларға қарамастан барлығына бірдей оқу мүмкіндіктерін қамтамасыз етудің жалпы стратегиялық тәсілдерін анықтау болды.

Декларацияда: «әр адамға өзінің әлеуетін толық ашуға және қоғамға белсенді қатысуға бағытталған білім алу құқығы қамтамасыз етілуі керек» делінген.

Білім беру келесідей болуы тиіс:

- Барлығы үшін қолжетімді;
- Білім алушылардың нақты қажеттіліктеріне бағдарлана отырып сапалы;
- Әр адамның жасына, тәжірибесіне және өміріне сәйкес.

Декларацияның негізгі ережелері:

1. Білім – адамның негізгі құқығы.

Әрбір бала, жасөспірім және ересек адам өмір бойы білім алуға құқылы. Ол тең, кемсітусіз және қолжетімді болуы керек.

2. Басымдық – бастауыш білім беру.

Бастауыш білімге ерекше назар аударылады – бұл барлық балалар үшін міндетті және ақысыз болуы керек.

3. Оқу мүмкіндіктерін кеңейту.

Декларация білім берудің әртүрлі формаларын қолдайды:

- мектепке дейінгі білім беру;
- бейресми және сабақтан тыс оқыту;
- ересектерді оқыту және сауаттылықты арттыру;
- ерекше қажеттіліктері бар балаларға білім беру;
- гендерлік оқыту және т.б.

4. Теңдік және инклюзия.

Осал топтағы балаларға (кедей отбасыларға, қыздарға, мүгедек балаларға, мигранттарға және т. б.) толыққанды білім алуға кедергі келтіретін кедергілерді жою қажеттілігі атап өтіледі.

5. Білім сапасы.

Мектептерге қол жетімділікті қамтамасыз ету ғана емес, сонымен қатар мазмұнның, әдістердің және оқу жағдайларының сапасын арттыру, оларды оқушылардың нақты қажеттіліктеріне бейімдеу маңызды.

6. Тәрбиешілер мен серіктестіктердің рөлі.

Мұғалімдер реформалардың негізгі жетекшілері ретінде қарастырылады. Оларды дайындау, қолдау және кәсіби дағдыларды дамыту – декларацияның мақсаттарын іске асырудың маңызды шарты.

Декларация қағидаттарын іске асыру педагогтерден келесілерді талап етеді:

1. Әр баланы қолдау.

Тәрбиешілер әр оқушының қажеттіліктеріне, соның ішінде оқуда қиындықтарға тап болған, өмірлік қиын жағдайға тап болған, даму ерекшеліктері бар немесе азшылықтарға жататындарға назар аударуы керек.

2. Адаптивті әдістерді қолдану.

Оқыту әдістері икемді, көп деңгейлі және дамытушы болуы керек. Білім беру барлығына бірдей бола алмайды – жеке және сараланған тәсілдерді қолдану қажет.

3. Инклюзивті білім беру ортасын құру.

Мұғалімдер қауіпсіз, қолдау көрсететін және толерантты атмосфераны құруда шешуші рөл атқарады, мұнда әр бала өзін қабылдап, бағалайды.

4. Ынтымақтастықты дамыту.

Декларацияның мақсаттарын сәтті жүзеге асыру үшін мұғалімдер ата-аналармен, басқа мамандармен және жергілікті қоғамдастықпен ынтымақтасуы керек.

5. Кәсіби білімді жаңарту.

Біліктілікті үнемі арттыруға, заманауи педагогикалық технологияларды, әсіресе инклюзивті білім беру саласында игеруге ұмтылу маңызды.

Декларацияны қабылдау білім беруді барлығына қолжетімді құқық ретінде түсінудегі бетбұрыс болды. Кейіннен дәл осы құжат негізінде халықаралық бастамалар қалыптасты:

- Мыңжылдықтың даму мақсаттары (БҰҰ, 2000)
- Тұрақты дамудың мақсаттары – ТДМ 4: «Барлық қамтылған және әділ сапалы білім беруді қамтамасыз ету және барлық адамдар үшін өмір бойы білім алу мүмкіндіктеріне жәрдемдесу» (2015-2030)

Барлығына арналған Білім туралы декларация – бұл тәрбиешілерге, басшыларға, саясаткерлерге және жалпы қоғамға білімнің әр бала мен ересек адам үшін шынымен қолжетімді, әділ және сапалы болуы үшін бірлескен жауапкершілікке шақыру [20].

Декларацияның рухы мен мазмұнымен таныс педагог келесілерге қабілетті:

- өз жұмысында инклюзивті тәжірибелерді жүзеге асыру;
- әртүрлі бастапқы мүмкіндіктері бар оқушыларға қолдау көрсету;
- айырмашылықтар мен қиындықтарға қарамастан, барлығы келгісі келетін мектеп құру.

«Ерекше қажеттіліктері бар адамдарға білім беру саласындағы принциптер, саясат және практика туралы» Саламанка декларациясы (1994)

Саламанка декларациясы 1994 жылы Саламанкада (Испания) өткен Дүниежүзілік Арнайы білім беру конференциясында қабылданды. Оған 92 елдің және ЮНЕСКО-ны қоса алғанда 25 халықаралық ұйымның өкілдері қатысты [3].

Декларация барлық балалардың даму ерекшеліктеріне қарамастан, бір білім беру жүйесінде, жеке қажеттіліктерге тиісті қолдау мен құрметпен бірге оқуға құқығы бар екенін мойындайтын әлемдік инклюзивті білім беру қозғалысын бастады.

Құжаттың негізгі идеясы: «Мектеп барлық балаларды физикалық, интеллектуалдық, әлеуметтік, эмоционалдық, тілдік және басқа да ерекшеліктеріне қарамастан қарсы алуы керек».

Декларация әлемнің барлық елдерін барлық оқушылардың, соның ішінде мүгедектігі бар балалардың, оқудағы қиындықтардың, әлеуметтік осал топтардың балаларының және басқалардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға қабілетті инклюзивті білім беру жүйелерін дамытуға шақырады.

Декларацияның негізгі принциптері келесідей:

1. Инклюзия артықшылық емес, құқық ретінде.

Әр балаға жеке мамандандырылған мекемелерде емес, тұрғылықты жері бойынша жалпы білім беретін мектепте оқуға мүмкіндік берілуі керек.

2. Оқытуға жеке көзқарас.

Мектеп пен педагог оқушының қажеттіліктеріне бейімделуі керек, керісінше емес. Білім икемді, әртүрлі және баланың даму ерекшеліктерін ескеретіндей болуы керек.

3. Білім беру жүйесінің бірлігі.

Арнайы білім беру жүйесі бөлек болмауы тиіс. Инклюзивті мектептер Жалпы білім берудің бір бөлігі болып табылады, мұнда барлық балаларға олардың мүмкіндіктерін ескере отырып сапалы білім беріледі.

4. Педагогтерді қолдау.

Мемлекеттер педагогтерді инклюзивті оқыту әдістеріне, топтық жұмысқа, ата-аналармен және мамандармен өзара іс-қимылға үйрете отырып, оларды даярлауға және қолдауға міндетті.

5. Отбасы мен қоғамдастықтың қатысуы.

Инклюзивті білім беру ата-аналардың, жергілікті қауымдастықтардың және пәнаралық топтардың белсенді қатысуымен ғана мүмкін болады.

Декларация ережелерінің педагогикалық аспектісі:

1) «Ерекше қажеттіліктерге» жаңа көзқарас.

«Ерекше қажеттіліктері бар балалар» ұғымы кеңейіп келеді: бұл мүгедек балалар ғана емес, сонымен қатар келесі балалар:

- сөйлеу, есту, көру қабілеттері зақымдалған;
- психикалық немесе сөйлеу дамуы кешеуілдеген;

- оқуда қиындықтары бар;
- эмоциялық-ерік бұзылыстары бар;
- қиын өмірлік жағдайдағы отбасылардан шыққан балалар;
- мигрант балалар, қостілді балалар және т.б.

Бұл педагогтерден барлық оқушыларды оқытуға мұқият және икемді көзқарасты талап етеді.

2) Инклюзивті кеңістікті ұйымдастыру.

Педагог барлық балалар қауіпсіз, құрметті және бейімделгіш ортаны құруға ықпал етуі керек:

- өздерін ұжымға қосылғандай сезінеді;
- материалдар мен тапсырмаларға қол жеткізе алады;
- қажетті қолдауды алады.

3) Сараланған және бейімделген оқытуды қолдану.

Инклюзивті тәжірибе келесілерді қамтиды:

- тапсырмаларды даралау;
- педагог-ассистенттер арқылы қолдау көрсету;
- көрнекі, интерактивті, визуалды және ойын әдістерін қолдану;
- дефектологтармен, логопедтермен, психологтармен ынтымақтастық.

4) Ынтымақтастық және көпсалалы

Педагог мамандар тобының құрамына кіреді, онда әркім балаға өз деңгейінде көмектеседі: мұғалім, логопед, психолог, ата-ана, педагог-ассистент, әкімшілік.

1) Кәсіби даму

Саламанка декларациясы облыста педагогтердің біліктілігін үздіксіз арттыру қажеттігін атап көрсетеді:

- инклюзивті педагогика;
- коммуникативті және мінез-құлық стратегиялары;
- ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытуда технологияларды қолдану.

Қазіргі мектепте Саламанка идеяларын іс жүзінде жүзеге асыру үшін маңызды:

- «Басқаға» көзқарасты ерекшелік емес, норма ретінде қайта құру.
- Ерекше қажеттіліктері бар оқушылар үшін жеке білім беру маршруттарын құру.
- Заманауи технологиялар мен ресурстарды қолдану (PECS карточкалары, визуалды кестелер, балама коммуникациялар және т.б.).
- Отбасын білім беру процесіне тартуға жәрдемдесу.
- Мектептің сүйемелдеу тобын дамыту (мұғалім + мамандар + ата-аналар).

Саламанка декларациясы инклюзивті білім берудің идеологиялық және практикалық негізі болып табылады, оған бүгінде Қазақстанның халықаралық ғана емес, Ұлттық білім беру саясаты да сүйенеді [3].

Қазақстандық педагог үшін бұл дегеніміз:

- ресми оқыту тәсілінен адамгершілікке, бейімделуге және даралануға көшу;
- оқушылардың әртүрлілігі проблема емес, білім беру ортасының байлығы

екенін түсіну;

- әр баламен жұмыс істеуге және ондағы шектеулерді емес, әлеуетті көруге дайын болу.

**«Барлығына білім беру: біздің ортақ міндеттемелерімізді орындау»
іс-әрекетінің Дакар шеңбері
(дүниежүзілік білім форумында қабылданды, Дакар, Сенегал, 2000)**

Дакар іс-қимыл шеңбері 2000 жылдың сәуір айында Сенегалдың Дакар қаласында өткен дүниежүзілік білім форумында ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ, Дүниежүзілік банк, 160-тан астам елдің үкіметтері, халықаралық ұйымдар, сарапшылар мен азаматтық қоғам өкілдерінің қатысуымен қабылданды [21]. Бұл құжат Джомтьеннің Барлығына арналған Білім туралы декларациясының жалғасы болды (1990) және Инчхон декларациясының бастамашасы (2015)..

Құжаттың негізгі мақсаты: әр адамға өзінің негізгі оқу қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік беретін сапалы базалық білімге қол жеткізуді қамтамасыз ету.

Негізгі білім деп түсініледі:

- мектепке дейінгі тәрбие
- бастауыш білім,
- сауаттылықты оқыту,
- ересектерді оқыту,
- өмір сүру дағдылары.

Дакар іс-қимыл шеңберінің негізгі міндеттері (2015 жылға қарай «Барлығына білім берудің» 6 мақсаты):

1. Кішкентай балаларды, әсіресе осал және аз қамтылған балаларды дамыту бойынша кешенді бағдарламаларды кеңейту және жақсарту.

2. 2015 жылға қарай барлық балалардың міндетті және тегін бастауыш білімге қол жеткізуін қамтамасыз ету.

3. Негізгі өмірлік және кәсіби дағдыларды қалыптастыру мақсатында жастар мен ересектерге, әсіресе әйелдерге оқытуға тең қолжетімділікті қамтамасыз ету.

4. Ересектер, әсіресе әйелдер арасында сауаттылық деңгейін 50%-ға арттыру және сауаттылықты оқыту бойынша білім беру бағдарламаларына қолжетімділікті қамтамасыз ету.

5. Білім берудегі гендерлік айырмашылықтарды жою, білім берудің барлық деңгейлерінде ұлдар мен қыздарға тең жағдай жасау.

6. Сауаттылық, арифметика және басқа да өмірлік маңызды білім саласында өлшенетін оқу нәтижелерін қамтамасыз ету үшін білім сапасын арттыру.

Құжаттың педагогикалық аспектісіне назар аударудағы маңызды ережелер:

- ✓ Білім – бәрінің мызғымас құқығы.

Барлық балалар, олардың әлеуметтік, мәдени, физикалық немесе психоэмоционалды жағдайына қарамастан, тегін, міндетті және сапалы бастауыш білім алуға құқылы.

✓ Гендерлік теңдік.

Педагогтер ұлдар мен қыздарға тең мүмкіндіктер мәдениетін қалыптастыра отырып, жынысына байланысты кемсітушілікті жоюда маңызды рөл атқарады.

✓ Инклюзивті тәсіл.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларға, аз қамтылған отбасылардан, этникалық азшылықтардан, мигранттардан, босқындардан шыққан және т.б. балаларға ерекше назар аударылады.

✓ Өмір бойы оқыту.

Педагогтер балаларды оқытып қана қоймай, олардың жасына қарамастан үздіксіз өзін-өзі дамыту мен оқуға деген көзқарасын қалыптастыруға ықпал етеді.

✓ Сапа – қамтудан маңыздырақ.

Мектепке баруды қамтамасыз ету жеткіліксіз – әр бала шынымен оқитын және дамитын жағдайларды жасау қажет: мотивацияны қолдау, әдістердің әртүрлілігі, жеке прогресті бағалау.

Қазіргі мектепте Дакар шеңберін жүзеге асыру – бұл:

- Барлық оқушыларға жағдай жасау. Дакар шеңбері оқуда қиындықтарға тап болған оқушылармен жұмыс істеуге, сондай-ақ кез келген шектеу түрлерімен күресуге баса назар аударады.

- Тек процеске емес, оқу нәтижесіне назар аудару. Педагогке сабақ өткізу ғана емес, сонымен бірге оқушының нақты жетістіктерін бағалау, оның түсіну деңгейіне көзқарасты бейімдеу маңызды.

- Біліктілікті арттыру және педагогикалық құзыреттілікті дамыту. Білім беру сапасы педагогтің дайындық деңгейіне тікелей байланысты, сондықтан үнемі оқытуға және педагогтер арасында тәжірибе алмасуға ерекше назар аударылады.

- Ата-аналар мен қауымдастықтардың қатысуы. Педагог отбасымен және жергілікті қоғамдастықпен қарым-қатынас жасап, оларды баланың оқу және даму процесіне тартуы керек.

Дакар іс-әрекетінің шеңбері оқушылардың шынайы өмірін ескеретін, олардың құқықтарын құрметтейтін және олардың әлеуетін дамытатын білім беру құрылысының эталонын білдіреді [21].

Педагогтер үшін бұл дегеніміз:

- білім берудің қолжетімділігі, теңдігі және сапасы қағидаттарын қабылдау;
- оқушылардың жеке қажеттіліктеріне үнемі назар аудару;
- техниканы бейімдеуге дайындық;
- кәсіби дамуға ұмтылу;
- барлығына білім берудің негізгі бағыттаушысы ретіндегі рөлін түсіну.

**«Баршаға өмір бойы инклюзивті және әділ сапалы білім мен оқытуды
қамтамасыз ету» Инчхон декларациясы
(дүниежүзілік білім форумында қабылданды, Инчхон,
Корея Республикасы, 2015 ж.)**

Инчхон декларациясы 2015 жылдың мамырында БҰҰ, Дүниежүзілік банк, ЮНИСЕФ және басқа ұйымдардың қатысуымен ЮНЕСКО ұйымдастырған дүниежүзілік білім беру форумы аясында қабылданды. Оған әлемнің 160-тан астам елінің өкілдері қатысты – бұл Декларацияны білім беру саласындағы жаһандық стратегиялық құжатқа айналдырды [22].

Бұл барлығына арналған Білім туралы декларацияның логикалық жалғасы болды (Джомтиен, 1990), Дакар іс-қимыл шеңбері (2000) және 2030 жылға дейінгі Тұрақты даму мақсаттарымен (ТДМ), әсіресе № 4 ТДМ-мен тікелей байланысты.

Инчхон декларациясының негізгі мақсаты: «инклюзивті, әділ және сапалы білім беруді қамтамасыз ету және барлығына өмір бойы білім алу мүмкіндіктерін дамыту».

Декларация әлемдік қоғамдастықтың жасына, жынысына, ұлтына, әлеуметтік жағдайына, даму деңгейіне және денсаулық жағдайына қарамастан барлығын қамтитын осындай білім беруге деген ұмтылысын көрсетеді. Декларацияның негізгі ережелері:

1. Инклюзивтілік.

Білім халықтың барлық санаттары үшін қол жетімді болуы керек, соның ішінде:

- ерекше білім беруді қажет ететін балалар,
- қыздар мен әйелдер,
- этникалық азшылықтар мен мигранттар,
- мүгедектігі бар адамдар,
- осал топтардың өкілдері.

2. Әділдік.

Әрбір адамға кемсітушілік пен кедергілердің кез келген түрін жоя отырып, тең оқу мүмкіндіктері берілуі тиіс.

3. Білім сапасы.

Мектептерге қол жетімділікті қамтамасыз ету ғана емес, сонымен қатар оқу сапасын арттыру қажет, соның ішінде:

- жаңартылған бағдарламалар,
- құзыретті педагогтер,
- заманауи әдістер мен технологиялар,
- қауіпсіз және қолайлы білім беру ортасы.

4. Өмір бойы оқыту.

Білім адам өмірінің барлық кезеңдерін қамтуы керек – ерте балалық шақтан ересек жасқа дейін:

- мектепке дейінгі білім беру,
- бастауыш және орта мектеп,

- техникалық және кәсіптік білім,
- ересектерді оқыту.

5. Педагогтердің рөлі.

Мұғалімдер өзгерістердің негізгі агенттері болып табылады және оларды дайындау, қолдау, ынталандыру және еңбек жағдайлары білім беру мақсаттарына жету үшін өте маңызды.

Инчхон декларациясының педагогтер үшін маңызы келесідей:

✓ Педагогтің кәсіби рөлін кеңейту.

Бүгінгі мұғалім тек білім таратушы ғана емес, сонымен қатар:

- тәлімгер және мотиватор,
- оқушылардың ерекшеліктеріне сәйкес оқу процесінің адаптері,
- оқу бойынша серіктес,
- жергілікті жерлерде білім беру саясатына қатысушы.

✓ Оқушылардың әртүрлілігін тану.

Педагог балалардың әртүрлі бастапқы ұстанымдарын ескеруі керек:

- танымдық ерекшеліктері,
- сөйлеу қиындықтары,
- физикалық шектеулер,
- тілдік орта,
- әлеуметтік контекст.

Бұл икемділікті, дифференциацияны және инклюзивті әдістерді қажет етеді.

✓ Инклюзивті тәсілдің маңыздылығын арттыру.

Педагог қиындықтарға немесе ерекшеліктерге қарамастан әр бала өзін қабылдаған, қажет және табысты сезінетін ортаны құруы керек.

✓ ХХІ ғасырдың құзыретіне баса назар аудару.

Инчхон декларациясы білім алушыларда дамытуға шақырады:

- сыни тұрғыдан ойлау,
- қарым-қатынас дағдылары,
- шығармашылық,
- оқу қабілеті,
- тез өзгертін әлемде өмір сүруге және жұмыс істеуге дайын болу.

✓ Үздіксіз кәсіби дамуды қолдау.

Мұғалімнің мүмкіндігі болуы керек:

- біліктілікті арттыру курстарына қатысу,
- сандық ресурстарды пайдалану,
- инклюзивті технологиялар мен құралдарды меңгеру.

Мектептер мен педагогтер үшін Инчхон декларациясының принциптерін практикалық іске асыру келесілерді қамтиды:

- Жеке мүмкіндіктерге қарамастан барлық оқушыларға есік ашу;
- Оқу бағдарламаларын бейімдеу;
- Икемді әдістер мен технологияларды қолдану;
- Оқушыларды пәнаралық сүйемелдеу;
- Мектепті үздіксіз білім беру орталығы ретінде дамыту тек балаларға

ғана емес, ересектерге, ата-аналарға, жергілікті қоғамдастыққа да арналған.

Инчхон декларациясы – әділ, инклюзивті және тұрақты білім беру жүйесін құрудың жаһандық міндеттемесі.

Педагог үшін бұл дегеніміз:

- әртүрлі аудиторияда жұмыс істеуге дайын болу;
- әр баланың бойында әлеуеті бар тұлғаны көру;
- сыйластық, теңдік және мүмкіндік мәдениетін дамыту;
- реформалар мен білім беру трансформацияларының белсенді қатысушысы болу.

Балалардың құқықтарын қамтамасыз етуге бағытталған негізгі халықаралық құжаттарды зерделеу қорытынды жасауға мүмкіндік береді: қазіргі уақытта әлемде инклюзивті білім беруді дамытуды қамтамасыз ететін нақты және кешенді нормативтік құқықтық база бар. Бұл база барлық аспектілерді қамтиды, соның ішінде білім беру жүйесінің барлық деңгейлерінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың білім алуына жағдай жасау.

Саламанка декларациясы, Инчхон декларациясы және басқа да маңызды құжаттар сияқты халықаралық стандарттар мен ұсыныстарға сүйене отырып, әр ел ұлттық инклюзия саясатын қалыптастырып қана қоймай, оны жүзеге асыру үшін қажетті қаржыландыру мен ресурстарды қамтамасыз етуі керек. Әрине, білім беру жүйелеріне инклюзивті тәжірибелерді сәтті енгізу жүйелі тәсілді қажет етеді, ол жүргізіліп жатқан саясаттың тиімділігіне тұрақты мониторинг пен бағалауды, сондай-ақ ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеу үшін педагогтер мен мамандарды оқытуды қамтиды [22].

Барлық адамдар үшін тең және сапалы білім беруді қамтамасыз етуге бағытталған №4 (SDG-4) [22] тұрақты даму мақсатына жету үшін білім беру бағдарламасын әзірлеуден бастап оны жүзеге асыруға дейінгі әрбір кезең халықаралық стандарттарға сәйкес келуі және барлық оқушылардың, соның ішінде талап ететіндердің қажеттіліктерін қанағаттандыруы қажет ерекше тәсіл.

Осылайша, инклюзивті білім беруді табысты іске асыру мемлекеттік құрылымдардың, білім беру ұйымдарының және жалпы қоғамның үйлесімді жұмысына байланысты. Әр елде барлық балаларға тең мүмкіндіктер берудегі білім беру процесіне қатысушылардың рөлі мен жауапкершілігі нақты белгіленуі маңызды. Қажетті ресурстармен және қолдаумен қамтамасыз етілген кешенді және дәйекті тәсіл ғана оның ерекшеліктері мен қажеттіліктеріне қарамастан әрбір бала үшін білім беруді қолжетімді және сапалы етуге мүмкіндік береді.

Жоғарыда аталған халықаралық құжаттарды Қазақстан Республикасы қабылдады және мемлекеттік инклюзивті саясатты қалыптастыру және заңнамалық және нормативтік құжаттарды әзірлеу кезінде негізге алынды.

Сондай-ақ еліміздің инклюзивті білім беру саясатын реттейтін негізгі нормативтік құқықтық құжаттарды қарастырайық. Бұл құжаттар білім берудің мазмұны мен нысандарын ғана емес, сонымен қатар білім беру процесінің барлық қатысушылары – мемлекет, білім беру ұйымдары, педагогтер, ата-аналар және балалардың өздері арасындағы құқықтық қатынастарды анықтайды.

Қазақстан Республикасының Конституциясы

Білім алу құқығын қоса алғанда Қазақстан Республикасында адам құқықтарын қорғаудың бүкіл жүйесі құрылатын іргелі құқықтық акт 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы болып табылады [8].

ҚР Конституциясының 30-бабына сәйкес әрбір азаматқа білім алу құқығына кепілдік беріледі. Бұл дегеніміз, мемлекет әр баланың физикалық, психикалық, интеллектуалдық немесе әлеуметтік ерекшеліктеріне қарамастан-барлық деңгейлерде сапалы білімге қол жеткізе алатын жағдайларды жасауға жауапты.

Педагогтер үшін Конституция құқықтар мен бостандықтардың, оның ішінде білім беру саласындағы теңдікті бекітетінін түсіну маңызды. Бұл ерекше білім беруді қажет ететін балаларға, соның ішінде мүгедектігі бар адамдарға қатысты кемсітуге жол берілмейтінін білдіреді. Сонымен қатар мемлекет оларды қоғамға интеграциялау үшін жағдай жасауға міндеттенеді, бұл инклюзивті білім беруді дамытуда, қолжетімді ортаны, жеке оқу бағдарламаларын және қажетті психологиялық-педагогикалық қолдауды қамтамасыз етуде көрінеді [8].

ҚР Конституциясы білім алу құқығын ресми түрде жариялап қана қоймайды, сонымен қатар білім алушылардың барлық санаттарына, соның ішінде неғұрлым осал топтарға қатысты осы құқықты іске асыруға бағытталған неғұрлым нақты нормативтік актілерді, стратегиялар мен бағдарламаларды әзірлеу үшін негіз болады.

Бұл ережелерді түсіну педагогтер үшін өте маңызды, өйткені олар – барлық балалардың оқу процесіне тең қатысуына ықпал ететін білім беру ортасын қалыптастыра отырып, осы құқықты іс жүзінде тікелей жүзеге асыратындар.

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2021 жылғы 26 маусымдағы № 56-VII ҚРЗ Қазақстан Республикасының Заңы

Осы Заңға сәйкес балалардың, оның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың құқықтарын реттейтін төрт заңға бірқатар өзгерістер мен толықтырулар енгізілді: «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» ҚР Заңы, «Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары туралы» ҚР Заңы, «Әлеуметтік қорғау туралы» ҚР Заңы (ҚР Әлеуметтік кодексі), «Білім туралы» ҚР Заңы.

Төменде осы Заң негізінде инклюзивті білім беру туралы заңнамадағы маңызды өзгерістерді қысқаша ұсынамыз [23].

1. «Инклюзивті білім беру» ұғымы кеңейтілді. Енді ол мүгедек балаларды оқытуды ғана емес, диагнозға қарамастан ерекше білім беруді қажет ететін барлық балаларды да қамтиды.

2. «Оқытудың арнайы шарттары» ұғымы нақтыланды. Бұл тек арнайы бағдарламаларды ғана емес, сонымен қатар бейімделген ортаны, мамандарды сүйемелдеуді, техникалық құралдарды және оқу процесінде қолдауды білдіреді.

3. Инклюзивті орта құру үшін құқықтық база нығайтылды. Білім беру ұйымдарының барлық білім алушылар үшін қолжетімділік пен тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету жөніндегі міндеттері заңнамалық түрде бекітілген.

4. Арнайы психологиялық-педагогикалық қолдауға мемлекеттік білім беру тапсырысы көзделген және білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдау қызметтерінің қызметі реттеледі [23].

«Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы №345 Заңы

Кәсіби қызметінде педагогтер балалармен күнделікті қарым-қатынас жасайды, сондықтан олардың кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғайтын заңнаманың негізгі ережелерін жақсы білуі және түсінуі өте маңызды. Осы саладағы негізгі нормативтік актілердің бірі 2002 жылғы 8 тамызда қабылданған «Бала құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының Заңы болып табылады(кейіннен өзгертулер мен толықтырулармен) [11].

Заңның басты мақсаты – Қазақстан Республикасында баланың құқықтары мен заңды мүдделерін құқықтық қорғауды қамтамасыз ету. Заң әр баланың өмір сүру, даму, білім беру, медициналық көмек алу, зорлық-зомбылықтан, кемсітушіліктен және зорлық-зомбылықтан қорғау құқығын жүзеге асыра алатын жағдайлар жасауға бағытталған.

Заңға сәйкес, 18 жасқа толмаған (кәмелетке толмаған) адам бала деп танылады, ол мектепке дейінгі және жалпы орта білім беру жүйесіндегі барлық білім алушыларды қамтиды.

Педагогтер үшін маңызды негізгі ережелер:

1. **Білім алу құқығы (12-бап).** Заң әр баланың білім алу құқығына кепілдік береді. Педагогтер білім берудің қолжетімділігі мен сапасын қамтамасыз етуге, инклюзия, адамгершілік, жеке көзқарас қағидаттарын сақтауға және әрбір оқушының дамуын қолдауға міндетті.

2. **Кемсітушілікке тыйым салу (10-бап).** Ешбір бала жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дініне, әлеуметтік немесе мүлктік жағдайына, денсаулық жағдайына немесе басқа жағдайларға байланысты құқықтармен шектелмейді. Бұл ереже мұғалімдерден әр балаға құрмет көрсетуді және тең, толерантты білім беру ортасын құруды талап етеді.

3. **Зорлық-зомбылықтың барлық түрлерінен қорғау құқығы (19-бап).** Заң балаға қатысты физикалық немесе психоэмоциялық зорлық-зомбылықтың кез келген түріне, соның ішінде зорлық-зомбылыққа, қорлауға, қорлауға қатаң тыйым салады. Педагогтер мұндай әрекеттерге жол бермеуге ғана емес, сонымен қатар баланың құқықтары бұзылған жағдайлар туралы тиісті органдарға уақытылы хабарлауға міндетті.

4. **Жеке тұлғаны дамыту құқығы (11-бап).** Бала өзінің қабілеттерін, таланттары мен мүдделерін жан-жақты дамытуға құқылы. Білім беру ортасында бұл жеке білім беру траекторияларын қолдауды, оқушылардың шығармашылығын, бастамашылығы мен тәуелсіздігін ынталандыруды білдіреді.

5. **Баланың пікірін есепке алу (13-бап).** Заң баланың мүдделеріне қатысты мәселелерде оның пікірін ескерудің маңыздылығын көрсетеді. Мұғалімдер үшін бұл оқушылардың көзқарасын құрметтеу, оларды оқу және мектеп өміріне қатысты пікірталастар мен шешімдер қабылдауға тарту қажеттілігін білдіреді.

6. **Ерекше қажеттіліктері бар балаларды ерекше қорғау.** Заң сонымен қатар мүмкіндігі шектеулі балалардың ерекше күтім мен көмек алу құқығын бекітеді. Бұған инклюзивті білім беруді іске асыру, олардың білім беру ұйымының өміріне толыққанды қатысуы үшін жағдайлар жасау кіреді.

«Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы» заң тек заңды құжат емес, ол педагогтер үшін адамгершілік, қауіпсіз және дамытушы білім беру ортасын құруда бағдар ретінде қызмет етеді [11]. Оның нормаларын білу және сақтау – білім беру саласының әрбір қызметкерінің кәсіби этикасы мен азаматтық жауапкершілігінің ажырамас бөлігі.

«Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы»

Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 11 шілдедегі N 343 Заңы

2002 жылғы 11 шілдеде қабылданған бұл заң даму мүмкіндігі шектеулі балаларға мемлекеттік көмек көрсету жүйесін реттейтін маңызды нормативтік акт болып табылады. Әсіресе инклюзивті және арнайы білім беру саласында жұмыс істейтін педагогтер үшін бұл заңның мәнін білу және түсіну өте маңызды, өйткені ол ерекше психологиялық-педагогикалық қолдауды қажет ететін балаларды қолдау тәсілдерін анықтайды [12].

Заңның мақсаты мүмкіндігі шектеулі балалардың жеке мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін ескере отырып, олардың жан-жақты дамуы, әлеуметтік бейімделуі және сапалы білім алуы үшін жағдайларды қамтамасыз ету болып табылады.

Мүмкіндігі шектеулі балалар санатына кім жатады?

Заң бұл санатқа ұзақ мерзімді әлеуметтік, медициналық-педагогикалық түзетуді қолдауды қажет ететін дене функцияларының тұрақты бұзылыстары бар 18 жасқа дейінгі балалар кіретінін анықтайды.

Педагогикалық практика үшін маңызды заңның негізгі ережелерін ұсынамыз:

1. **Баланы қолдаудың кешенді тәсілі (4-бап).** Заң әлеуметтік, медициналық және педагогикалық түзету қолдауын біріктіретін кешенді көмек қажеттілігін белгілейді. Бұл дегеніміз, мұғалімдердің жұмысы басқа салалардағы мамандардың – дефектологтардың, психологтардың, логопедтердің, дәрігерлердің, әлеуметтік қызметкерлердің әрекеттерімен келісілуі керек.

2. **Білім беру процесін даралау.** Балаларды қолдау психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияның (ПМПК) қорытындысын ескере отырып әзірленген жеке даму бағдарламасына негізделуі тиіс. Педагогтер үшін бұл мұндай балаларды оқыту мен тәрбиелеу олардың мүмкіндіктері мен қажеттіліктерінің деңгейін ескере отырып, бейімделген немесе жеке оқу бағдарламалары бойынша құрылуы керек дегенді білдіреді.

3. **Білім беру ұйымдарының рөлі (11-бап).** Білім беру ұйымдары мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алуы үшін жағдай жасауға міндетті:

- кедергісіз ортаны қамтамасыз ету,
- арнайы оқу материалдарын ұсыну,
- тар мамандардың жұмысын ұйымдастыру,
- педагогтерді осындай балалармен жұмыс істеу әдістеріне үйрету.

4. **Ведомствоаралық өзара іс-қимыл (9-бап).** Педагогтер мамандардың ведомствоаралық тобының құрамына кіреді. Тиімді көмек мектеп, емхана, ПМПК, психологиялық қызметтер мен ата-аналар арасындағы тығыз үйлестіру арқылы ғана мүмкін болады.

5. **Ата-аналар мен заңды өкілдердің құқықтары.** Ата-аналар жеке қолдау бағдарламаларын әзірлеуге және іске асыруға қатысуға, сондай-ақ мамандардан консультациялық көмек алуға құқылы. Педагогтерге сенім мен серіктестік негізінде ата - аналармен ынтымақтастық орнату маңызды.

6. **Көмек көрсетпегені үшін жауапкершілік (18-бап).** Заң ұйымдар мен лауазымды тұлғалардың балаларға әлеуметтік және түзету қолдауын орындамағаны немесе тиісінше көрсетпегені үшін жауапкершілігін көздейді. Бұл ерекше қажеттіліктері бар балалармен жұмыс жасауда заңнаманың барлық талаптарын сақтаудың маңыздылығын көрсетеді.

«Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» заң қазақстандық мектептер мен мектепке дейінгі ұйымдарда инклюзивті практиканы іске асыру үшін құқықтық негізді қамтамасыз етеді [12]. Педагогтер үшін ол жеке көзқарас, әріптестермен және ата-аналармен ынтымақтастық, сондай-ақ әр бала өзінің ерекшеліктеріне қарамастан білім алу және даму құқығын жүзеге асыра алатын жағдайлар жасау қажеттілігін баса көрсете отырып, іс-әрекетке басшылық ретінде қызмет етеді.

«Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңы

«Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңы – бұл елдегі барлық білім беру жүйесін реттейтін базалық нормативтік құқықтық акт. Ол 2007 жылдың 27 шілдесінде қабылданды және содан бері заманауи талаптарды, соның ішінде инклюзия, цифрландыру және білім беру сапасының халықаралық стандарттарын ескере отырып толықтырылды және нақтыланды [10].

Педагогтер үшін бұл заң кәсіби қызметтегі негізгі бағдар болып табылады, өйткені онда білім беру процесіне қатысушылардың құқықтары мен міндеттері, Білім беру жүйесінің құрылымы, оқу қызметін ұйымдастыру тәртібі, сондай-ақ білім беру саласындағы мемлекеттің кепілдіктері көрсетілген.

Педагогтер үшін маңызды заңның негізгі ережелеріне тоқталайық:

1. Әркімнің білім алу құқығы.

Мемлекет әр адамның жынысына, жасына, ұлтына, дініне, денсаулық жағдайына, тұрғылықты жеріне және басқа жағдайларға қарамастан білім алу құқығына кепілдік береді. Бұл дегеніміз, педагог барлық оқушыларға, соның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін балаларға білім алуға тең қолжетімділікті қамтамасыз етуге міндетті.

2. Инклюзивті білім беру.

Білім беру жүйесіндегі басым бағыттардың бірі инклюзивті білім беруді дамыту болып табылады, онда әрбір білім алушыға басқа балалармен бірлесіп оқыту және дамыту үшін жағдайлар жасалады. Мектептер мен мұғалімдер:

- оқу бағдарламаларын бейімдейді,
- сараланған тәсілді қолданады,
- психологтармен, логопедтермен және басқа мамандармен ынтымақтастық,
- ұжымда толерантты және қолдау ортасын құру.

3. Білім беру деңгейлері мен түрлері.

Заң білім беру құрылымын сипаттайды: мектепке дейінгі, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі. Әр деңгейде жұмыс істейтін педагогтер балалардың жас ерекшеліктерін, оқу нәтижелеріне қойылатын талаптарды және білім беру стандарттарын ескеруі керек.

4. Педагогтердің құқықтары мен міндеттері.

Педагогтің келесілерге құқығы бар:

- әдістемелік және кәсіби қолдау,
- әділ еңбекақы,
- өзінің ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғау,
- білім беру бағдарламасын қалыптастыруға және іске асыруға қатысу.

Сонымен бірге педагог міндетті:

- оқыту сапасын қамтамасыз ету,
- білім алушылардың құқықтары мен қадір-қасиетін құрметтеу,
- педагогикалық этиканы сақтау,
- аттестаттауға және біліктілікті арттыруға қатыса отырып, кәсіби дамуға.

5. Білім алушылардың құқықтары.

Білім алушылардың келесілерге құқығы бар:

- қауіпсіз және мейірімді ортада сапалы білім алу;
- педагогтер тарапынан құрметпен қарау;
- қабілеттер мен жеке әлеуетті дамыту;
- мектеп өміріне қатысты шешімдер қабылдауға қатысу.

Педагог сенім, қолдау және құрмет атмосферасын қалыптастыра отырып, өз жұмысында осы құқықтарды ескеруі керек.

6. Білім беру саласындағы заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершілік.

Заңда мұғалімдер мен білім беру ұйымдары әкімшілігінің оқушылардың

құқықтарын бұзғаны, білім беру қызметтерін сапасыз көрсеткені, кемсітушілік, зорлық-зомбылық көрсеткені және т. б. үшін жауапкершілігі қарастырылған нормалар бар.

«Білім туралы» Заң – білім берудің теңдігі, қолжетімділігі, инклюзивтілігі, сапасы мен үздіксіздігі қағидаттарын айқындайтын Қазақстан Республикасының бүкіл білім беру жүйесінің негізі [10]. Педагогтер үшін заң ережелерін білу өз міндеттерін сауатты, кәсіби және жауапкершілікпен орындау, балалардың құқықтарын қамтамасыз ету және тиімді білім беру ортасын құру үшін қажет.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы

«Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 249 қаулысы мектепке дейінгі, техникалық және кәсіптік деңгейлерге дейінгі барлық деңгейлерде білім беру жүйесін дамытудың стратегиялық бағыттары мен басымдықтарын айқындайды [6]. Тұжырымдамада педагог кадрлардың сапасын арттыруға, инклюзивті тәжірибелерді енгізуге және білім беру ортасын цифрландыруға ерекше назар аударылды.

2-тарау. Орта білім беру

Инклюзивті практиканы дамытудың маңызды кезеңі «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңын қабылдау болды. Заңда ЕБҚ балаларды арнайы психологиялық-педагогикалық қолдауға мемлекеттік білім беру тапсырысын іске асыру жөніндегі норма қабылданды.

2023 жылдың басында ЕБҚ балалардың саны 188 мың баланы құрады (2022 жылдың басында – 175 мың), оның ішінде мектеп жасындағы – 132699 бала. Мұндай балалар санының жыл сайын өсуі орташа есеппен 3 %-ды құрайды (2020 жыл – 161 мың бала, 2021 жыл – 175 мың бала, 2022 жыл – 188 мың бала).

2023 жылдың басында елімізде 99 арнайы мектеп, сондай-ақ 92 ПМПК, 208 психологиялық-педагогикалық түзеу кабинеттері (бұдан әрі – ППТК), 14 оңалту орталықтары (бұдан әрі – ОО), 10 аутизм орталығы жұмыс істеді. Сондай-ақ мектептерде 640-тан астам инклюзияны қолдау кабинеті, 1600-ден астам логопедиялық пункт жұмыс істейді. Арнайы ұйымдарда арнайы оқу бағдарламалары бойынша мүмкіндігі шектеулі 17771 бала оқыды.

2022 жылы психологиялық-педагогикалық қолдау, ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау қағидалары бекітілді, білім беру ұйымдарын жабдықтармен және жиһазбен жарақтандыру нормалары жетілдірілді. ПМПК-ның жеткілікті желісін қамтамасыз ету мақсатында бір ПМПК желісін ашу нормативі 60 мыңнан 50 мың балаға дейін қайта қаралды.

ЕБҚ балаларды арнайы психология-педагогикалық қолдауға арналған

мемлекеттік білім беру тапсырысын іске асыру жөніндегі нормалар бекітілді. Бұл жеке сектордың, үкіметтік емес ұйымдардың әлеуетін пайдалана отырып, ППТК, ОО желісін кеңейтуге бюджеттің күрделі шығыстарынсыз ЕБҚ балаларды арнайы психология-педагогикалық қолдаумен қамтуды ұлғайтуға мүмкіндік береді.

Психологиялық-педагогикалық қолдауды сапалы іске асыру үшін базалық инфрақұрылым (жобалық қуат, мамандар кабинеттері, оңалту және емдік дене шынықтыру аймақтары, ата-аналарға, педагогтерге арналған коворкинг), сондай-ақ арнайы білім беру ұйымдарының жеткілікті желісі және олардың халықаралық талаптарға сәйкес заманауи жабдықтармен жарақтандырылуы талап етіледі.

2-параграф. Ерекше білім беруді қажет ететін балалар үшін орта білімнің қолжетімділігі

Орта білім беру ұйымдарында сапалы және қолжетімді білім беруді қамтамасыз ететін физикалық кедергісіз қолайлы ортаны, әдістемелік, кадрлық және басқа ресурстарды қоса алғанда, эргономикалық негізде инклюзивті білім беру ортасы құрылатын болады.

Инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істейтін педагогтерге (пән мұғалімдері, педагогтер, педагог-ассистенттер және басқалар) қойылатын біліктілік талаптарын жаңарту «Педагог» кәсіби стандарты негізінде жүзеге асырылатын болады.

ЕБҚ балаларды арнайы психологиялық-педагогикалық қолдауды іске асыру үшін арнайы білім беру ұйымдары орналастырылатын ғимараттар мен үй-жайлардың базалық инфрақұрылымының жалпыға міндетті ең төменгі стандарттарын әзірлеу және бекіту бөлігінде нормативтік құқықтық база жетілдірілетін болады.

ПМПК ашу 50 мың балаға 1 есебінен жүзеге асырылатын болады. Қажеттілігіне қарай, 34 ПМПК ашылады: 2023 жылы – 15, 2024 жылы – 14, 2025 жылы – 5.

ПМПК кабинеттерінің желісі 2025 жылдың соңына дейін 26 бірлікке, мектептер жанындағы инклюзияны қолдау кабинеттерінің желісі 2029 жылдың соңына дейін 200 бірлікке кеңейтіледі.

Бұдан басқа, мемлекеттік білім беру тапсырысын іске асыру кезектілікті қысқартады және ЕБҚ балаларды арнайы психологиялық-педагогикалық қолдаумен қамтуды ұлғайтады.

Денсаулығында әртүрлі кінәраты бар балаларды ерте анықтау және түзету үшін көмек берудің тұтас жүйесін құру, ППТК мен ОО үшін балаларды ерте дамыту жөніндегі бағдарламаны әзірлеу және бекіту жоспарлануда.

Мүмкіндігі шектеулі адамдардың (балалардың) "бесіктен – мамандыққа дейін" қағидаты бойынша білім беру маршрутының жүйесі пысықталатын болады.

ЕБҚ баланың білім беру маршрутының жүйесі баланы туғаннан бастап мамандық алғанға және оны жұмысқа орналастырғанға дейін сүйемелдеуді көздейді. Бұл тәсіл ЕБҚ адамдардың (балалардың) білім деңгейлерінің сабақтастығын сақтауға мүмкіндік береді.

Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі қағидаттарының бірі оның деңгейлерінің сабақтастығын қамтамасыз ететін білім беру процесінің үздіксіздігін қамтамасыз ету болып табылады. Осы қағиданы сақтау мақсатында инклюзивті білім берудің үздіксіз жүйесінің моделі (балабақша, мектеп, колледж, ЖОО), ерте кәсіптік бағдарлау, ЕБҚ білім алушыларды кәсіптік және кәсіптік даярлау бағдарламалары әзірленетін болады.

Инклюзивті білім беру мәселелері бойынша барлық деңгейдегі білім беру ұйымдарын ғылыми-әдіснамалық сүйемелдеудің үйлестіруші орталығы Ы. Алтынсарин атындағы ұлттық білім академиясы, ал арнайы білім беру мәселелері бойынша Арнайы және инклюзивті білім берудің ұлттық ғылыми-практикалық орталығы болады [6].

Қазақстан Республикасының әлеуметтік кодексі

ҚР № 224-VII ҚРЗ Әлеуметтік кодексі 2023 жылғы 20 сәуірде қабылданды. Кодекс Халықты әлеуметтік қорғау саласындағы нормаларды жүйелейді [24]. Білім беру саласының қызметкерлері үшін мынадай ережелер ерекше маңызға ие:

1. Білім беру саласындағы уәкілетті органның құзыреті.

Әлеуметтік Кодекстің 14-бабына сәйкес білім беру саласындағы уәкілетті органға мынадай өкілеттіктер берілген:

- мүгедектігі бар адамдардың Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес білім алуын қамтамасыз ету.
- білім беру саласында арнаулы әлеуметтік көрсетілетін қызметтерді ұсыну саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру.
- Білім беру және балалардың құқықтарын қорғау саласында арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету стандарттарын әзірлейді және бекітеді.
- арнаулы әлеуметтік көрсетілетін қызметтерді ұсыну саласындағы бақылау.
- өз құзыреті шегінде әлеуметтік қорғау саласындағы нормативтік құқық актілерді әзірлейді және бекітеді.

Бұл ережелер инклюзивті білім берудің маңыздылығын және ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқыту үшін жағдай жасау қажеттілігін көрсетеді.

2. Әлеуметтік жұмыскерлердің құқықтары мен міндеттері.

Әлеуметтік кодекс әлеуметтік қызметкерлердің мәртебесі мен қызметін, оның ішінде олардың құқықтарын, міндеттерін және кәсіби этикасын анықтайды. Педагогтер үшін білім беру ұйымдарындағы әлеуметтік қызметкерлермен тиімді қарым-қатынас жасау үшін осы аспектілерді түсіну маңызды.

3. Білім беру саласында арнайы әлеуметтік қызметтер көрсету.

Кодекс мүгедектігі бар адамдарға арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсетуді, оның ішінде жеке көмекшінің және ымдау тілі маманының қызметтерін ұсынуды көздейді. Педагогтер ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылармен жұмыс істеу кезінде осы мүмкіндіктерді ескеруі керек.

4. Арнайы әлеуметтік қызметтерге қажеттіліктің туындауының алдын алу.

Маңызды аспект – арнайы әлеуметтік қызметтерге қажеттіліктің алдын алу. Педагогтер мұндай қызметтерді қажет етуі мүмкін балаларды ерте анықтауда және қолдауда шешуші рөл атқарады, бұл олардың білім беру процесіне интеграциялануына ықпал етеді.

5. Көп балалы отбасылар мен балаларды әлеуметтік қорғау.

Кодекс жәрдемақылар мен әлеуметтік төлемдерді қоса алғанда, көп балалы отбасыларды қолдау шараларын белгілейді. Педагогтер ата аналарды ақпараттандыру және көп балалы отбасылардан шыққан оқушыларға қажетті қолдау көрсету үшін осындай шаралар туралы хабардар болуы тиіс.

Қазақстан Республикасы Әлеуметтік кодексінің ережелерін білу және түсіну педагогтерге барлық білім алушыларға қолдау мен тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ете отырып, өздерінің кәсіби міндеттерін тиімдірек орындауға көмектеседі [24].

«Мемлекеттік білім беру ұйымдары қызметкерлерінің үлгі штаттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің м.а. 2023 жылғы 21 шілдедегі № 224 бұйрығы

«Мемлекеттік білім беру ұйымдары қызметкерлерінің үлгілік штаттарын бекіту туралы» 2023 жылғы 21 шілдедегі № 224 бұйрықтың қабылдануымен Қазақстан Республикасының Оқу-ағарту министрлігі еліміздің білім беру жүйесінде инклюзивті практиканы нығайту жағына маңызды қадам жасады [25].

Үлгілік Штаттар инклюзивті білім беруді жүзеге асыру үшін қажетті мамандардың қосымша ставкаларын енгізу үшін нормативтік негізді бекітеді. Бұл ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды жүйелі және тұрақты қолдау үшін жағдай жасайды.

Осы бұйрыққа сәйкес жалпы білім беретін мектептерде, сондай-ақ лицейлерде, гимназияларда (мектеп-лицейлерде, мектеп-гимназияларда), эксперименттік алаңдарда, жалпы және санаторий үлгісіндегі мектеп-интернаттарда арнайы педагог лауазымының штат бірлігі (мұғалім-дефектолог, дефектолог, мұғалім-логопед, логопед, олигофренопедагог, сурдопедагог, тифлопедагог) мыналардан белгіленеді: мүмкіндігі шектеулі бір бала болған кезде лауазымның 0,5 штат бірлігі, мүмкіндігі шектеулі 12-14 балаға 1 штат бірлігі.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарында (арнайы топтардан/сыныптардан, арнайы бөбекжайлардан, арнайы балабақшалардан/мектептерден басқа) психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияның ұсынымы бойынша педагог-ассистент лауазымының штат бірлігі белгіленеді.

Педагог-ассистенттің штат бірлігін белгілеу штат санының лимиті және тиісті шығыстар шегінде жүзеге асырылады.

Бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім беру ұйымдарында психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияның ұсынымы бойынша білім беру ұйымдарындағы жеке көмекші лауазымының штат бірлігі белгіленеді.

Білім беру ұйымдарындағы жеке көмекшінің штат бірлігін белгілеу штат санының лимиті және тиісті шығыстар шегінде жүзеге асырылады.

Бұл нормалар мектептерге барлық білім алушылар үшін білім беру ортасының қолжетімділігін, жайлылығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында ерекше қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің қызметін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді [25].

«Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарын қоспағанда, тиісті типтердегі және түрлердегі білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларын бекіту туралы»

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 31 тамыздағы № 385 бұйрығы

Осы «Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарын қоспағанда, тиісті типтердегі және түрлердегі білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларын бекіту туралы» нормативтік құжат жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарынан басқа барлық деңгейдегі білім беру ұйымдарының ұйымдастырылуы мен жұмыс істеуін айқындайтын базалық регламенттердің бірі болып табылады [26].

Бұл бұйрық білім беру ұйымдары жұмысының бірыңғай стандарттарын қамтамасыз ететін қызметтің үлгілік қағидаларын, барлық ұйымдар үшін жалпыланған және міндетті қағидаларды қамтиды.

Реттелетін салаларға келесілер жатады:

- оқу процесін ұйымдастыру (оқыту нысандары, кестесі, оқу жылының және демалыстың ұзақтығы және т. б.);
- білім беру процесіне қатысушылардың – білім алушылардың, педагогтердің, ата-аналардың құқықтары мен міндеттері;
- білім алушыларды қабылдау, оқудан шығару, басқа ұйымға ауыстыру рәсімдері;
- құжаттаманы және есептілікті жүргізу қағидалары;
- тамақтандыруды, медициналық қызмет көрсетуді, еңбекті қорғауды, қауіпсіздікті ұйымдастыру;
- инклюзивті білім беру үшін жағдай жасау.

Еліміздің мұғалімдері үшін бұйрықтың келесі тезистеріне назар аудару маңызды:

- 1) инклюзивті білім беру және ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды қолдау;

Бұйрық ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту үшін жағдай жасау қажеттілігін тікелей көздейді, соның ішінде:

- кедергісіз орта;
- оқытуға жеке көзқарас;
- мамандар (тьюторлар, дефектологтар, психологтар және т.б.) тарапынан

сүйемелдеу;

- жеке оқу жоспарын, жеке оқу бағдарламасын әзірлеу.

2) Педагогтердің құқықтары:

- оқу бағдарламаларын әзірлеуге қатысу;
- әдістемелік қолдау және біліктілікті арттыру құқығы;
- санитарлық және педагогикалық талаптарға сәйкес келетін еңбек

жағдайларын қамтамасыз ету;

- білім беру ұйымын басқаруға қатысу.

3) Педагогтердің міндеттеріне мыналар кіреді:

- балалардың жас және жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, білім беру

сапасын қамтамасыз ету;

- педагогикалық этиканы сақтау және ата-аналармен ынтымақтастық;
- нормативтерге сәйкес құжаттаманы жүргізу;
- ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қолдауға қатысу (мамандар

тобымен бірлесіп).

4) Инклюзивті білім беру ортасын ұйымдастыру:

- құжат білім беру ұйымдарын білім беру бағдарламаларын бейімдеуге міндеттейді;

- бұйрық балалардың әртүрлі қажеттіліктерін есепке алу үшін оқытудың икемді формалары мен әдістерін енгізуді қолдайды;

– пәнаралық тәсілдің қажеттілігі– педагогтар мен мамандар тобында жұмыс істеу бекітіледі.

Бұл бұйрық ішкі тәртіп ережелерін, инклюзивті практиканы қолдау тетіктерін, ата-аналармен және сыртқы ұйымдармен өзара іс-қимылды, білім беру процесінің сапа стандарттарын қоса алғанда, білім беру ұйымдарының барлық қызметі үшін нормативтік негізді белгілейді. Осыған байланысты Құжат іс-әрекетке нұсқаулық болып табылады: ол құқықтық салада жұмыс кұруға көмектеседі, процеске қатысушылардың құқықтарын қорғайды және білім беру ортасында инклюзивті мәдениеттің дамуына жағдай жасайды. Бұл бұйрық білім беру ұйымдары жұмысының бірыңғай стандарттарын қамтамасыз ететін қызметтің үлгілік қағидаларын, барлық ұйымдар үшін жалпыланған және міндетті қағидаларды қамтиды.

Реттелетін салаларға келесілер жатады:

- оқу процесін ұйымдастыру (оқыту нысандары, кестесі, оқу жылының және демалыстың ұзақтығы және т. б.);

– білім беру процесіне қатысушылардың – білім алушылардың, педагогтердің, ата-аналардың құқықтары мен міндеттері;

- білім алушыларды қабылдау, оқудан шығару, басқа ұйымға ауыстыру рәсімдері;

- құжаттаманы және есептілікті жүргізу қағидалары;
- тамақтандыруды, медициналық қызмет көрсетуді, еңбекті қорғауды, қауіпсіздікті ұйымдастыру;
- инклюзивті білім беру үшін жағдай жасау.

Еліміздің мұғалімдері үшін бұйрықтың келесі тезистеріне назар аудару маңызды:

2) инклюзивті білім беру және ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды қолдау:

Бұйрық ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту үшін жағдай жасау қажеттілігін тікелей көздейді, соның ішінде:

- кедергісіз орта;
- оқытуға жеке көзқарас;
- мамандар (тьюторлар, дефектологтар, психологтар және т.б.) тарапынан сүйемелдеу;
- жеке оқу жоспарын, жеке оқу бағдарламасын әзірлеу.

2) Педагогтердің құқықтары:

- оқу бағдарламаларын әзірлеуге қатысу;
- әдістемелік қолдау және біліктілікті арттыру құқығы;
- санитарлық және педагогикалық талаптарға сәйкес келетін еңбек жағдайларын қамтамасыз ету;
- білім беру ұйымын басқаруға қатысу.

3) Педагогтердің міндеттеріне мыналар кіреді:

- балалардың жас және жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, білім беру сапасын қамтамасыз ету;
- педагогикалық этиканы сақтау және ата-аналармен ынтымақтастық;
- нормативтерге сәйкес құжаттаманы жүргізу;
- ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қолдауға қатысу (мамандар тобымен бірлесіп).

4) Инклюзивті білім беру ортасын ұйымдастыру:

- құжат білім беру ұйымдарын білім беру бағдарламаларын бейімдеуге міндеттейді;
- бұйрық балалардың әртүрлі қажеттіліктерін есепке алу үшін оқытудың икемді формалары мен әдістерін енгізуді қолдайды;
- пәнаралық тәсілдің қажеттілігі – педагогтар мен мамандар тобында жұмыс істеу бекітіледі.

Бұл бұйрық ішкі тәртіп ережелерін, инклюзивті практиканы қолдау тетіктерін, ата-аналармен және сыртқы ұйымдармен өзара іс-қимылды, білім беру процесінің сапа стандарттарын қоса алғанда, білім беру ұйымдарының барлық қызметі үшін нормативтік негізді белгілейді. Осыған байланысты Құжат іс-әрекетке нұсқаулық болып табылады: ол құқықтық салада жұмыс құруға көмектеседі, процеске қатысушылардың құқықтарын қорғайды және білім беру ортасында инклюзивті мәдениеттің дамуына жағдай жасайды [26].

«Педагог лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2009 жылғы 13 шілдедегі N 338 бұйрығы

Бұл бұйрық педагогикалық лауазымдардың үлгілік біліктілік сипаттамаларын бекітеді және білім беру жүйесінде шешуші рөл атқарады. Ол әр түрлі бағыттағы педагогтердің – мұғалімдердің, тәрбиешілердің, дефектологтардың, логопедтердің, педагог-ассистенттердің, қосымша білім беру мұғалімдерінің және басқалардың құзыреттеріне, білімдері мен міндеттеріне қойылатын талаптарды сипаттайды [27].

Бұйрықта педагогтердің жоғарыда аталған санаттарына қойылатын кәсіби талаптардың сипаттамасы бар.

Әр лауазым үшін көрсетілген:

- жалпы біліктілік талаптары (білімі, жұмыс тәжірибесі);
- міндеттерді орындау үшін қажетті білім;
- негізгі функционалдық міндеттері;
- білім алушылармен, әріптестермен және ата-аналармен өзара іс-қимыл

дағдылары;

- нормативтік құжаттарды түсіну және қолдану;
- инклюзивті, тәрбие және әдістемелік жұмысқа қатысу.

Бұл құжаттың мұғалімдер үшін маңыздылығы келесі аспектілерден тұрады:

✓ Лауазымдық міндеттерін анықтау үшін негіз:

Бұйрық білім беру ұйымындағы әрбір маманның функцияларын нақты ажыратуға мүмкіндік береді. Бұл әсіресе инклюзивті білім беру жағдайында, мұнда мұғалім мамандармен (логопед, дефектолог, педагог-ассистент және басқа мамандар) өзара әрекеттеседі.

✓ Кәсіби өсу және аттестаттау:

Типтік сипаттамалар келесі жағдайларда қолданылады:

- жұмысқа қабылдау;
- міндеттерді бөлу;
- педагогтерді аттестаттау (біліктілік санатын анықтау үшін);
- біліктілікті арттырудың жеке жоспарын жасау.

✓ Құзыреттілікті бағалауға арналған нұсқаулық:

Педагогтен қандай білім мен дағдылар күтілетінін түсінуге мүмкіндік береді:

- заманауи білім беру технологияларын меңгеру;
- балалардың жас және жеке ерекшеліктерін есепке алу;
- сүйемелдеу тобында жұмыс істей білу;
- инклюзивті тәсілдер мен әдістерді қолдану;
- педагогикалық құжаттаманы жүргізу.

Инклюзивті білім беру контекстінде құжат қажеттілікті көрсетеді:

- инклюзивті білім беру негіздерін және толеранттылық қағидаттарын білу;

- ерекше білім беруді қажет ететін баланың қажеттіліктеріне оқу материалдарын бейімдеу дағдылары;

- ата-аналармен және мамандармен өзара іс-қимыл;

- жеке оқу жоспарын, жеке оқу бағдарламасын әзірлеуге қатысу;

- білім алушылардың табысты әлеуметтенуі үшін жағдай жасау.

Практикалық қолдану келесідей жүзеге асырылады:

✓ Әкімшілік – штат кестесін құру, функцияларды бөлу және жұмыс сапасын бақылау үшін бұйрықты қолданады.

✓ Мұғалімдер – өздерінің кәсіби қызметін жоспарлау және құзыреттіліктерін дамыту кезінде типтік біліктілік сипаттамаларына назар аударады.

✓ Қолдау мамандары – өзара түсіністік және кәсіби рөлдерді бөлу негізінде мұғаліммен өзара әрекеттеседі [27].

«Орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдары үшін білім алушылардың үлгеріміне ағымдағы бақылауды, оларды аралық және қорытынды аттестаттауды өткізудің үлгілік қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2008 жылғы 18 наурыздағы №125 Бұйрығы

Бұл бұйрық орта, техникалық және кәсіптік, сондай-ақ орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарында білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалау тәртібін регламенттейді. Бұл білім беру саласындағы маңызды құжаттардың бірі, ол жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруден басқа барлық деңгейлерде білімді бақылау рәсімдерінің объективтілігін, ашықтығын және бірлігін қамтамасыз етеді [28].

Бұйрық келесі аспектілерді реттейді:

1) Ағымдағы үлгерімді бақылау. Бұл оқу кезеңінде жүзеге асырылатын бақылау:

- мұғалімнің сабақтарында немесе сабақтарында өткізіледі;

- нақты тақырыптарды, бөлімдерді, модульдерді игеруді қамтиды;

- ауызша жауаптар, тесттер, практикалық және жазбаша жұмыстар, жобалар және т. б.;

- ағымдағы бақылау нәтижелері тоқсан / семестр үшін қорытынды бағаны қалыптастыру үшін пайдаланылады.

2) Аралық аттестаттау. Бұл белгілі бір оқу кезеңіндегі (тоқсан, жартыжылдық, оқу жылы) оқу жетістіктерін бағалау:

- бақылау жұмыстары, сынақтар, емтихандар нысанында өткізіледі;

- пән бойынша оқу бағдарламасын меңгеру дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді;

- нәтижелер ведомостерде тіркеледі және білім алушының келесі деңгейге ауысуына әсер етеді.

3) Қорытынды аттестаттау. Бұл белгілі бір білім деңгейін аяқтаған кездегі

бағалау (мысалы, 9 немесе 11 сынып, колледжді аяқтау):

- мемлекеттік емтихандар, тестілеу, дипломдық жұмысты қорғау және т. б. түрінде өткізіледі;

- білім туралы құжатты беру үшін негіз болып табылады;

- бекітілген кесте бойынша және нормативтерге қатаң сәйкес жүргізіледі.

Педагогтер үшін бұйрықтың маңызды аспектілері:

- ✓ Бағалау болуы керек:

- объективті, ашық және жүйелі;

- білімді бекітуге ғана емес, дағдыларды дамытуға да бағытталған;

- білім алушының жасына және жеке ерекшеліктеріне сәйкес.

- ✓ Инклюзивті білім беру жағдайында:

- ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар үшін бақылау нысандарын бейімдеуге жол беріледі;

- бағалауды жеке форматта жүргізуге болады (мысалы, жазбаша орнына ауызша, педагог-ассистенттің қатысуымен, қосымша уақыт бере отырып және т.б.);

- педагог білімді бақылауды дұрыс ұйымдастыру үшін қолдау қызметі мамандарын (дефектолог, логопед, психолог және т. б.) тартуға құқылы.

- ✓ Бағалау процедуралары:

- оқушылар мен ата-аналарға алдын-ала белгілі болуы керек (оқу жылының басында түсіндірілді);

- бекітілген критерийлер мен бағалау шкаласы бойынша жүргізіледі;

- нәтижелер білім алушыға уақытылы жеткізілуі керек.

Осы бұйрық шеңберінде ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды бағалау тәсілдерінің икемділігін атап өту қажет, өйткені ол тек шектеп қана қоймайды, сонымен қатар білім алушылардың жеке мүмкіндіктеріне байланысты бақылау және аттестаттау рәсімдерін бейімдеу мүмкіндігін көздейді. Бұл әсіресе инклюзивті білім беру жағдайында, әртүрлі білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін арнайы жағдайларды қамтамасыз ету үшін маңызды.

Кейбір маңызды ережелерге тоқталайық.

«Білім алушылардың үлгерімін ағымдағы бақылау, аралық және қорытынды аттестаттау олардың оқу бағдарламаларын меңгеру деңгейін айқындау мақсатында жүргізіледі». Бұл бағалаудың мақсаты формальдылық емес, бағдарламалық материалды игерудің нақты деңгейін түсіну екенін білдіреді, бұл бақылау нысандарын жекелендіруге кеңістік ашады.

«Үлгерімге ағымдағы бақылауды, аралық және қорытынды аттестаттауды жүргізудің нысандарын, көлемі мен тәртібін білім алушылар контингентінің ерекшелігін және білім беру бағдарламасын іске асыру шарттарын ескере отырып, білім беру ұйымы дербес айқындайды». Бұл тармақ білім беру ұйымына бағалау рәсімдерін білім алушылардың мүмкіндіктеріне, ерекшеліктері мен қажеттіліктеріне сәйкес бейімдеу құқығын береді. Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар үшін бұл мынаны білдіруі мүмкін:

- жазбаша жауапты ауызша жауапқа ауыстыру (немесе керісінше);

- педагог-ассистентпен тапсырмаларды орындау;

- қосымша уақыт беру;
- тапсырмаларды тұжырымдауды жеңілдету (мазмұнын сақтай отырып);
- көмекші құралдарды (техникалық және визуалды) пайдалану.

«Білім алушылардың білімін, іскерлігі мен дағдыларын бағалау даярлық деңгейін, жас ерекшеліктерін және жеке ерекшеліктерін ескере отырып жүзеге асырылады». Бұл жеке ерекшеліктерді, соның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктерімен байланысты ерекшеліктерді ескеру қажеттілігін тікелей көрсетеді. Осылайша, педагог материалды беру тәсілін және бағалау формасын белгілі бір оқушы үшін объективті және мүмкін болатындай етіп өзгертуге құқылы.

«Ағымдағы бақылау және аралық аттестаттау нәтижелері білім беру ұйымының тиісті құжаттамасында тіркеледі». Бақылау нысанындағы барлық өзгерістер құжатталған болуы керек:

- жеке оқу жоспарында, жеке оқу бағдарламасында;
- психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі отырысының хаттамасында;
- білім беру ұйымының бұйрықтарында немесе қағидаларында [28].

Бұл процедуралардың ашықтығын қамтамасыз етуге және даулы жағдайларды болдырмауға мүмкіндік береді.

Педагогтерге білу маңызды:

- Сіз ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды бағалаудың сараланған тәсілдерін қолдануға құқығыңыз бар;
- Сіз негіздемені құжаттауға және өзгерістерді ППҚҚ командасымен және әкімшілікпен келісуге міндеттісіз;
- Мақсат – жеңілдету емес, балаға нақты білім мен дағдыларды өзіне қол жетімді түрде көрсетуге мүмкіндік беру.

«Орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім туралы құжаттардың түрлерін, орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім туралы мемлекеттік үлгідегі құжаттардың нысандарын және оларды есепке алу мен беру қағидаларын, сондай-ақ білім беру ұйымдарында білім алуды аяқтамаған адамдарға берілетін анықтаманың нысанын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2015 жылғы 28 қаңтардағы № 39 бұйрығы

Бұйрық келесілерді бекітеді:

1. Білім туралы құжаттардың түрлері (аттестаттар, дипломдар және т.б.);
2. Бұл құжаттардың нысандары (олар қалай көрінуі керек – сыртқы түрі, реквизиттер);
3. Оларды есепке алу және беру ережелері (кім, қалай және қашан береді);
4. Жеке үлгідегі құжаттарға қойылатын талаптар (мысалы, жеке мектептер шығарған);
5. Оқуды аяқтамағандарға арналған анықтама нысаны.

Бұйрық барлық балалардың, соның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың мемлекеттік үлгідегі құжаттарды (аттестаттар, куәліктер,

дипломдар)алуға тең құқықтарын растайды [29].

Осы нысанды толтыру бойынша түсіндірме: жеке бағдарламалар бойынша жалпы білім беретін мектептердің жалпы сыныптарында «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығымен (Нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 29031 тіркелген) бекітілген тиісті деңгейдегі мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында қарастырылған оқу пәндерінің көлемін меңгермеген ерекше білім беруге қажеттілігі бар білім алушыларға (зияты жеңіл және орташа түрде зақымдалған) арналған. Оқытылмаған пәндер бойынша «оқытылмады» деген сөз жазылады.

Аттестат об образовании

Білім туралы АТТЕСТАТ	АТТЕСТАТ об образовании
Серия БТ № _____	Серия БТ № _____
Осы аттестат _____ жылы _____ (білім беру ұйымының (мектебінің) толық атауы) _____ _____ бітірген (тегі, аты, әкесінің аты) (болған жағдайда) _____ _____ берілді.	Настоящий аттестат выдан _____ фамилия, имя, отчество) (при его наличии) _____ окончившему (-ей) в _____ году _____ (полное наименование организации образования (школы)) Директор _____ / _____ / Заместитель директора _____ / _____ / Классный руководитель _____ / _____ /
Директор _____ / _____ /	М.П.
Директордың орынбасары _____ / _____ /	Населенный пункт _____
Сынып жетекшісі _____ / _____ /	Выдан " _____ " _____ года
М.О.	Регистрационный номер № _____
Елді мекен _____	
_____ жылғы " _____ " _____ берілді.	
Тіркеу нөмірі № _____	

Осы нысанды толтыру бойынша түсіндірме: арнайы мектептерде, арнайы сыныптарда және инклюзивті білім беру жағдайында жалпы білім беретін мектептерде ерекше білім беруге қажеттілігі бар білім алушыларға (зияты жеңіл және орташа зақымдалған) арналған.

Осы аттестатқа қосымшалар ерекше білім беруді қажет ететін білім алушының игерген бағдарламасына байланысты толтырылады.

Осы бұйрыққа 6-қосымшада ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған негізгі орта білім туралы аттестатқа қосымшалардың нысандары берілген:

1) Білім туралы аттестатқа қосымша нұсқасы

Білім туралы аттестатқа қосымша (БТ № _____ аттестатсыз жарамсыз)	Приложение к аттестату об образовании (без аттестата БТ № _____ недействительно)
_____	_____
(тегі, аты, әкесінің аты (болған жағдайда) _____ (білім беру ұйымының толық атауы) _____	(фамилия, имя, отчество) (при его наличии) _____
_____	_____
_____	_____
оқыған кезде мынадай білімін көрсетті:	_____
қазақ тілі _____	показал(-а) следующие знания:
орыс тілі _____	казахский язык _____
оқу және тіл дамыту _____	русский язык _____
математика _____	чтение и развитие речи _____
информатика _____	математика _____
айналадағы әлем _____	информатика _____
жаратылыстану _____	мир вокруг _____
география _____	естествознание _____
Қазақстан тарихы _____	география _____
қоғам және құқық _____	история Казахстана _____
бейнелеу өнері _____	общество и право _____
музыка _____	изобразительное искусство _____
әлеуметтік-тұрмыстық бағдарлау _____	музыка _____
_____	_____
жалпы еңбекке даярлау _____	социально-бытовая ориентировка _____
кәсіби-еңбекке баулу _____	_____
бейімделген дене шынықтыру _____	общетрудовая подготовка _____
Директор _____ / _____ /	_____
Директордың орынбасары _____ / _____ /	_____
Сынып жетекшісі _____ / _____ /	_____
М.О.	Директор _____ / _____ /
Елді мекен _____	Заместитель директора _____ / _____ /
жылғы " ____ " _____ берілді.	Классный руководитель _____ / _____ /
Тіркеу нөмірі № _____	М.П.
	Населенный пункт _____
	Выдан " ____ " _____ года
	Регистрационный номер № _____

Осы нысанды толтыру бойынша түсіндірме: арнайы мектептерде, жалпы білім беретін мектептердегі арнайы сыныптарда ерекше білім беруге қажеттілігі бар білім алушыларға (зияты жеңіл түрде зақымдалған), сондай-ақ оқу жоспарында көзделген оқу пәндерінің көлемін игермеген, жеке бағдарламалар бойынша зияты жеңіл зақымдалған балаларға арналған сыныпта оқу кезінде зияты орташа зақымдалған білім алушыларға арналған. Оқытылмаған пәндер бойынша «оқытылмады» деген сөз жазылады.

3) Білім туралы аттестатқа қосымша нұсқасы

Білім туралы
аттестатқа қосымша
(БТ № _____
аттестатсыз жарамсыз)

_____ (тегі, аты, әкесінің аты (болған жағдайда) _____
(білім беру ұйымының толық атауы) _____

_____ бітірді және мынадай оқу пәндер бойынша оқыды:
сөйлеу және коммуникацияны дамыту

_____ санау _____
_____ айналадағы әлем _____
_____ адам және әлем _____
_____ бейнелеу өнері _____
_____ музыка және ырғақ _____
_____ әлеуметтік-тұрмыстық бағдарлау

_____ шаруашылық еңбек _____
_____ кәсіп _____
_____ бейімделген дене шынықтыру

_____ Директор _____ / _____ /
_____ Директордың орынбасары _____ / _____ /
_____ Сынып жетекшісі _____ / _____ /
_____ М.О.
_____ Елді мекен

_____ жылғы " _____ " _____ берілді.
_____ Тіркеу нөмірі № _____

Приложение к аттестату
об образовании
(без аттестата БТ № _____
недействительно)

_____ (фамилия, имя, отчество) (при его наличии)
_____ окончил(а) _____
(полное наименование организации образования)

_____ и обучался(ась) по следующим учебным предметам:
развитие речи и коммуникация

_____ счет _____
_____ мир вокруг _____
_____ человек и мир _____
_____ изобразительное искусство _____
_____ музыка и ритмика _____
_____ социально-бытовая ориентировка

_____ хозяйственный труд _____
_____ ремесло _____
_____ адаптивная физическая культура

_____ Директор _____ / _____ /
_____ Заместитель директора _____ / _____ /
_____ Классный руководитель _____ / _____ /
_____ М.П.
_____ Населенный пункт

_____ Выдан " _____ " _____ года
_____ Регистрационный номер № _____

Осы нысанды толтыру бойынша түсіндірме: арнайы мектептерде, арнайы сыныптарда және инклюзивті білім беру жағдайында жалпы білім беретін мектептерде ерекше білім беруге қажеттілігі бар білім алушыларға (зияты жеңіл және орташа зақымдалған) арналған.

3) Білім туралы аттестатқа қосымша нұсқасы

Білім туралы аттестатқа қосымша
(БТ № _____ аттестатсыз жарамсыз)

_____ (тегі, аты, әкесінің аты (болған жағдайда) _____
(білім беру ұйымының толық атауы) _____

_____ бітірді және мынадай оқу пәндер

Приложение к аттестату об образовании
(без аттестата БТ № _____
недействительно)

_____ (фамилия, имя, отчество) (при его наличии)
_____ окончил(а) _____
(полное наименование организации образования) _____

бойынша оқыды:

қазақ тілі _____
қазақ әдебиеті _____
орыс тілі _____
орыс әдебиеті _____
ана тілі _____
() әдебиеті _____
шетел тілі (оқыту тілі) _____
математика _____
алгебра _____
геометрия _____
информатика _____
жаратылыстану _____
физика _____
химия _____
география _____
биология _____
дүниежүзі тарихы _____
Қазақстан тарихы _____
құқық негіздері _____
музыка _____
көркем еңбек _____
дене шынықтыру _____
таңдауы бойынша курстар

факультативтік курстар бойынша
бағдарламаны _____

_____ орындады.

Директор _____ / _____ /

Директордың орынбасары _____ / _____ /

Сынып жетекшісі _____ / _____ /

М.О.

и обучался(ась) по следующим учебным
предметам:

казахский язык _____
казахская литература _____
русский язык _____
русская литература _____
родной язык _____
() литература _____
иностраный язык (язык обучения)

математика _____
алгебра _____
геометрия _____
информатика _____
естествознание _____
физика _____
химия _____
география _____
биология _____
всемирная история _____
история Казахстана _____
основы права _____
музыка _____
художественный труд _____
физическая культура _____
курсы по выбору _____

выполнил(а) программу по
факультативным курсам

Директор _____ / _____ /

Заместитель директора _____ / _____ /

Классный руководитель _____ / _____ /

М.П.

Осы нысанды толтыру бойынша түсіндірме: жеке бағдарламалар бойынша жалпы білім беретін мектептердің жалпы сыныптарында «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығымен (Нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 29031 тіркелген) бекітілген тиісті деңгейдегі мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында қарастырылған оқу пәндерінің көлемін меңгермеген ерекше білім беруге қажеттілігі бар білім алушыларға (зияты жеңіл және орташа түрде зақымдалған) арналған. Оқытылмаған пәндер бойынша «оқытылмады» деген сөз жазылады [29].

«Мектепке дейінгі, орта білім беру ұйымдарын, сондай-ақ арнайы білім беру ұйымдарын жабдықтармен және жиһазбен жарақтандыру нормаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 22 қаңтардағы № 70 бұйрығы

Бұл бұйрық мектепке дейінгі, орта білім беру ұйымдары үшін, оның ішінде арнайы білім беру ұйымдары үшін жабдықпен және жиһазбен жарақтандыру нормаларын бекітеді [30].

Құжаттың мақсаты барлық білім алушылар, соның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін балалар үшін қауіпсіз, эргономикалық және дамытушы жағдайлар жасау болып табылады.

Инклюзивті білім беру контекстінде бұйрық өте маңызды, өйткені:

1) барлық балалар үшін білім беру ортасының физикалық қолжетімділігі мақсатында ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған жабдықтар көзделген:

- биіктігі реттелетін арнайы үстелдер мен орындықтар сияқты арнайы жиһаз,

- тіреуіштер, тұтқалар, арнайы отыратын орындар сияқты көмекші құралдар,

- айналар, логопедиялық жинақтар, дидактикалық материалдар және т.б. түзету жабдықтары,

- көру, есту және қабілеттері зақымдалған, тірек-қимыл аппараты бұзылыстары бар балаларға арналған құралдар.

2) Кедергісіз орта құру үшін санитариялық-гигиеналық жағдайларға қойылатын талаптар реттеледі:

- бейімделген санитариялық тораптардың болуы,

- аумақ пен ғимарат ішінде еркін қозғалу мүмкіндігі,

- ойын және оқу кеңістіктерінің қауіпсіз түрде ұйымдастырылуы.

3) Дифференциация және жекелеп оқыту қағидаттары қолдау табады, себебі:

әртүрлі жабдықтардың болуы мыналарға мүмкіндік береді:

- жеке және топтық сабақтарды ұйымдастыруға,

- түзету-дамыту оқыту бағдарламаларын іске асыруға,

- материалдарды балалардың ерекшеліктеріне бейімдеуге (мысалы, ірі қаріптер, тактильдік оқу құралдары).

Аталған бұйрық білім берудің тең жағдайларын қамтамасыз ету құралы болып табылады. Ол инклюзивті, қолжетімді және жайлы орта құру үшін құқықтық әрі ұйымдастырушылық негіз ұсынады, бұл — баланың даму ерекшеліктеріне қарамастан әрқайсысы үшін маңызды [30].

«Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау қағидаларын және бағдарламаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы № 4 бұйрығы
(ҚР ОАМ-ның 06.05.2025 №104 бұйрығымен өзгерістер мен толықтырулар енгізілді)

№ 4 бұйрық арнайы қолдауға мұқтаж білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау қағидаларын бекітеді. Бұл Қазақстанда инклюзивті білім беруді жүзеге асыруды қамтамасыз ететін маңызды құжат [31].

Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалаудың мақсаты:

- баланың оқудағы, қарым-қатынастағы, мінез-құлықтағы және әлеуметтенудегі қиындықтарын анықтау;
- арнайы білім беру жағдайларына, мамандардың көмегіне, бейімделген бағдарламаларға қажеттілікті анықтау;
- жеке мүмкіндіктеріне қарамастан, барлық балалар үшін сапалы білімге тең қолжетімділікті қамтамасыз ету.

Ерекше білім беру қажеттіліктері – бұл білім алушының даму мүмкіндіктерінің шектелуіне, сондай-ақ мінез-құлық және эмоционалдық проблемалармен, әлеуметтік-психологиялық, экономикалық, тілдік мәдени сипаттағы кедергілермен байланысты оқудағы қиындықтарға байланысты туындайтын қажеттіліктері.

Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалауды кім жүргізеді?

- Психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация (ПМПК) – кешенді бағалау жүргізуге уәкілетті негізгі ұйым.
- Білім беру ұйымдарының психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі бақылау, бағалау және мониторинг жүргізеді.

Бағалау жүргізу келесі функцияларды қамтиды:

- психологиялық-педагогикалық бақылау,
- тестілеу,
- оқу қызметін талдау,
- медициналық қорытындылар,
- ата-аналармен және педагогтермен әңгімелесу.

№4 бұйрықтағы өзгерістерге сәйкес білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау бағдарламалары бекітілді.

Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі оқуда қиындықтары бар балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін мынадай параметрлер бойынша бағалайды:

- 1) когнитивтік және орындаушылық функциялар (зейін, есте сақтау, ойлау, ақпаратты өңдеу жылдамдығы, жоспарлау, өзін-өзі бақылау);
- 2) сөйлеуді дамыту (лексика, грамматика, байланыстырып сөйлеу, сөйлеуді түсіну, фонематикалық түсініктер, сөйлеу қарқыны мен ырғағы);
- 3) оқу (оқу дәлдігі, жылдамдығы, мәтінді түсіну), жазу (орфография, каллиграфия, графомоторлық дағдылар) және санау (арифметикалық операциялар, логикалық ойлау) дағдыларының болуы/болмауы;

4) эмоционалды-еріктік сала (мазасыздық деңгейі, оқу мотивациясы, барлық психикалық процестердің ерікті реттелуінің дамуы, қозу мен тежелу процестерінің теңгерімсіздігі);

5) мектепке бейімделу (оқу қызметіне қабілеттілік, нұсқауларды орындау, еліктеу, мұғалімдермен және сыныптастармен өзара әрекеттесу);

6) сенсорлық және моторлық жүйе (көру және есту қабылдауы, моторика, сенсорлық тітіркендіргіштерге сезімталдық, өзіне-өзі қызмет көрсету дағдылары);

7) отбасындағы әлеуметтік проблемаларды анықтау.

Психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация оқытуда айқын қиындықтары бар балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін мынадай параметрлер бойынша бағалауды жүргізеді:

1) коммуникация және әлеуметтік өзара әрекеттесу (қарым-қатынасқа қызығушылық пен ұмтылыс, есімге жауап қайтару, ортақ назар реакциясы, жақын адамдармен эмоциялық ойындар, сөздік қатынасқа реакция, ата-анамен, жақындарымен, құрдастарымен өзара әрекеттесу, қарым-қатынас құралдарын қолдану, психологиялық жаңа құрылымдар, диалог жүргізуге деген ынта мен қабілет);

2) эмоционалды-еріктік сала және мінез-құлық (эмоциялардың сәйкестігі, эмоциялардың әртүрлілігі мен көрініс табу деңгейі, мақұлдау мен ескертуге, табыс пен сәтсіздікке реакциялар, өз әрекетінің нәтижелеріне сын көзбен қарау, ерік-жігерді жұмсауға қабілеттілік, эмоционалды-мінез-құлықтық көріністер);

3) басым іс-әрекеттің дамуы (ерте жастағы балалар үшін – заттар мен ойыншықтарға қызығушылық, заттармен әрекет етуінің сәйкестігі, ойын әрекеттерінің әртүрлілігі, бірлескен ойынға қатысу, өз қызметін ұйымдастыра білу, эмоционалды реакциялар);

4) ойын қызметін бағалау (мектеп жасына дейінгі балалар үшін – ойынға қызығушылығы мен қажеттілігінің болуы, ойынның жас ерекшелігіне сәйкестігі, ойын әрекеттерінің әртүрлілігі мен мазмұндылығы, рөлдік мінез-құлық, құрдастарымен өзара әрекеттестігі);

5) баланың психикалық әрекеті мен мінез-құлқының белсенділігі және ерекшеліктері (мектеп жасындағы балалар үшін – тапсырмаларға қызығушылығы, әрекет қарқыны);

6) ақыл-ой дамуы (ерте жастағы балалар үшін), танымдық әрекет (мектеп жасына дейінгі балалар үшін), зияткерлік әрекет (мектеп жасындағы балалар үшін), жоғары психикалық функциялардың ерекшеліктері және/немесе бұзылыстары (қажет болған жағдайда);

7) оқу әрекеті (мектеп жасындағы балалар үшін – оқу бағдарламасы бойынша білімдері мен дағдыларының қалыптасуы, оқу мотивациясы, ерік-жігерді реттеу, мақсат қоя білу, жоспарлау, бақылау, оқу әрекетінің нәтижелеріне эмоционалды көзқарасы);

8) сөйлеуді дамыту (ерте жастағы балалар үшін – сөйлеуге дейінгі даму, сөздік қорының қалыптасуы, дыбысты дұрыс айту, сөйлеуді түсіну, фразалық

сөйлеуге көшу, коммуникативтік функциясы, сөйлеудің танымдық және реттеуші функциялары; мектеп жасына дейінгі балалар үшін – дыбысты дұрыс айту және сөздердің құрылымы, фонематикалық қабылдау, сөздік қоры, фразалық сөйлеу, байланыстырып сөйлеу; мектеп жасындағы балалар үшін – дыбысты айту мен буын құрылымының бағалануы, сөйлеуді түсіну деңгейі, сөздік қоры, грамматикалық құрылымы, фразалық, байланыстырып және жазбаша сөйлеу, оқу жылдамдығы мен дұрыстығы, оқығанын түсіну, жазу деңгейі және қателері).

9) сенсорлық және қозғалыс функциялары (есту және көру функцияларының сақталуы, сенсорлық ақпаратты өңдеу, ірі және ұсақ моториканың дамуы мен жай-күйі, есту, көру және қозғалыс функциялары);

10) әлеуметтік дамуы (әлеуметтік-тұрмыстық дағдылар, қоршаған орта өзгерістеріне бейімделу қабілеті, отбасындағы әлеуметтік проблемалардың болуы, мінез-құлық ережелерін сақтау дағдысы, әлеуметтік бейімделу, әлеуметтік көмекке мұқтаждық).

ПМПК жұмысының қорытындысы бойынша қорытынды шығарылады, онда көрсетіледі:

- ерекше білім беру қажеттіліктерінің болуы немесе болмауы;
- ұсынылатын оқу бағдарламасы;
- қажетті мамандар мен шарттардың тізбесі: оқу жоспары мен бағдарламасын бейімдеу, оқыту нәтижелерін бағалау тәсілдері мен критерийлерін өзгерту, педагог-психологты, арнайы педагогті (сурдопедагог, тифлопедагог, логопед, олигофренопедагог, педагог-ассистент (тұрақты немесе уақытша негізде) және т. б. арнайы психологиялық-педагогикалық қолдау.

Аталған бұйрықты іске асырудағы педагогтің функциялары:

- ерекше білім беру қажеттіліктерінің белгілерін анықтауға қатысу;
- білім алушыларды бақылау жүргізу;
- уақытылы консультацияға жолдау;
- ПМПК ұсынымдары бойынша жұмыс жүргізу;
- инклюзивті және қолдаушы орта қалыптастыру [31].

«Білім беру ұйымдарындағы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмыс істеу қағидаларын бекіту туралы»

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2025 жылғы 29 сәуірдегі № 92 бұйрығы

(«Мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру, қосымша білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдап отыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы № 6 бұйрығы, «Орта білім беру ұйымдарындағы психологиялық қызметтің жұмыс істеу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің міндетін атқарушының 2022 жылғы 25 тамыздағы № 377 бұйрығы ҚР ОАМ 2025 жылғы 29 сәуірдегі № 92 бұйрығымен күшін жойды)

Бұл бұйрық білім беру ұйымдарындағы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің (бұдан әрі – ППҚК) жұмыс істеу тәртібін айқындайды [32].

Құжаттың мақсаты – баланың жеке басының дамуын қолдау, табысты

оқуға, әлеуметтенуге және психологиялық әл-ауқатына жағдай жасау.

Психологиялық-педагогикалық қолдау (ППҚ) дегеніміз не?

Психологиялық-педагогикалық қолдау – білім беру ұйымдарында іске асырылатын, процесінде білім алушыларды, оның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау негізінде ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды (балаларды) ойдағыдай оқыту және дамыту үшін әлеуметтік және психологиялық-педагогикалық жағдайлар жасалатын жүйелі-ұйымдастырылған қызмет.

Қолдау кімге көрсетіледі?

Психологиялық-педагогикалық қолдау білім алушылар, оның ішінде мынадай ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдар (балалар) үшін жүзеге асырылады:

1) мінез-құлық және эмоционалдық проблемалары, қолайсыз психологиялық факторлары бар;

2) әлеуметтік-психологиялық, экономикалық, тілдік және мәдени сипаттағы кедергілері бар;

3) мүмкіндіктері шектеулі

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу Заңының 5-бабының 72) тармақшасына сәйкес әзірленген ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау қағидалары мен бағдарламаларының негізінде:

1) сынып деңгейінде педагогтердің білім алушыларға қатысты оқытуда жеке және сараланған тәсілдерді қолдануы арқылы;

2) білім беру ұйымының ППҚ мамандары деңгейінде жеке-дамыту және түзету-дамыту бағдарламаларын қолдана отырып;

3) білім беру ұйымы деңгейінде бейінді мамандар (сурдопедагог, тифлопедагог) тартыла отырып, сондай-ақ мүдделі органдармен және ұйымдармен өзара іс-қимыл жасала отырып жүзеге асырылады.

Қолдауға кім қатысады?

Білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдау екі кезеңнен тұрады:

1-кезең.

Білім беру ұйымының басшысы:

- психологиялық-педагогикалық қолдау (ППҚ) туралы бұйрық шығарады және қағиданы бекітеді;

- ППҚ мамандарының құрамы мен міндеттерін бекітеді;

- пәнаралық негізде педагогтермен мамандардың кәсіби өсуіне жағдай жасайды.

Басшының орынбасарлары:

- білім алушылардың білім қажеттіліктерін бағалауды ұйымдастырады;

- бағалау және қолдау кезінде педагогтердің, мамандардың және ата-аналардың өзара іс-қимылын үйлестіреді;

- ППҚ мамандарының құжаттамасын бақылайды.

Сынып жетекшілері / кураторлар:

- пән мұғалімдері мен ата-аналар арасындағы өзара іс-қимылға

жәрдемдеседі;

- баланың әлеуметтік жағдайын әлеуметтік педагогпен бірлесіп зерттейді;
- сабақтарда және сабақтан тыс жұмыстарда қолайлы эмоционалды-психологиялық климатты сақтайды.

Педагогтер:

- білім алушылардың жеке ерекшеліктерін, қызығушылықтары мен қажеттіліктерін зерделейді;
- оқу жетістіктеріне мониторинг жүргізеді;
- кәсіби этика мен құпиялылықты сақтай отырып, ата-аналарға кеңес береді;
- қажет болған жағдайда мамандарға (психологтарға, әлеуметтік немесе арнайы педагогтерге) жүгінеді.

Педагог-психологтар:

- ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қоса алғанда, білім алушыларды қолдауды жүргізеді: консультациялар, жеке және топтық сабақтар;
- оқушыларға, педагогтерге және ата-аналарға білім беру қиындықтарына байланысты мәселелер бойынша психологиялық қолдау көрсетеді.

Әлеуметтік педагогтер:

- білім алушылардың мүдделері мен қажеттіліктерін анықтайды;
- әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың әдістері мен нысандарын анықтайды;
- білім беру ұйымында және тұрғылықты жері бойынша балалардың жеке басын әлеуметтік қорғау, бейімдеу және дамыту жөніндегі іс-шараларды жүзеге асырады.

2-кезең. Жеке қолдауды іске асыру

Білім беру ұйымы басшысы:

ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалауы немесе ПМПК қорытындысы негізінде келесілерді бекітеді:

- психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламалары,
- жеке оқу және дамыту жоспарлары,
- мамандардың түзету және дамыту бағдарламалары,
- қолдауды қажет ететін ЕБҚ бар балалардың тізімі.

Басшының орынбасарлары:

- психологиялық-педагогикалық қолдауды іске асыруды ұйымдастырады және бақылайды;
- психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламаларын әзірлеуге және білім алушылардың даму динамикасын талдауға қатысады;
- ерекше білім беруді қажет ететін балаларды сыныптан тыс және бос уақытты өткізуге қосады;
- қолдау тиімділігін арттыру үшін педагог-ассистенттерді ротациялауды жүзеге асырады.

Педагогтер:

- оқу бағдарламалары мен бағалау әдістерін бейімдейді;
- оқу процесін даралайды, білім мен дағдылардағы олқылықтардың орнын толтырады;

- тиісті оқу материалдарын таңдайды;
- ерекше білім беруді қажет ететін балалардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, сабақтарда және сабақтан тыс жұмыстарда эмоционалды жайлы атмосфераны қамтамасыз етеді.

Педагог-ассистент:

- ерекше білім беруді қажет ететін баланы жеке қолдауды жүзеге асырады;

- өз тәртібін және оқу дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі;
- ПМПК ұсынымдары негізінде психофизикалық дамуы мен мінез-құлқы қиындықтары бар балалармен жұмыс істейді.

- педагог-ассистент 1 (бір) білім алушыны оның оқу жүктемесін ескере отырып, жеке сүйемелдеуді жүзеге асырады.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған психологиялық-педагогикалық қолдаудың мазмұны қолайсыз факторлардың әсерін азайтуға, оқу жетістіктерін жақсартуға, жеке және әлеуметтік дағдыларды дамытуға, сондай-ақ әлеуметтенуге ықпал етуге бағытталған іс-шаралар кешенін қамтиды:

1) оқу жоспарлары мен оқу бағдарламаларын өзгертусіз тәрбиелеу мен оқытуда жеке тәсілді іске асыру;

2) үлгілік оқу жоспарының вариативтік компоненті есебінен қосымша сабақтарды ұйымдастыру (тілдік және мәдени кедергілерді еңсеруге бағытталған сабақтарды қосқанда);

3) педагог-психологпен, әлеуметтік педагогпен жеке жұмыс;

4) кәсіби бағдар беру жұмысы;

5) әлеуметтік көмек көрсету;

6) тынығу іс-шараларын ұйымдастыру;

7) ата-аналармен немесе өзге де заңды өкілдермен жұмыс жүргізу.

Қолдаудың қандай түрлері қолданылады?

- жеке және топтық кеңес беру;
- түзету-дамыту сабақтары;
- психологиялық-педагогикалық бақылау;
- жеке қолдау жоспарын жасау және іске асыру;
- құжаттаманы жүргізу (қолдау карталары, жоспарлар, есептер).

Психологиялық-педагогикалық қолдау қалай ұйымдастырылады?

1. Жеке және топтық кеңес беру;
2. Түзету-дамыту сабақтары;
3. Психологиялық-педагогикалық бақылау;
4. Жеке қолдау жоспарын жасау және іске асыру;
5. Құжаттаманы жүргізу (қолдау карталары, жоспарлар, есептер).

Мектептегі психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі:

- әр баланың табысты дамуы мен оқуы үшін жағдай жасау;

- бейімделудің және оқудағы қиындықтардың алдын алу;
- мектеп ортасында жағымды климатты дамыту;
- мазасыздық, агрессия, жанжал деңгейін төмендету;
- мұғалімдерге «қиын» балалармен жұмыс істеуге көмектесу.

Психологиялық-педагогикалық қолдау шеңберіндегі педагогтердің рөлі:

- білім алушылардың мінез-құлқы мен дамуын бақылау;
- анықталған қиындықтар туралы мамандарды уақтылы хабардар ету;
- ППҚҚ отырыстарына және талқылауларға қатысу;
- мамандардың ұсынымдарын орындау;
- сабақтарда психологиялық қолайлы атмосфераны қолдау [32].

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2024 жылғы 30 шілдедегі № 194 бұйрығымен бекітілген «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі әзірлеген «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы – негізгі ұлттық құндылықтарға негізделген тәрбие жұмысының кешенді жүйесі. Бұл құндылықтар: тәуелсіздік пен отансүйгіштік, бірлік пен ынтымақ, әділдік пен жауапкершілік, заң мен тәртіп, еңбекқорлық пен кәсібилік, жасампаздық пен жаңашылдық. Аталған құндылықтар оқу үдерісіне сынып сағаттары, сыныптан тыс іс-шаралар, әлеуметтік жобалар және ата-аналармен өзара әрекет арқылы интеграцияланған.

Оқу жылының әр айы белгілі бір құндылыққа арналып, ол тақырыптық іс-шараларда көрініс табады: жобалық жұмыстар, волонтерлік акциялар, зияткерлік ойындар, байқаулар мен көрмелер. Бағдарламада білім беру үдерісінің барлық қатысушылары – педагогтер, оқушылар, ата-аналар мен жергілікті қауымдастықтардың – біртұтас тұлға мен қолайлы білім беру ортасын қалыптастыруға белсенді қатысуы қарастырылған. Сонымен қатар оқушылардың сыни ойлауын, азаматтық жауапкершілігін және креативтілігін дамытуға баса назар аударылады.

Бағдарламаны енгізу үш блок арқылы жүзеге асырылады: білім берудің құндылықтық мазмұны, әлеуметтік бастамалар және іске асырудың нақты жоспарлары, оған ішкі бақылау, брендтеу және медианы пайдалану кіреді.

«Біртұтас тәрбие» бағдарламасы білім берудің барлық деңгейлерін – мектепке дейінгі ұйымдардан бастап колледждерге дейін – қамтиды және тәрбие жұмысының сабақтастығын қамтамасыз етеді. Педагогтердің оқу пәндеріне тақырыптарды кіріктіру, сынып сағаттарын өткізу және бірлескен жобаларды жүзеге асыру арқылы оқушыларда тұрақты құндылықтық ұстанымдарды қалыптастырудағы рөліне ерекше мән беріледі. Сондай-ақ ересектердің үлгісі, мектептің мәдени ортасы мен моральдық ахуалының маңыздылығы атап өтіледі.

Құжатта ата-аналармен белсенді жұмыс жүргізу қарастырылған: шеберлік сабақтары, тренингтер өткізу, отбасыларды мектеп өміріне тарту, челленджер

мен акцияларды ұйымдастыру. Педагогикалық қолдау көрсету орталығы және профилактикалық іс-шаралар арқылы бағдарлама ата-аналардың құзыреттілігін нығайтуға, саналы ата-аналықты дамытуға және мектеп, отбасы мен қоғам арасындағы әріптестікті нығайтуға бағытталған [33].

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің м.а. «Білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беруді қамтамасыз ету жағдайларын жасау жөніндегі әдістемелік ұсынымдарды бекіту туралы» 2024 жылғы 12 шілдедегі №178 бұйрығы

Білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беруді қамтамасыз ету жағдайларын жасау жөніндегі әдістемелік ұсынымдар (бұдан әрі – әдістемелік ұсынымдар) мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында (бұдан әрі – білім беру ұйымдары) инклюзивті білім беруді қамтамасыз ету жағдайларын жасауға бірыңғай көзқарасты айқындау мақсатында әзірленген.

Әдістемелік ұсынымдар облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың, ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) білім беру басқармаларына (бұдан әрі – білім беру органдары) және білім беру ұйымдарына арналған.

Әдістемелік ұсынымдар келесі міндеттерді шешуге бағытталған:

- білім алушылардың/тәрбиеленушілердің білім алуға тең қолжетімділік құқығын қамтамасыз ету;
- білім беру органдары мен ұйымдары тарапынан аудандық, қалалық, облыстық және республикалық деңгейлерде инклюзивті білім беруді қамтамасыз ету жағдайларына мониторинг жүргізу;
- инклюзивті білім беруді қамтамасыз ету жағдайларын жасау бойынша білім беру органдарына және ұйымдарына әдістемелік қолдау көрсету.

Инклюзивті білім беру көрсеткіштері бойынша деректер білім беру ұйымдары тарапынан «Ұлттық білім беру деректер қоры» (ҰБДҚ) ақпараттық жүйесіне Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 9 тамыздағы № 354 бұйрығымен бекітілген ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, жүйелік-техникалық қолдау, интеграциялау және қалыптастыру қағидаларына сәйкес енгізіледі.

Білім беру органдары Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына сәйкес білім беру ұйымдары тарапынан ҰБДҚ-ға енгізілген инклюзивті білім беру көрсеткіштері бойынша деректердің шынайылығына мониторинг жүргізеді.

Осы Әдістемелік ұсынымдар инклюзивті білім беруді қамтамасыз ету жағдайларын жасауға бағытталған іс-шараларды жоспарлау және іске асыру барысында қолданылады.

Аталған бұйрыққа қосымшада білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беруді қамтамасыз ету жағдайларын сипаттайтын көрсеткіштер берілген, әрбір көрсеткішке сәйкес индикаторлар мен сипаттамалар көрсетілген.

1-көрсеткіш. Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар/тәрбиеленушілер үшін білім беру ұйымдарының материалдық-техникалық жабдықталуы және оқу-әдістемелік қамтамасыз етілуі

2-көрсеткіш. Инклюзивті білім беруді ұйымдастыру-кадрлық қамтамасыз ету

3-көрсеткіш. Мүмкіндігі шектеулі балаларды арнайы психологиялық-педагогикалық қолдаумен және ерте түзетумен қамту

4-көрсеткіш. Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың білім беру бағытын (маршрутын) мониторингілеу

5-көрсеткіш. Ерекше білім беруді қажет ететін тұлғалардың жұмыспен қамтылуын мониторингтеу

2 Білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін ескере отырып оқу процесін ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар

Алдыңғы бөлімде келтірілген нормативтік құқықтық құжаттарға шолу дамудың жеткілікті деңгейі және Қазақстанның мемлекеттік саясатының барлық балалардың сапалы білім алуға қолжетімділік құқықтарының теңдігі туралы халықаралық конвенциялардың талаптары мен ұсынымдарына сәйкестігі туралы фактіні бекітуге негіз береді.

Сондай-ақ ЮНЕСКО-ның білім беру мониторингі бойынша «Инклюзивтілік және білім беру» (2021) Дүниежүзілік баяндамасына қысқаша шолу жасау орынды деп санаймыз. Инклюзия және білім беру туралы баяндаманы ЮНЕСКО шақырған сарапшылардың үлкен тобы дайындады, Орталық және Шығыс Еуропаның, Кавказдың және Орта Азияның 30 елінің деректеріне шолу жасап, үкіметтерге және басқа да мүдделі құрылымдарға инклюзияны нығайтуға және барлық өңірлерде ТДМ іске асыруға көмектесу мақсатында сенімді деректерге негізделген ұсыныстар жасады [34].

Мамандардың пікірінше, ТДМ-4-ке қол жеткізу және баршаға бірдей сапалы әрі қолжетімді білім беруді қамтамасыз ету үшін «инклюзивті білім беру» ұғымын жаһандық деңгейде біркелкі түсіну қажет. Әрбір қоғамдастық білім беру саласындағы шеттету мен кемсітушілікке алып келетін қиындықтарды түсініп, мойындауы тиіс. Білім алуға қол жеткізуге кедергі келтіретін себептер әмбебап сипатқа ие және олар мүгедектік, жыныс, этникалық және діни шығу тегі, жас мөлшері, географиялық орналасуы, кедейлік деңгейі, тіл, миграциялық мәртебе, сондай-ақ жеке наным-сенімдер мен көзқарастарды қамтиды. Инклюзивті білім беру – әрбір бала мен ересек адамның әлеуетін іске асыруына мүмкіндік беретін сапалы білім беру жүйесінің негізі. Егер инклюзия кедергі ретінде қабылданатын болса, оған қол жеткізу мүмкін болмайды. Білім берудегі инклюзия әрбір адамның өз пікірін еркін білдіруге және естіліп, еленуге құқығын қамтамасыз ете отырып, әлеуметтік бірлік пен инклюзивті қоғамды дамытуға ықпал етеді.

Есептің нәтижелері бойынша сарапшылар барлық елдерге инклюзивтілік пен сапалы білімнің қолжетімділігін қамтамасыз ететін факторлар ретінде бірқатар ұсынымдар ұсынады:

- инклюзивті білім беруге барлық білім алушылар қатысуы тиіс;
- мұғалімдер оқушының талпынысын көріп, қолдау көрсететін, сыныптағы жағымды атмосфера ерекше рөл атқарады, мектеп пен сыныпқа тиістілік сезімі әсіресе осал топтағы балалар үшін маңызды;
- мектептер отбасымен тиімді қарым-қатынас орнатып, барлық ата-аналарға түсінікті ақпарат ұсынуы тиіс, себебі олар баланың оқуына қатысты шешімдерге қатысу құқығына ие болуы қажет;
- инклюзияға қол жеткізудің негізгі компоненті ретінде серіктестікті дамыту қажет, ерте араласу мен оқытудың бастапқы қолайсыз жағдайларын жеңілдету үшін деректер алмасуды жетілдіру қажет;
- жалпы білім беретін мектептерді мамандардың қолдауымен қамтамасыз ету үшін адами және материалдық ресурстарды икемді қайта бөлу тетіктері қажет;

- әрбір баланың өз әлеуетін іске асыруына мүмкіндік беру үшін оқытудың әмбебап дизайнының тиімді тұжырымдамасын қолдану қажет;
- педагогтерді инклюзивті білім беруге даярлау – аса маңызды мәселе;
- инклюзияға қатысты деректерді жинау құрметпен жүргізілуі тиіс, таңбалау мен стигматизациядан аулақ болу қажет;
- инклюзивті қоғамға жету жолында әрбір қоғам өз жолын тандайды, алайда тәжірибе алмасу ұлттық, өңірлік және халықаралық деңгейде қажет [34].

Сонымен қатар Тони Бут пен Мэл Эйнскоу авторлығымен, инклюзивті білім беруді зерттеу орталығының (Бристоль, Ұлыбритания) негізін қалаушы Марк Воганның редакциясымен жарық көрген «Инклюзия көрсеткіштері» атты танымал практикалық құралға ерекше назар аудару қажет. Бұл басылым жоғары бағаланып, мойындалған, себебі ол барлық білім алушылар үшін қолжетімді инклюзивті мектеп ортасын құруда британдық мамандардың жинақталған тәжірибесіне негізделген тәжірибеге бағытталған материалдарды ұсынады.

Авторлар инклюзия жалпы білім беретін мектептегі оқу үдерісіне ерекше білім беруді қажет ететін және мүгедектігі бар балаларды қосумен ғана шектелмейтінін атап көрсетеді. Инклюзия – бұл оқушыларға, педагогтерге және ата-аналарға өзін жайлы сезінуге мүмкіндік беретін мектептік атмосфераны қалыптастыру. Авторлардың түсінігінде инклюзивті мектеп – бұл «әлеуметтік азшылық» ұғымы жоқ, әрбір бала жынысына, дініне, этникалық немесе тілдік тиістілігіне, сондай-ақ денсаулығына қарамастан, мектеп өмірінің маңызды әрі құнды қатысушысы ретінде қабылданатын орын. Бұл ретте барлық ересектер – педагогтер, ата-аналар, әкімшілік, мектеп қызметкерлері және тіпті жақын маңдағы тұрғындар да мектеп өміріне тең құқықты серіктестер ретінде қатысады, балалардың тағдырына қызығушылық пен белсенділік танытады.

Аталған құралда білім берудегі шектеуші және қолдаушы тәсілдер өзара байланысты үш аспект негізінде қарастырылады. Олар мектептердегі жағдайды жақсартудың аса маңызды бағыттарын көрсететін үш ось түрінде ұсынылған: инклюзивті мәдениетті қалыптастыру, инклюзивті саясатты дамыту және инклюзивті практиканы енгізу. Бұл үш ось инклюзияға қатысты ғана емес, мектептерді жалпы мағынада өзгертуге бағытталған назар аясын айқындайды.

Авторлар мектепте жүзеге асырылатын кез келген өзгеріс жоспарының аясында осы үш бағыттың бәріне бірдей назар аудару қажет екенін ерекше атап көрсетеді. Сонымен қатар олар «инклюзивті мәдениетті қалыптастыру» аспектісін әдейі үшбұрыштың негізіне орналастырады, себебі мектеп мәдениетінің білім беру реформаларының сипаты мен даму қарқынына жағымды немесе жағымсыз әсер ету әлеуетіне жеткілікті көңіл бөлінбей келе жатқанын алға тартады.

Жүргізілетін реформалар мен өзгерістердің негізі – мектеп мәдениетін қалыптастыру болып табылады, ал бұл өз кезегінде басқа аспектілердің де өзгеруіне алып келуі мүмкін. Бірінші аспект – «инклюзивті мәдениетті қалыптастыру» екі бөлімнен тұрады: «мектеп қауымдастығын құру» және «инклюзивті құндылықтарды қабылдау». Бұл аспект қауіпсіз, төзімді, ынтымақтастық идеяларын қабылдайтын, барлық мүшелерінің дамуын

ынталандыратын және әрбір адамның құндылығы ортақ жетістіктердің негізі болып табылатын қауымдастықты қалыптастыруға ықпал етеді. Мектептің инклюзивті мәдениет қағидаттарына негізделіп дамуы үздіксіз әрі тұрақты үдеріс ретінде қарастырылады.

Екінші аспект – «Инклюзивті саясатты әзірлеу» – инклюзивті тәсілдердің мектептің барлық жоспарларында болуының маңыздылығын айқындайды және екі бөлімді қамтиды: «Баршаға арналған мектепті дамыту» және «Өртүрлілікті қолдауды ұйымдастыру». Инклюзия қағидаттары білім беру процесінің барлық қатысушыларын мектеп өміріне белсенді қатысуға ынталандырады және шеттейтін тәжірибелердің қысымын азайтуға ықпал етеді. Балаларды қолдаудың барлық түрлері инклюзивті саясат қағидаттарына сәйкес әзірленіп, біртұтас жүйеге біріктіріледі. Инклюзивті саясат аспектісіне қатысты айта кету керек, қазіргі кезеңде Қазақстанда барлық балалардың, соның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың құқықтарын қамтамасыз етуге қатысты нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер енгізу бойынша оң үдерістер жүріп жатыр.

Үшінші аспект – «Инклюзивті практиканы дамыту» – мектептің инклюзивті мәдениеті мен саясаты негізінде құрылатын оқыту тәжірибесін жетілдіруге бағытталған. Бұл аспект екі бөлімнен тұрады: «Оқу үдерісін басқару» және «Ресурстарды жұмылдыру». Инклюзивті практиканы енгізу білім алушылардың қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерінің алуан түрлілігін міндетті түрде ескеруді, сондай-ақ олардың өз білім алу үдерісіне белсенді қатысуын ынталандыруды көздейді. Әрбір оқушыны жан-жақты қолдауға арналған ресурстарды іздеуге мектеп қызметкерлерімен қатар ата-аналар мен қоғамдық ұйымдар да мүдделі әрі тартылған болады [35].

Аталған аспект инклюзивті мәдениет пен инклюзивті саясат аспектілерімен тығыз байланысты және соған негізделеді. Инклюзивті оқытудағы қиындықтар көбінесе жалпы білім беретін мектептердегі оқу үдерісінің ұйымдастырылуы мен қолданыстағы тәжірибесіне байланысты туындайды, себебі бұл жерде көбіне икемсіз, ескірген оқыту әдістері басымдыққа ие. Инклюзивті білім беру ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды сыныптағы кез келген бала сияқты қабылдауды, оларды бірдей оқу әрекеттеріне тартуды, ұжымдық оқыту түрлеріне және топпен тапсырмаларды шешуге қатыстыруды көздейді. Бұл үшін ұжымдық қатысу стратегиялары қолданылады: ойындар, бірлескен жобалар, зертханалық және далалық зерттеулер және т.б.

Инклюзивті практиканы жүзеге асыру барысында барлық балаларға, олардың жеке ерекшеліктеріне, оқу жетістіктеріне, ана тілі мен мәдениетіне, психикалық және физикалық мүмкіндіктеріне қарамастан, білім алуға тең қолжетімділік пен қажетті жағдайларды жасау қамтамасыз етіледі. Көптеген зерттеулер ата-аналардың ЕББҚ бар балаларының білім алу үдерісіне қатысуы олардың оқу үлгерімін арттырып, оқуға деген ынтасын күшейтетіні, тәртіпке қатысты мәселелерді азайтатыны және оқуға оң көзқарас қалыптастыратынын көрсетеді.

Практика көрсетіп отырғандай, бүгінгі күні көптеген педагогтер инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істеуге жеткілікті дайын емес, әсіресе мүмкіндіктері, қабілеттері, білім беру қажеттіліктері мен жеке ерекшеліктері әртүрлі балалармен өзара әрекет туралы сөз болғанда. Педагог бұл алуан түрлілікті ескере отырып, әр балаға икемді, жекелендірілген тәсіл қолдануы тиіс. Алайда нақты практикада педагогтер тарапынан жиі қойылатын негізгі сұрақ – «мұны қалай жүзеге асыруға болады?» – өкінішке қарай, кәсіби тұрғыда негізделген және құзыретті жауапты әрдайым таба бермейді. Бұл әсіресе ерекше білім беруді қажет ететін балаларға қатысты болғанда аса маңызды, өйткені мұндай сапалы жауаптардың болуы тек білім беру траекториясын дұрыс таңдауға ғана емес, сондай-ақ жалпы білім беретін мектеп жағдайында ерекше білім беруді қажет ететін баланы психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламасының мақсаттарын, міндеттерін, мазмұны мен жүзеге асыру әдістерін дұрыс айқындауға да тікелей әсер етеді.

Бұл контексте педагогтер мен ата-аналардың нәтижелі әрі сенімді өзара әрекеті маңызды рөл атқарады. Мұндай ынтымақтастық жағдайға әртүрлі қырынан қарауға мүмкіндік береді, баланың ішкі әлемі, жеке ерекшеліктері, күшті жақтары мен ықтимал қиындықтары туралы ересектердің түсінігін кеңейтеді. Бұл өз кезегінде оның білім беру және эмоциялық қажеттіліктерін тереңірек түсінуге, жасырын қабілеттері мен бейімділіктерін анықтауға, сондай-ақ дұрыс бағыт-бағдар мен өмірлік құндылықтарды қалыптастыруға ықпал етеді. Тек ересектер күш біріктірген жағдайда ғана бала үшін шынайы қолдау көрсететін және дамытатын орта құру мүмкін болады.

Осылайша, қазіргі уақытта инклюзивті білім беруді дамыту мәселелері Қазақстан Республикасында тек ата-аналар мен кәсіби педагогикалық қауымдастықтың ғана емес, сонымен қатар мемлекет, ғылыми орта өкілдері және кең қоғамның жіті назарында тұр. Бұл қоғамның кез келген оқу тобында, кез келген сыныпта белгілі бір себептерге байланысты оқуда қиындықтарға тап болатын балалар әрқашан болатынын түсінуінің маңызын көрсетеді. Мұндай қиындықтар ерекше білім беру қажеттіліктерін тудырады және оларды елеусіз қалдыруға болмайды – керісінше, бұл қажеттіліктерді түсіну, құрметтеу және кәсіби тұрғыда қарау талап етіледі.

Әрбір педагог инклюзия – бұл жай ғана әдіс немесе стратегия емес, бүкіл білім беру ортасын: мектеп мәдениетін, құндылықтар жүйесін және ұжым ішіндегі тұлғааралық қатынастарды кешенді түрде өзгертетін үдеріс екенін түсінуі маңызды. Бұл – әрбір білім беру үдерісінің қатысушысы – білім алушы, мұғалім, ата-ана немесе маман – өз орнын таба алатын ашық, ізгі ниетті әрі икемді кеңістік қалыптастыру жолы. Инклюзивті білім беру идеясы тек тығыз өзара әрекеттесу, ортақ жауапкершілік және өзара құрмет арқылы ғана толыққанды жүзеге аса алады.

Осы орайда Қазақстан Республикасында бекітілген «Біртұтас тәрбие» бірыңғай тәрбиелік бағдарламасын еске салу қажет. Бұл бағдарлама ел Президентінің үндеулерін жүзеге асыруға бағытталған нақты қадам ретінде кең қолдау тауып, үлкен қоғамдық резонанс тудырды. Қазіргі қоғамның негізгі

міндеті – қазіргі заманғы азаматтың бойында ар-намыс, адалдық, патриотизм, жауапкершілік, тәртіптілік, мейірімділік пен бауырмалдық, отбасына деген сүйіспеншілік, үлкенге құрмет пен кішіге ізет сынды қасиеттерді қалыптастыру үшін қажетті күш-жігерді жұмсау.

Қазақстанда барлық қоғамдық өмір салаларын әлеуметтік әділеттілік идеалдары мен әрбір азаматтың әл-ауқатын қамтамасыз ету негізінде жаңғырту үдерісі жүріп жатыр. Балалардың әл-ауқаты мемлекеттің табысты болашағының сенімді кепілі ретінде танылады. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев: «Біздің стратегиялық міндетіміз – қазақстандық жас ұрпаққа бақытты балалық шақ, мықты денсаулық және жан-жақты даму мүмкіндігін қамтамасыз ету. Бұл міндеттің орындалуы еліміздің болашағына тікелей байланысты», – деп атап өтті. Елде балалардың әл-ауқаты индексі атты ұлттық мониторингтік тетік енгізілуде.

Мектеп дәстүрлі түрде өскелең ұрпақты әлеуметтендіру мен тәрбиелеу институттарының ішінде негізгі орындардың бірін иеленеді. Ол тек білім беріп қана қоймай, білім алушылардың физикалық, психоэмоционалдық және әлеуметтік әл-ауқатының қалыптасуына да айтарлықтай әсер етеді. Қазіргі қоғамдағы қарқынды өзгерістер жағдайында мектептің рөлі арта түсуде – ол тұлғаны үйлесімді дамыту негізі қаланатын, жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарға сүйенетін кеңістік ретінде ерекше маңызға ие.

Қазіргі кезде әлемнің түрлі елдеріндегі білім саясатына деген көзқарастар білім сапасын кеңінен түсінуге негізделіп келеді. Бұл түсінік тек академиялық жетістіктермен шектелмей, білім алушылардың әл-ауқатына қамқорлықты негізгі құрамдас бөлік ретінде қамтиды. Мұндай тәсілдің жарқын үлгілерінің бірі – Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) ұсынған тұжырымдама. Бұл тұжырымдамаға сәйкес, жеке тұлғаның әл-ауқаты – қоғамның тұрақты және әділетті дамуына ұмтылған барлық мемлекеттердің күш-жігерін біріктіретін басты мақсат ретінде қарастырылады.

Осы контексте БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттары, соның ішінде №4 мақсат – барлық балаларға олардың ерекшеліктері мен әлеуметтік жағдайына қарамастан қолжетімді, қауіпсіз, инклюзивті, зорлық-зомбылықсыз және тиімді білім беру ортасын құру қажеттігін ерекше атап көрсетеді. ЮНЕСКО-ның «Бақытты мектептер» атты халықаралық бастамасы да мектеп мәдениетін қалыптастырудың маңыздылығына назар аударады. Бұл мәдениетте оқушылар арасындағы өзара қолдау, оқу құралы ретіндегі ойын элементтері мен жағымды эмоциялық ахуал басты орында тұруы тиіс. Мұндай элементтер жан-жақты әрі қуанышты оқу үдерісін қамтамасыз ететін маңызды алғышарттар ретінде қарастырылады.

Қазіргі заманғы білім беру түсінігі тұлғаны жан-жақты қалыптастыруға бағытталған. Бұл даму үдерісі теңгерімді болуы тиіс және тек зияткерлік саламен шектелмей, физикалық денсаулықты, эмоциялық тұрақтылықты, әлеуметтік дағдыларды да қамтуы қажет. Мұндай тұлға өзін және айналасын үйлесімді қабылдай алады, жауапты шешімдер қабылдап, инклюзивті, тұрақты және бейбіт болашақты құруға өз үлесін қоса алады.

Тұлғаны жан-жақты дамыту идеясы терең мәдени тамырларға ие. Мысалы, Абайдың философиялық мұрасында кемел тұлға – ақылдың анықтығы, жүректің тазалығы және игілік пен жасампаздыққа ұмтылатын ішкі қуат арқылы сипатталатыны атап көрсетіледі. Бұл ойлар «Алаш» қозғалысы өкілдерінің көзқарастарымен үндеседі, олар жастарды адамгершілікке, зияткерлікке және отансүйгіштікке тәрбиелеуге ерекше мән берген.

Әрбір баланың өзін-өзі дамытуға және әлеуметтік жауапкершілікке қабілетті тұлға болып өсуі үшін қоғам деңгейінде тәрбиенің негіздерін айқындап, нығайту аса маңызды. Дәл осы негіздер білім, дағды, құндылық, көзқарас және негізгі құзыреттер жүйесінің қалыптасуына арқау болады. Мұндай негіздерді қалыптастыруға деген көзқарас нақты елдің тарихи-мәдени және әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктеріне тікелей байланысты, сондықтан ұлттық контекст білім беру жүйесін дамытуда маңызды құрамдас бөлік болып табылады.

«Толық адам» ұғымы — жан-жақты дамыған тұлға идеалы — оның негізгі құрамдас бөліктерінің бірлігін болжайды. Бұл бөліктерге физикалық даму (тән тәрбиесі, «ыстық қайрат»), зияткерлік даму (ақыл тәрбиесі, «нұрлы ақыл»), рухани-адамгершілік тәрбие (құлық тәрбиесі, «жылы жүрек»), эстетикалық тәрбие (сұлулық тәрбиесі) және ұлттық тәрбие (ұлттық тәрбие) жатады. Бұл көзқарас қазақ халқының педагогикалық мұрасына және баланы тұтас дамыту жөніндегі қазіргі заманғы тұжырымдамаға толықтай сай келеді.

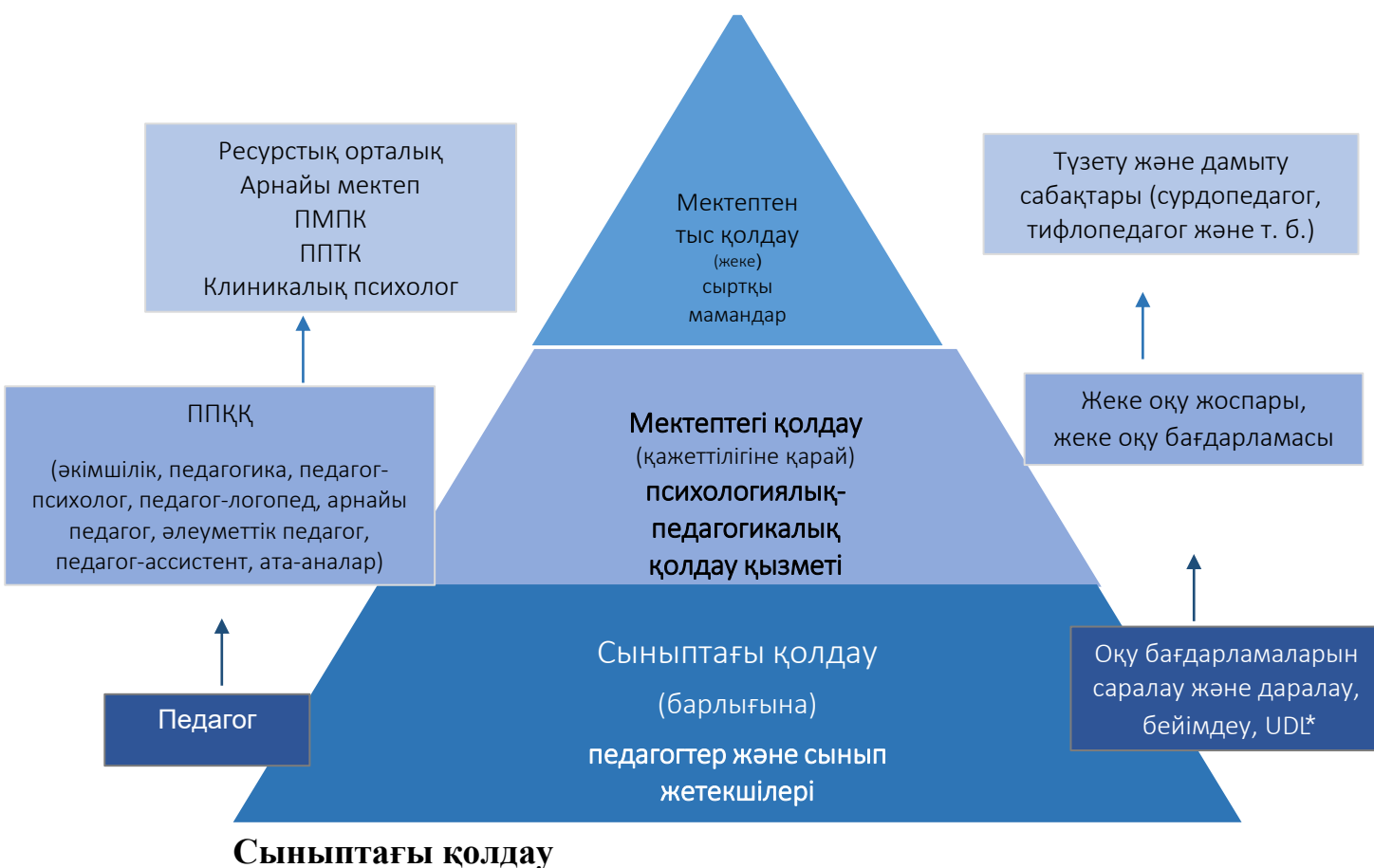
Дәл осы базалық құндылықтарға негізделген тәрбиенің іргелі негіздері әрбір білім беру ұйымының тіршілігінің өзегіне айналуы тиіс. Олар білім мазмұнын, оқыту формалары мен әдістерін айқындап, осылайша білім берудің барлық деңгейлерінде тұтас педагогикалық үдерістің сабақтастығын қамтамасыз етеді [33].

«Біртұтас тәрбие» бағдарламасында жарияланған құндылықтарға және инклюзивті саясатты дамыту саласындағы нормативтік құжаттарға сүйене отырып, елдегі әрбір білім беру ұйымында инклюзивті практиканы жүйелі түрде қалыптастыру қажет. Бұл үдерістің мәні – әрбір бала үшін олардың ерекше қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, жайлы білім беру ортасы мен қажетті арнайы жағдайларды қамтамасыз ету. Мектеп ұжымы, ата-аналар және қоғамдық ұйымдардың бірлескен кешенді жұмысы әрбір білім беру ұйымында инклюзивті мәдениетті қалыптастырудың негізі болып табылады және бұл өз кезегінде елде инклюзивті қоғам құруға жол ашады.

Аталған жұмысты жүйелеу мақсатында Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2025 жылғы 29 сәуірдегі №92 бұйрығымен бекітілген «Білім беру ұйымдарындағы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмыс істеу қағидаларын бекіту туралы» [32] жоғарыда аталған №6 бұйрыққа өзгерістер енгізілді. Осы құжатқа сәйкес, әрбір білім беру ұйымында психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмысы ұйымдастырылуы тиіс. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қолдау үш деңгейлі қолдау үлгісіне сәйкес жүзеге асырылады: сынып аясында қолдау, мектеп деңгейінде қолдау және мектептен тыс қолдау.

Қазақстан Республикасы Ү. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Инклюзивті білім беру орталығы өңірлерде жүргізген зерттеу нәтижелері, сондай-ақ білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың сабақтастығы қағидаттарын іске асыру жөніндегі шетелдік және отандық тәжірибені зерделеу негізінде инклюзивті білім берудің сабақтастығы мен үздіксіздігін қамтамасыз ету мақсатында ішкі ведомстволық өзара іс-қимылдың (әкімшілік, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандары және басқа да педагог қызметкерлері) кезең-кезеңмен жүзеге асырылатын алгоритмін, сондай-ақ білім беру ұйымдарының барлық деңгейлері арасындағы өзара іс-қимыл тетіктерін ұсынады.

Қадамдық ведомствоішілік өзара іс-қимыл алгоритмі (әкімшіліктер, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметтері мамандары және басқа да педагогикалық қызметкерлер)

Оқуда қиындықтарға тап болған білім алушыларға қолдау көрсетудің бірінші кезеңі – тікелей сыныпта қолдау көрсету болып табылады. Педагог оқыту немесе мінез-құлықтағы алғашқы қиындық белгілерін (мысалы, сабақтағы зейіннің төмендігі, үй тапсырмаларын орындаудағы қиындықтар, сыныптастарымен қарым-қатынастағы мәселелер) байқаған жағдайда, жедел әрекет етіп, нақты оқушының ерекше білім беру қажеттіліктері мен жеке ерекшеліктерін ескере отырып тиісті шараларды қабылдауға тырысады.

Бұл оқу бағдарламасын бейімдеуді, материалды ұсыну қарқынын өзгертуді, көрнекі құралдарды, ойын әдістерін, топтық жұмыс түрлерін қолдануды қамтуы мүмкін. Сондай-ақ педагог баланың дайындық деңгейіне байланысты тапсырмаларды саралап, неғұрлым жеңілдетілген немесе керісінше күрделендірілген нұсқаларын ұсына алады.

Сонымен қатар қажет болған жағдайда педагог ата-аналармен сұхбат ұйымдастырып, туындаған қиындықтардың мүмкін себептерін анықтауға тырысады – мысалы, шаршау, отбасылық жағдайлар немесе медициналық көрсеткіштер. Қолдау көрсету стратегиялары талқыланады: қолайлы күн тәртібін қалыптастыру, үй тапсырмаларын орындауға көмекті ұйымдастыру, жүйелі кері байланыс және басқа да жәрдем түрлері.

Мектептегі қолдау

Егер сынып деңгейінде қабылданған шаралар жеткіліксіз болып, қиындықтар сақталса немесе күшейсе, келесі деңгей — білім беру ұйымы деңгейінде қолдау көрсету жүзеге асырылады. Сынып жетекшісі мектеп әкімшілігін хабардар етіп, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің (ППҚК) мамандарымен өзара әрекетті ұйымдастырады. Бұл қызметтің құрамына мектеп психологі, логопед, дефектолог, педагог-ассистент, әлеуметтік педагог және басқа педагогтер кіреді.

Мамандар педагогпен бірлесе отырып, оқушының оқу және мінез-құлық жағдайын талдайды, диагностика жүргізеді (мысалы, мазасыздық деңгейі, есте сақтау мен зейін ерекшеліктері, сөйлеу дамуы), оның нәтижелері бойынша жеке қолдау жоспары әзірленеді. Бұл жоспарға келесі шаралар енгізілуі мүмкін: сөйлеу бұзылыстары болған жағдайда логопедпен тұрақты сабақтар, эмоциялық интеллект пен коммуникативтік дағдыларды дамытуға арналған психологиялық тренингтер, оқуда айқын қиындықтар байқалса – сабақтарда педагог-ассистенттің көмегі, зейін мен есте сақтауды түзетуге бағытталған дамытушы сабақтар. Сонымен қатар динамика да бақылауға алынады – мысалы, оқу бағдарламасын меңгерудегі жетістіктер, мінез-құлықтың жақсаруы, ұжымға бейімделу деңгейі.

Мектептен тыс қолдау

Егер баланың білім беру қажеттіліктері айқын көрініп, тұрақты әрі қарқынды қолдауды қажет етсе, мектеп сыртқы ұйымдардың мамандарын тартуды ұсынуы мүмкін – мысалы, психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялар (ПМПК), психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттері (ППТК), оңалту орталықтары немесе басқа да арнайы ұйымдар.

Мұндай қолдау әсіресе күрделі бұзылыстар болған жағдайда аса маңызды, мысалы:

- есту қабілеті зақымдалғанда – баланың сөйлеу тілін қабылдауын жақсартуға, балама коммуникация тәсілдерін меңгеруге және есту-сөйлеу ортасына бейімделуге көмектесетін сурдопедагог тартылады;
- көру қабілеті зақымдалғанда – кеңістіктік бағдарлану дағдыларын, Брайль әліпбиін оқуды және арнайы техникалық құралдарды пайдалануды үйрететін тифлопедагог қажет;
- ақыл-ойының дамуы тежелгенде – жеке білім беру бағдарламаларын, дамытушы тапсырмалар мен білімді бағалаудың бейімделген нысандарын іріктеп беретін олигофренопедагог көмектеседі;
- күрделі эмоциялық және мінез-құлықтық мәселелер кезінде – тереңдетілген диагностика мен психотерапиялық жұмыс жүргізетін клиникалық психолог жұмыс істейді;
- сондай-ақ нақты жағдайға байланысты логопедтер, эрготерапевтер, нейропсихологтар және басқа да мамандар тартылуы мүмкін.

Осындай кешенді тәсіл баланың оқуы мен дамуы үшін барынша қолайлы жағдай жасауға мүмкіндік береді және барлық кезеңде қажетті қолдауды қамтамасыз етеді.

Білім алушыларға әртүрлі ерекше қажеттіліктер бойынша қолдау көрсету мәселелерін талдауға кіріспес бұрын, жоғарыда аталған №4 бұйрық – «Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау қағидалары мен бағдарламаларын бекіту туралы» бұйрық негізінде ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау ережелеріне тоқталған жөн. Аталған бұйрыққа сәйкес: «ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды/тәрбиеленушілерді, соның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін тұлғаларды (балаларды) бағалау білім беру ұйымдарында жүзеге асырылады»

Білім алушыларға әртүрлі ерекше қажеттіліктер бойынша қолдау көрсету мәселелерін қарастырмас бұрын, жоғарыда аталған №4 бұйрық – «Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау қағидалары мен бағдарламаларын бекіту туралы» бұйрық негізінде ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау ережелеріне тоқталу маңызды. Аталған бұйрыққа сәйкес: «ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды/тәрбиеленушілерді, соның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар тұлғаларды (балаларды) бағалау білім беру ұйымдарында жүзеге асырылады».

Білім беру ұйымдарындағы ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау тәртібі келесіні қамтиды:

1) мұғалімнің (тәрбиешінің) әрбір білім алушының (тәрбиеленушінің) әлеуметтік-эмоционалдық әл-ауқатын және оқу-танымдық іс-әрекетінің ерекшеліктерін бақылауды, сондай-ақ білім алушылардың жетістіктерін критериалды бағалауды пайдалана отырып, оқу-тәрбие процесі барысында ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды (балаларды) анықтауды;

2) психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі мамандарының ата-аналардың (заңды өкілдерінің) келісімімен оқыту қиындықтары бар балалардың ерекше білім берілуіне қажеттіліктерін тереңдете зерделеуді және бағалауды;

3) психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияларда (бұдан әрі – ПМПК) ерекше білім беру қажеттіліктерін оқытуда айқын қиындықтары бар балаларды тереңдетіп тексеру нәтижелері бойынша бағалауды;

4) психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттерінде, оңалту орталықтарында және аутизмі (аутистикалық спектрдегі бұзылыстары) бар балаларды қолдау орталықтарында балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін пәнаралық ұжымдық бағалауды қамтиды.

ПМПК-да ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау тәртібі келесіні қамтиды:

1) ПМПК ата-аналардың (заңды өкілдердің) бастамасы бойынша, білім беру ұйымдарының ұсынымы бойынша балалардың ерекше білім берілуіне қажеттіліктерін бағалауды. ПМПК терең зерттеу және арнайы білім беру қажеттіліктерін бағалау негізінде қызметтердің көлемін, түрлерін анықтайды.

2) ата-аналардың (заңды өкілдердің) бастамасы бойынша немесе ерекше білім беру қажеттіліктерін қайта бағалау қажеттілігі туралы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің шешімі негізінде білім беру ұйымдарының сұранысы бойынша ПМПК-дағы ерекше білім беру қажеттіліктерін қайта бағалауды.

6. Ерекше білім беруге қажеттіліктерді бағалау тәртібі ерекше білім беруге қажеттіліктері бар балалардың екі тобын айқындайтын оқу қиындықтарының себептеріне байланысты жүзеге асырылады.

7. Оқу қиындықтарының себептеріне байланысты бірінші топты әртүрлі психикалық функциялардың (ақы-ой әрекеті, қабылдау, зейін, есте сақтау) жеткіліксіздігінен мектептегі белгілі бір дағдыларды меңгеруде қиындықтары бар балалар, сондай-ақ даму мүмкіндігі шектеулі:

1) 1-3 деңгейдегі жалпы сөйлеу қабілеті дамымаған есту қабілеті зақымдалған (есту аймағында есту қабілеті орташа 40-тан 80 децибелге дейін естімейтін және нашар еститін, оның ішінде кохлеарлық имплантациядан кейінгі балалар);

2) көру қабілеті зақымдалған (көзі көрмейтіндер – көру сезімінің толық болмауымен, жақсы көретін көзге көзілдірік киюмен 0,04-ке дейін жарық сезуімен немесе қалдық көрумен және нашар көретін балалар – жақсы көретін көзге көзілдірік киюмен 0,05-тен 0,4-ке дейін көру өткірлігімен);

3) зердесі зақымдалған (ақыл-ой кемістігі бар);

4) психикалық дамуы тежелген;

5) сөйлеу қабілеті зақымдалған (1-3 деңгейдегі жалпы сөйлеу дамымаған, фонетикалық-фонематикалық сөйлеу дамымаған, ринолалия, дизартрия, ауыр тұтығу, жазбаша сөйлеу бұзылыстары бар (дислексия, дисграфия);

6) тірек-қимыл аппараты бұзылған;

7) эмоциялық-ерік бұзылыстары бар (қарым-қатынас және әлеуметтік өзара әрекеттесу бұзылыстарымен (аутизммен), мінез-құлық бұзылыстарымен және қиындықтарымен);

8) күрделі (біріктірілген) бұзылыстармен балалар кұрайды.

8. Екінші топқа ақыл-ой және физикалық дамуы бұзылмаған балалар кіреді, олардың ерекше білім беру қажеттіліктері олардың білім беру процесіне енуіне кедергі келтіретін әлеуметтік-психологиялық және басқа факторлармен анықталады:

1) әлеуметтік осал топтағы отбасыларда тәрбиеленетін, микроәлеуметтік және педагогикалық қараусыз қалған балалар;

2) жергілікті қоғамға бейімделуде қиындықтарға тап болған балалар (босқындар, мигранттар, қандастар);

3) мүгедектігі бар балалар.

9. Даму мүмкіндіктерінің шектелуіне байланысты оқу қиындықтары бар бірінші топ балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау келесі қажеттіліктерді анықтау үшін жүргізіледі:

1) оқу жоспары мен оқу бағдарламаларын өзгерту;

2) оқыту нәтижелерін бағалау тәсілдері мен критерийлерін өзгерту;

3) оқытудың вариативті, арнайы және балама әдістерін пайдалану;

4) оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендер (бұдан әрі – ОӘК) іріктеу, жеке оқу материалдарын дайындау;

5) педагог-психологты, арнайы педагогті (оның ішінде олигофренопедагог, сурдопедагог, тифлопедагог, логопед (логопед-мұғалім), педагог-ассистентті арнайы психологиялық-педагогикалық қолдау;

6) оқыту бағдарламасын таңдау (жалпы білім беретін, арнайы);

7) кедергісіз орта құру және оқу орнын бейімдеу;

8) компенсаторлық және техникалық құралдармен қамтамасыз ету;

9) әлеуметтік педагогті сүйемелдеу;

10) бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім беру ұйымдарында жүріп-тұруында қиындықтары бар мүгедек балалар үшін жеке көмекшісінде [36].

Бірінші топтағы балалардың ерекше білім берілуіне қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін «Мектепке дейінгі, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру, мамандандырылған, арнаулы білім, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған білім беру ұйымдарында, балаларға және ересектерге қосымша білім беру ұйымдарының үлгілік қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 31 тамыздағы № 385 бұйрығына сәйкес ПМПК қорытындысы мен ұсыныстары және психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің (немесе) білім беру ұйымының педагогикалық кеңесінің шешімі негіз болып табылады [26].

Екінші топтағы балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау:

1) оқу жоспары мен оқу бағдарламаларын өзгертпей оқытуда жеке тәсілді қамтамасыз етуге;

2) үлгілік оқу жоспарының вариативтік компоненті есебінен қосымша сабақтарды ұйымдастыруға;

3) оқу орнын бейімдеуге;

4) мектеп психологтің қолдау;

5) әлеуметтік педагогтің қолдау қажеттіліктерін анықтау үшін жүргізіледі.

Екінші топтағы балалардың ерекше білім берілуіне қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің және (немесе) білім беру ұйымының педагогикалық кеңесінің шешімі негіз болып табылады [31].

Әрі қарай білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін ескере отырып оқу процесін ұйымдастыруға назар аударайық.

№6 бұйрыққа сәйкес психологиялық-педагогикалық қолдау білім алушылар, оның ішінде мынадай ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдар (балалар) үшін жүзеге асырылады:

1) мінез-құлық және эмоционалдық проблемалары, қолайсыз психологиялық факторлары бар;

2) әлеуметтік-психологиялық, экономикалық, тілдік және мәдени сипаттағы кедергілері бар;

3) мүмкіндіктері шектеулі.

Даму мүмкіндігі шектеулі білім алушылар үшін оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктерін қарастырыңыз.

Есту қабілеті зақымдалған балаларға білім беру ортасын ұйымдастыру

ҚР жалпы білім беретін мектептерінде есту қабілеті зақымдалған балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау кешенді және жүйелі тәсілді талап етеді. Бұл мамандарды даярлау, қоршаған орта мен әдістерді бейімдеу, сондай-ақ білім беру процесінің барлық қатысушыларының: балалардың, мұғалімдердің, ата-аналардың және мамандардың белсенді өзара әрекеттесуі жағдайында мүмкін.

Есту қабілеті зақымдалған балалардың ерекшеліктері.

Есту қабілеті нашар балалар дамуға әсер ететін бірқатар қиындықтарға тап болады:

- сөйлеу және тілдік дамудың кешігуі;
- сөздік қоры шектеулі және ауызша сөйлеуді түсінудегі қиындықтар;
- әлеуметтік бейімделудегі қиындықтар;
- оқудағы қиындықтар, әсіресе аудио ақпаратты қабылдауда;
- қарым-қатынастың шектеулі болуына байланысты эмоционалды және жеке дамудың бұзылуы мүмкін.

Есту қабілеті нашар балалар қатты дауысқа жауап бере алады, әсіресе егер ол құлаққа жақын болса, бірақ арнайы дайындықсыз олар жеке сөздер мен сөз тіркестерін түсіне алмайды. Есту жеткіліксіздігінің орнын толтыру үшін есту

аппараттарын немесе кохлеарлық импланттарды қолдану қажет. Дегенмен, оларды қолданудың өзінде есту қабілеті нашар балалар басқалардың сөйлеуін қабылдау мен түсінуде қиындықтарға тап болады. Мұндай балаларда ауызша сөйлеу өздігінен қалыптаспайды, сондықтан ұзақ және жүйелі түзету және дамыту жұмыстары қажет.

Бұл жұмыстың негізгі бағыттарына сөйлеуді дамыту (оның ішінде лексика, грамматикалық және синтаксистік құрылым), есту қабілетін қабылдау (оның ішінде сөйлеу есту) және дұрыс айтылымды қалыптастыру жатады. Ауызша және жазбаша сөйлеуді дамытумен қатар танымдық қабілеттерін дамыту және баланың жан жақты тұлғалық қалыптасуы жүзеге асырылады.

Есту бұзылыстарын түзету үшін есту протездеу және кохлеарлық имплантация әдістері қолданылады. Есту қабілеті зақымдалған балалар басқалардың сөйлеуін үш арнаның көмегімен қабылдайды: есту-көру, есту және көру.

Есту қабілеті зақымдалған баланың сөйлеуі мен сөздік қорының дамуы оның сөйлеуді қабылдау қабілетіне айтарлықтай әсер етеді. Нашар еститін және естімейтін оқушыларда сөйлеудің бұзылуы, сөздердің дыбыстық құрамының жеткіліксіз дамуы сияқты сөйлеу дамуының ерекшеліктері болуы мүмкін, бұл айтылу мен жазудағы қателіктерден көрінеді. Лексикалық деңгейде көбінесе контекстік мағынасын толық меңгермегендіктен шектеулі лексика, сөздерді дұрыс түсінбеу және дұрыс қолданбау мүмкін. Грамматикалық құрылымдардың дамымауы стандартты емес сөз тәртібі бар сөйлемдерді қабылдауда және мәтінді түсінуде қиындықтарға әкеледі.

Есту қабілетінің зақымдалуы және оның туындаған сөйлеу дамымауы баланың жалпы дамуының ерекшеліктерін анықтайды, сөйлеу, танымдық және жеке салаларға әсер етеді. Мұндай балалардың танымдық іс-әрекетінде назар аударудың төмендеуі, тапсырмалар арасында ауысудың төмен қарқыны және шаршаудың жоғарылауы байқалады. Бұл ақпаратты қабылдау үшін есту және көру анализаторларын бір уақытта қолдану қажеттілігіне байланысты. Нәтижесінде балаға зейінді тыңдау мен жазу арасында бөлу қиынға соғады.

Жад ерекшеліктері бейнелік жадтың сөздік жадқа қарағанда басым болуымен, сөздік жад көлемінің шектеулілігімен және оның сөйлеу дамуы деңгейіне тәуелділігімен көрініс табады. Мұндай балаларда оқу материалын есте сақтау көп уақытты талап етеді және көбіне механикалық сипатқа ие болады. Бастауыш мектепте олардың көрнекі-бейнелік ойлауы басым болады, ал сөздік-логикалық ойлаудың дамуы тікелей сөйлеудің қалыптасу деңгейімен байланысты [37].

Естімейтін және нашар еститін балаларда есту қабілетінің зақымдалуы нәтижесінде пайда болған ерекше білім беру қажеттіліктері болады: білім беру, танымдық және коммуникативтік жағдайларда қалған есту қабілетін дамыту және пайдалану; сөйлеуші адамның сөйлеуін есту-көру, есту және көру арқылы қабылдауға, сондай-ақ коммуникацияның әртүрлі түрлеріне үйрету; сөйлеудің барлық жақтарын дамыту және мүмкіндіктердің шектеулі болуына байланысты қоршаған орта туралы білімнің жетіспеушілігін толықтыру; инклюзивті білім

беру кеңістігінде әлеуметтік құзыреттілік пен мінез-құлық дағдыларын қалыптастыру; қажеттілік-мотивациялық және эмоциялық-ерік саласын дамыту; кәсіби бағдар, әлеуметтік-еңбек бейімделуі, белсенді және өмірге оң көзқарас арқылы қоғамда барынша дербес өмір сүру қабілетін қалыптастыру және тағы басқа [37].

Психологиялық-педагогикалық қолдаудың міндеттері

- Білім берудің қолжетімділігін қамтамасыз ету;
- Баланың танымдық, сөйлеу, эмоциялық және әлеуметтік дамуына ықпал ету;
- Оң өзін-өзі бағалау мен оқуға деген уәжді қолдау;
- Баланың қажеттіліктеріне сай оқу ортасын бейімдеу.

Психологиялық-педагогикалық қолдаудың формалары мен бағыттары:

- а) Диагностика және жеке қолдау
- ә) ППҚҚ мамандарының жұмысы
- б) Білім беру ортасын бейімдеу
- в) Педагогтерге әдістемелік қолдау көрсету
- г) Ата-аналармен жұмыс

Есту қабілеті зақымдалған балаларды қолдау бойынша педагогтерге әдістемелік ұсынымдар

1. Оқу үдерісін ұйымдастыру

- сөйлегенде анық және баяу сөйлеңіз, бірақ артық әсірелеусіз.
- балаға қарап сөйлеңіз, ол ерін қимылын оқи алатындай болсын.
- аузыңызды қолмен жаппаңыз, түсіндіру кезінде арқамен тұрмаңыз.
- визуалды тірек құралдарын пайдаланыңыз:
- суреттер, сызбалар, кестелер, карточкалар, презентациялар;
- негізгі сөздерді тақтаға жазыңыз;
- басты ақпаратты ерекшелеп көрсету үшін түрлі түсті маркерлер қолданыңыз.
- акустикалық ортаны бақылаңыз:
- сыныпта шу мен сыртқы дыбыстардан (терезелерді жабу, желдеткішті өшіру және т.б.) аулақ болыңыз;
- бала есту аппаратын пайдаланатын болса, оны мұғалімге және дыбыс көзіне жақын отырғызыңыз;
- мүмкін болған жағдайда FM-жүйелерді немесе микрофондарды пайдаланыңыз.
- негізгі сөз тіркестерін қайталаңыз және қайта құрастырыңыз.
- қажет болғанда, материалды қарапайым лексикамен басқа сөздермен түсіндіріп айтып беріңіз.
- түсінікті тексеріңіз:
- нақтылаушы сұрақтар қойыңыз;
- баладан естігенін өз сөзімен айтып беруін сұраңыз;
- ережені немесе әрекет жоспарын қайталап айтып беру тапсырмасын беріңіз.

2. Тапсырмалар мен материалдарды бейімдеу

- бейімделген мәтіндерді пайдаланыңыз;
- ақпарат көлемін азайтыңыз;
- грамматикалық құрылымдарды жеңілдетіңіз;
- жаңа сөздерді иллюстрациялармен немесе синонимдермен түсіндіріңіз.
- нұсқаулықтарды жазбаша түрде беріңіз;
- барлық тапсырмаларды, әсіресе үй тапсырмаларын, жазбаша түрде

қайталаңыз;

- кезең-кезеңімен орындалатын нұсқаулықтарды қолданыңыз.
- тапсырмаларды ерекшеліктерді ескере отырып жоспарлаңыз;
- нақты құрылымы бар тапсырмалар қолайлырақ;
- визуалды қолдаусыз ұзақ ауызша түсіндіруден аулақ болыңыз.

3. Коммуникативтік дағдыларды қолдау

- егер бала ым тілін қолданса, ым-ишара аудармасына қолжетімділікті қамтамасыз етіңіз (сурдотіл маманының көмегімен немесе оқыту бейнематериалдары арқылы).

- диалогқа қатысуын ынталандырыңыз;
- есіммен жүгініңіз, көзбен байланыс орнатыңыз;
- сұрақтар қоюға ынталандырыңыз, тіпті олар ыммен немесе жазбаша түрде қойылса да.

- «Қауіпсіз қарым-қатынас аймағын» қалыптастырыңыз:

- жауап беруге немесе сөйлесуге ұмтылғанының өзін қолдап, мақтап отырыңыз;

- баланы бөлмеңіз және диалогта асықтырмаңыз.

3. Коммуникативтік дағдыларды қолдау

- егер бала ым тілін қолданса, ым тіліндегі аудармаға қолжетімділікті қамтамасыз етіңіз (сурдотіл маманының қатысуымен немесе оқыту бейнематериалдары арқылы).

- диалогқа қатысуын ынталандырыңыз:

- есімімен атаңыз, көзбен байланыс орнатыңыз;

- сұрақтар қоюын қолдаңыз, тіпті олар ыммен немесе жазбаша түрде қойылса да.

- «қауіпсіз қарым-қатынас кеңістігін» құрыңыз:

- жауап беруге немесе сөйлесуге жасаған кез келген талпынысын қолдап, мадақтаңыз;

- диалог барысында баланы бөлмеңіз және асықтырмаңыз.

4. Ұжымға бейімдеу

- сыныптастарына баламен қарым-қатынас жасау ерекшеліктерін түсіндіріңіз:

- қарапайым ым-ишараларды үйретіңіз (сәлем, рақмет, иә, жоқ);

- мейірімділік пен қолдау атмосферасын қалыптастырыңыз.

- есту қабілеті бұзылған баланы жұппен және топпен жұмысқа белсенді қатыстыруды ұйымдастырыңыз – оған нақты рөл беріп, жетістіктерін қолдап отырыңыз.

- әлеуметтік дағдылар мен өзара әрекетті дамыту үшін ойын түріндегі қарым-қатынас тәсілдерін қолданыңыз.

5. Отбасымен және мамандармен өзара әрекет

- ата-аналармен баланың қабылдау және мінез-құлық ерекшеліктерін талқылаңыз, кері байланыс алып, үй тапсырмалары мен қолдау әдістерін келісіңіз.

- сурдопедагогпен, логопедпен, мектеп психологымен ынтымақтастық орнатыңыз:

- оқу бағдарламасын бейімдеуге қатысты ұсынымдарды сұраңыз;

- баланың жағдайы өзгерген кезде тәсілдерді нақтылап отырыңыз.

6. Эмоциялық-психологиялық қолдау

- сабырлы және мұқият болыңыз: балаға тапсырмаларды орындау немесе жауап беру үшін көбірек уақыт қажет болуы мүмкін.

- жағымды өзін-өзі бағалауды қалыптастырыңыз:

- тек нәтижесі үшін емес, күш салғаны үшін де жиі мақтаңыз;

- жетістікке жету жағдайларын жасаңыз.

- эмоциялық күйін бақылаңыз: мазасыздық, тұйықталу, шаршау байқалса – үзіліс ұйымдастырыңыз немесе тыныш әрекетке ауысуды ұсыныңыз.

7. Сандық және техникалық құралдарды пайдалану

- оқытушы қосымшаларды, субтитрлері бар бейнероликтерді, мультимедиялық презентацияларды, интерактивті тақталарды қолданыңыз.

Есту аппараты немесе кохлеарлық импланты болған жағдайда – мұғалімнің дауысын күшейту үшін FM-жүйелерді қалай қолдануға болатыны жөнінде кеңес алыңыз.

Есту қабілеті зақымдалған білім алушыны білім беру ортасына бейімдеу үдерісінде жас ерекшеліктері мен жеке мүмкіндіктерін міндетті түрде ескере отырып, сабақтастық, жүйелілік және біртіндеп енгізу қағидаларын сақтау қажет.

Педагогтер мұндай баламен қарым-қатынаста ол үшін қолжетімді барлық құралдарды қолдануы тиіс: ауызша сөйлеу, табиғи ым-ишаралар, мимика және т.б.

Педагогтер мен психологиялық-педагогикалық қолдау мамандары баланың айналасындағылар тарапынан қабылдануын, қарым-қатынасқа және әртүрлі қызмет түрлеріне қатысуын қамтамасыз ету үшін арнайы жұмыс жүргізуі қажет.

Есту қабілеті зақымдалған балаларды жалпы білім беретін мектепте сәтті оқытудың кілті – олардың ерекшеліктерін түсіну, жекелей тәсіл, визуалды және эмоциялық қолдау, сондай-ақ ата-аналармен және мамандармен тығыз өзара әрекет. Мұғалім сурдопедагог болуға міндетті емес, бірақ мұндай баланың дамуы мен әлеуметтенуінде маңызды буын бола алады.

*Есту қабілеті зақымдалған білім алушылардың оқу жетістіктерін
бағалау бойынша ұсынымдар:*

- педагог пен сүйемелдеу маманы бірлесіп әзірлеген сараланған тапсырмалар қолданылады; бағалау критерийлері мен дескрипторлар да келісіліп анықталады.
- білім алушының жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, жұмысты орындау уақыты ұзартылуы мүмкін.
- қажет болған жағдайда қысқа үзілістер жасауға рұқсат етіледі.
- тапсырмаларды орындау кезінде жайлы атмосфера мен қолдау көрсету мақсатында сүйемелдеу маманының қатысуына жол беріледі.
- тыңдалым және сөйлеу дағдыларына арналған тапсырмалар оқушының психо-сөйлеу дамуы деңгейіне қарай бейімделеді.
- қажет болғанда арнайы техникалық құралдар (дыбысты күшейтетін құрылғылар, есту аппараттары және т.б.) қолданылады.
- бағалау жалпы критерийлермен қатар, білім алушының сөйлеу және психофизиологиялық даму ерекшеліктері ескеріле отырып жүргізіледі.

***Көру қабілеті зақымдалған балаларға
білім беру ортасын ұйымдастыру***

Көзі көрмейтін балалардың психофизикалық ерекшеліктері мен ерекше білім беру қажеттіліктері

Көру қабілеті қалыпты баланың әрекеті көбінесе айналасындағылардың әрекетіне еліктеу арқылы қалыптасады, ал көзі көрмейтін бала арнайы ұйымдастырылған оқытусыз мақсатты әрекетті өз бетінше меңгере алмайды. Бұл оның қоршаған ортадағы заттар мен олармен жасалатын әрекеттер туралы түсініктерінің болмауы, толық болмауы немесе бұрмалануымен байланысты.

Көру бұзылыстары тұлғаның жекелеген компоненттеріне әртүрлі әсер етеді, ал олардың орнын толтыру — психикалық қайта бейімделу мен өзгерген өмір жағдайларына икемделу үдерісі. Көру қабылдауының толық немесе ішінара жоғалуынан туындаған сенсорлық әсерлердің шектелуі қызығушылық тудыратын объектілер аясын тарылтады, бұл назардың дамуына кедергі келтіреді. Соның салдарынан зейіннің көлемі, тұрақтылығы және шоғырлану қабілеті сияқты сипаттамалары әлсіреуі мүмкін. Сонымен қатар есту стимулдарының бірсарындығы көзі көрмейтін баланы тез шаршатып, зейіннің бөлінуіне әкеледі.

Зейін қандай да бір психикалық үдеріс не анализатормен тікелей байланысты емес және ол әрекет барысында қалыптасады, сонымен бірге ерік, эмоция, зияткерлік даму және тұлғаның белсенділік деңгейіне тәуелді.

Сөздік түсіндірулер арқылы және оған қолжетімді сенсорлық әсерлермен толықтыра отырып, көру қабілеті ауыр бұзылған адамдар өздеріне тікелей қолжетімсіз объектілер мен құбылыстар туралы түсініктер қалыптастырады.

Сөйлеу көзі көрмейтін адамдардың барлық психикалық әрекет түрлерінде компенсаторлық қызмет атқарады: ол қабылдауды бағыттайды және нақтылайды, бейнелер мен түсініктерді қалыптастыруға ықпал етеді, ұғымдарды меңгеруге көмектеседі және т.б. Жалпы алғанда, сөйлеу көзі көрмейтін адамның тұлға ретінде қалыптасуында шешуші рөл атқарады, оның айналасындағылармен қарым-қатынасын және әлеуметтік ортада бағдар алуын қамтамасыз етеді [37].

Кедергісіз кеңістікті қамтамасыз ету

Ғимаратқа кіру міндетті түрде екі жағынан 50 см биіктікте орналасқан сүйеніштермен жабдықталуы тиіс, олардың диаметрі 3–5 см кем емес, дөңгелек пішінді болғаны жөн. Сүйеніштердің ұзындығы баспалдақтың ұзындығынан әр жағынан 30 см артық болуы керек, ал олардың басталуы мен аяқталуы тактильді белгілермен көрсетілуі тиіс.

Ғимарат ішінде дәліздер бойымен қозғалу үшін периметр бойына тұтас қол тіреуіштер орнатылуы қажет. Бағдарлауды жеңілдетудің тағы бір тәсілі — еденнің әртүрлі рельефті жабындарын қолдану: бағыт өзгерген кезде еденнің де рельефі өзгереді. Бұл еден плиткалары немесе жай ғана кілем жолақтары болуы мүмкін.

Көру қабілеті зақымдалған баланы ғимарат ішінде алып жүру үшін дыбыстық бағдарлар қолдануға болады, мысалы, дәліздің басы мен соңында немесе қабатты белгілеу үшін дыбыстық белгілер.

Сынып кабинетінде кеңістікте бағдарлану үшін жағдай жасау қажет: парталарда тактильді бағдарлар, еденнің рельефті құрылымымен немесе кілем жабындысымен бөлінген аймақтар болуы тиіс.

Қажетті арнайы жабдықтарға келесі құралдар жатады: рельефті оқу құралдары, Брайль қарпімен жабдықталған компьютерлер, тактильді беті бар спортзал жабдықтары.

Зағип балаларға арналған білім беру процесін ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар:

- көру қабілеті зақымдалған балалардың жұмыс қарқыны баяу болғандықтан, тапсырмаларды орындауға көбірек уақыт беру қажет;
- бала дүниені жанасумен бірге есту арқылы таниды, сондықтан заттарды ұстауға мүмкіндік берілуі тиіс;
- көрнекі бейнелердің жұтандығы мен шарттылығын өтеу үшін берілетін түсініктемелердің санына назар аудару ұсынылады. Бұл ретте айтылымдардың, сипаттамалардың, нұсқаулықтардың нақтылығына ерекше көңіл бөлінуі керек, ым-ишараға сүйенуге болмайды;
- көрнекілік көрсетуді міндетті түрде сөздік нұсқаулықпен немесе сипаттаумен сүйемелдеу қажет;
- нысанмен танысу кезінде сабақ жүргізу қарқынын бәсеңдету ұсынылады, өйткені зағип балаларға қабылдау, есте сақтау және тапсырманы түсіну үшін көбірек уақыт қажет;

– материалды сипап сезу арқылы таныстыру кезінде оны орындау уақыты көру арқылы орындалатын тапсырмамен салыстырғанда 2–3 есе ұзаруы мүмкін екенін есте сақтау қажет;

– сабақ кезінде әр оқушыны есімімен атау ұсынылады, осылайша көру қабілеті зақымдалған бала кімнің сөйлеп жатқанын түсіне алады;

– сабақ материалын магнитофонға немесе диктофонға жазу ұсынылады, бұл көру қабілеті бұзылған білім алушыға оны қайта тыңдауға мүмкіндік береді.

Нашар көретін балалардың психофизикалық ерекшеліктері мен ерекше білім беру қажеттіліктері

Бұл топтағы балалардың зағип балалардан негізгі айырмашылығы: көру қабілетінің айтарлықтай төмендеуіне қарамастан, көру анализаторы қоршаған орта туралы ақпаратты қабылдаудың негізгі көзі болып қала береді және оқу үдерісінде, соның ішінде оқу мен жазуда жетекші ретінде қолданыла алады. Бұл — көру қабілеті төмен немесе көру қабілеті әлсіз және қалыпты арасындағы шекаралық күйде тұрған балалар.

Көру анализаторының зақымдану дәрежесі мен сипаты бүкіл сенсорлық жүйенің дамуына әсер етіп, әлемді танудың жетекші тәсілін, сондай-ақ оның бейнелерін қабылдау дәлдігі мен толықтығын айқындайды.

Көру қабілеті зақымдалған білім алушыларға келесі ерекшеліктер тән:

- жалпы және көру жұмысқа қабілеттілігінің төмендеуі;
- заттық-тәжірибелік әрекеттердің баяу дамуы, олардың тиімділігі көру функцияларының жай-күйіне байланысты;
- өлшеу дағдыларын, көру-моторлық үйлестіру мен кеңістікті талдауды талап ететін тапсырмаларды орындауда қиындықтар;
- көрудің бұзылуымен қатар, көру қабылдауы мен психомоторлық дағдылардың жеткіліксіз дамуынан туындаған шектеулі сезімдік тәжірибе;
- қозғалыс белсенділігінің төмендеуі және физикалық даму ерекшеліктері (қимыл үйлесімділігінің, дәлдігі мен көлемінің бұзылуы, көз, бас, қол және дене қимылдарының сәйкессіздігі);
- сөйлеу дамуының ерекшеліктері: тілдік құралдардың баяу жинақталуы, сөйлеудің заттық мазмұнмен әлсіз байланысы, шектеулі сөздік қоры;
- тілдік және тілдік емес қарым-қатынас құралдарын (мимика, интонация, пантомимика) қолданудағы қиындықтар, бұл коммуникативтік әрекетті қиындатады;
- танымдық белсенділіктің төмендеуі, бұл түрлі әрекет түрлерінің, әсіресе сенсорлы-перцептивтік әрекеттің уақытылы дамуын қиындатады (бұл қалыпты көруі бар құрдастармен салыстырғанда баяу қалыптасады);
- әрекеттерді автоматтандыруда, көру арқылы бақылауда, оқу дағдыларын меңгеруде қиындықтар;
- танымдық үдерістердің даму ерекшеліктері: қабылдау жылдамдығы мен дәлдігінің төмендеуі, көру бейнелерінің баяу қалыптасуы, зейіннің әлсіреуі және ойлау операцияларын орындаудағы қиындықтар.

Кедергісіз кеңістікті қамтамасыз ету

- көру қабілеті зақымдалған және нашар көретін білім алушыларға арналған білім беру ортасы құрылыс, санитариялық-гигиеналық және өрт қауіпсіздігі нормативтеріне сәйкес келіп, олардың ерекше қажеттіліктеріне бейімделген болуы тиіс.

- кеңістікті ұйымдастыруға қойылатын талаптар мыналарды қамтиды:

- баспалдақтардың, кіреберістердің, жиектердің және көршілес аумақтардағы кедергілердің бірінші және соңғы сатысын нормативтерге сәйкес контрастты түске бояу (көру қабілеті зақымдалған балаларға арналған ғимараттарға қойылатын талаптарға сай);

- баспалдақ марштарының екі жағында тұтас сүйеніштердің (поручень) болуы;

- аумақ пен ішкі үй-жайларды (дәліздер, баспалдақтар) рельефті-контрастты жабынмен, сондай-ақ қабырғаларда, есіктерде және еденде визуалды бағдарлармен жабдықтау;

- баспалдақ маршының бірінші және соңғы сатысын өзгеше фактурамен және контрастты түспен ерекшелеу;

- баспалдақтардың екі жағында және баспалдақ алаңшаларының периметрі бойынша (есіктерден 30–40 см қашықтықта) сүйеніштер орнату, бұл ретте сүйеніштерде үзілістер болмауы тиіс.

Түс көрсеткіштері: егер кіреберіс есіктер шыны болса, оларға белгілі бір биіктікте ені 400 мм екі көлденең жолақ орналастырылуы керек: жоғарғы жағы қызыл, төменгі жағы сары, ал сары жолақтың төменгі шеті еденнен 500 мм биіктікте орналасқан.

Жарық бағыттары: кірісті белгілеу үшін жыпылықтайтын жарық сигналын қолдануға болады, ал көру қабілетіне тітіркендіргіш әсер етпеу үшін жарық шағылысуы керек.

Арнайы жабдық: білім беру процесінде нашар көретін балаларды оқытуды жеңілдететін тифлотехникалық және оптикалық құралдар қолданылады: жеке түзету құралдары, электронды және қашықтықтан үлкейткіштер, әртүрлі еселіктердегі қалта үлкейткіштері және танымдық белсенділікке ықпал ететін басқа құрылғылар.

Дидактикалық материалдарды таңдау

Сабакқа арналған табиғи заттарды таңдағанда, олардың көру және сипап сезу арқылы қабылдауға ыңғайлы, пішіні айқын әрі танымал, негізгі бөлшектері ерекшеленген және ашық түсті болуы маңызды.

Таратпа материалдар әр баланың көру ерекшеліктері мен рұқсат етілетін көру жүктемесін ескере отырып дайындалуы тиіс.

Слайдтар, фильмдер мен бейнематериалдарды таңдау оқушылардың оларды жайлы қабылдауын және бейнеленген нысандар туралы нақты түсінік қалыптастыруын қамтамасыз етуі қажет.

Графикалық бейнелер қарапайым, нақты болуы және заттардың мәні мен қасиеттерін бейнелейтін негізгі элементтерді ғана қамтуы тиіс.

Наишар көретін балаларға арналған білім беру процесін ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар

– білім алушының көру жағдайы туралы офтальмологтың қорытындысымен танысу маңызды. егер көзілдірікті тұрақты тағу ұсынылса, бұл талаптың орындалуын бақылау қажет.

- қарым-қатынас кезінде терезе алдында немесе жарыққа қарсы тұруға болмайды.

- мұғалімнің киімінде көру қабілеті зақымдалған балалар үшін көзге бірден түсетін ашық түстерді қолданған жөн.

- жұмыс қарқыны баяу болғандықтан, мұндай балаларға тапсырмаларды орындауға көбірек уақыт беру қажет.

- трафаретпен сурет салу және қағаз бетінде бағдарлану дағдыларын дамытуға арналған жаттығулар пайдалы.

- әрекетті ауыстырғанда көздің шаршауын азайту үшін жаттығулар жүргізіп, сергіту сәттерін қосу ұсынылады.

- көрнекі материал ірі, түсі, сыртқы пішіні және контуры анық болуы тиіс; оны көрсету сөздік түсіндірумен қатар жүруі қажет.

- көру қабілеті зақымдалған балаларда визуалды қабылдау мен есте сақтау үшін көп уақыт қажет, сондықтан материалды ұзақ көрсету керек.

- қабылдаудың кезеңді сипатына байланысты көрнекі экспозицияны қалыпты көретін балаларға қарағанда кемінде екі есе ұзақ көрсету қажет.

- графикалық тапсырмаларда көз бен қол қозғалысын үйлестірудегі қиындықтарға байланысты орындау дұрыстығы бағаланады, дәлдігі емес.

- балаға көрнекі материалға жақындауға немесе оны үлкейтілген форматта пайдалануға рұқсат берілуі тиіс.

- сабақ барысында әр оқушыға есімімен жүгіну ұсынылады, бұл көру қабілеті зақымдалған балаларға кімге бағытталғанын түсінуге көмектеседі.

Көру қабілеті зақымдалған (загип, көру қабілеті наишар)білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалау бойынша ұсынымдар

– тапсырмалар білім алушылардың көру ерекшеліктерін ескере отырып әзірленеді және сараланған тәсілдерді қамтиды; оларды мұғалім психологиялық-педагогикалық қолдау маманымен бірлесе отырып құрастырады.

– тапсырмаларды орындау уақыты оқушының жеке мүмкіндіктеріне қарай ұзартылуы мүмкін.

– қажет болған жағдайда демалу үшін қысқа үзілістер беріледі.

– эмоциялық жайлы орта қалыптастыру және қолдау көрсету мақсатында сүйемелдеу маманының қатысуына рұқсат етіледі.

– арнайы жабдықтарды қолдану ұсынылады: тифлотехникалық және оптикалық құралдар, цифрлық аудиожазбалар және т.б.

– тапсырмаларды орындау форматы (ауызша, жазбаша, Брайль қарпімен немесе цифрлық құралдар арқылы) білім алушының жеке психофизикалық ерекшеліктеріне сәйкес анықталады.

– бағалау жалпы критерийлер бойынша жүргізіледі, бірақ білім алушының жай-күйі мен даму ерекшеліктері ескеріледі.

Тірек-қимыл аппараты бұзылыстары бар балаларға арналған білім беру ортасын ұйымдастыру

Тірек-қимыл аппараты бұзылыстары бар балалардың психофизикалық ерекшеліктері

Тірек-қимыл аппараты бұзылыстары бар балалар (бұдан әрі – ТҚАБ бар балалар) кең және гетерогенді топты құрайды, оның негізгі сипаттамасы мотор функцияларының қалыптасуының кешігуі, дамымауы, зақымдалуы немесе жоғалуы болып табылады. Балалардағы тірек-қимыл аппаратының зақымдалуы туа біткен немесе ерте пайда болған аурулар мен зақымдануларға байланысты болуы мүмкін [37].

Психологиялық-педагогикалық тұрғыда тірек-қимыл аппараты бұзылыстары бар (ТҚАБ) балаларды шартты түрде екі топқа бөлуге болады. Бұл топтардың әрқайсысына білім беру ортасында түзете-дамыта оқыту барысында ерекше тәсіл қажет.

Бірінші санат – орталық жүйке жүйесінің қозғалыс аймақтарының органикалық зақымдануы нәтижесінде пайда болған неврологиялық сипаттағы қозғалыс бұзылыстары бар балалар. Бұл топқа, негізінен, балалар церебралды сал ауруы диагнозы қойылған балалар жатады. Олардың дамуы әдетте когнитивтік, сөйлеу және тұлғалық салалардағы бұзылыстармен қатар жүреді, сондықтан мұндай балаларға психологиялық-педагогикалық, логопедиялық, медициналық және әлеуметтік бағыттағы кешенді көмек қажет.

Екінші санат – неврологиялық себептермен байланысты емес, ортопедиялық сипаттағы қозғалыс бұзылыстары бар балалар. Бұл балаларда айқын интеллектуалдық ауытқулар кездеспейді, дегенмен психикалық дамудың сәл баяулауы және әсіресе кеңістікті көру арқылы қабылдауда жекелеген қиындықтар болуы мүмкін. Мұндай балаларды сүйемелдеу кезіндегі негізгі міндет – жүйелі түрде ортопедиялық ем қабылдаумен қатар, жеке қозғалыс белсенділігіне жеңілдетілген режим сақтай отырып, психологиялық қолдау көрсету.

Жекелеген психикалық функциялардың дамуының бұзылуы ТҚАБ бар баланың жалпы психикалық дамуын тежейді. Алайда мұндай балалардың психикалық даму болжамы тірек-қимыл жүйесінің зақымдану тереңдігімен ғана емес, ең алдымен, баланың компенсаторлық мүмкіндіктерімен (ішкі ресурстарымен) және оның әлеуметтік бейімделуіне жасалған қолайлы жағдайлармен (сыртқы ресурстармен) тығыз байланысты.

Кедергісіз кеңістікті қамтамасыз ету

ТҚАБ бар баланың мектеп бөлмесіне кіруі үшін ғимаратқа кіреберісте пандус орнату керек. Пандус жеткілікті жұмсақ болуы керек ($10-12^\circ$), сондықтан арбадағы бала өздігінен көтеріліп, төмен түсе алады. Пандустың ені кемінде 90 см болуы керек. Пандустың қажетті атрибуттары – қоршау жағы (биіктігі - кемінде 5 см) және тұтқалар (биіктігі-50-90 см), олардың ұзындығы пандустың ұзындығынан әр жағынан 30 см-ден асуы керек. Қоршау жағы арбаның сырғып кетуіне жол бермейді.

Егер ғимараттың архитектурасы дұрыс пандус салуға мүмкіндік бермесе (мысалы, тар баспалдақ), бұл жағдайда сырттан көмек қажет болады.

Ғимараттың есіктері пандусқа қарама-қарсы бағытта ашылуы керек, өйткені бұл арбаның төмен қарай жылжуына жол бермейді.

Дәліздердің бойында қозғалыс патологиясы бар білім алушы оларды ұстап тұрып, ғимарат бойымен қозғала алатындай етіп бүкіл периметр бойынша тұтқалар жасау керек. Есіктердің ені кем дегенде 80-85 см болуы керек, сондықтан арбадағы оқушы еркін жүре алады.

Ғимаратта баспалдақтарда көтергіштер болуы керек (лифт болмаған жағдайда) [37].

Арнайы білім беру:

– қозғалыс құралдары: мүгедектер арбасының әртүрлі нұсқалары (жабық, серуендеу, функционалды, спорттық), трансплантациялауға арналған көтергіштер, микроавтобус, жаяу жүргінші арбалары (жабық және серуендеу), балдақтар, шаяндар, таяқтар, велосипедтер; арнайы тұтқалар, пандустар, тротуарлардағы пандустар және т. б. көптеген көпфункционалды креслоларда-арбаларда балалар айтарлықтай жұмыс жасай алады уақыт. Оларда тамақ пен сабаққа арналған үстел, алынбалы кеме, кітап бөлмесі, тамақпен термостарды сақтауға арналған арнайы ыдыс бар;

– қызмет көрсету дағдыларын жеңілдететін құралдар (ыдыс-аяқ және ас құралдарының жиынтықтары, киіну мен шешінуге, есік ашып-жабуға, өз бетімен кітап оқуға, телефон пайдалануға арналған құрылғылар; электр құралдарының арнайы қосқыштары, тұрмыстық техниканы қашықтан басқару жүйелері);

– ТҚАБ бар баланың қажеттіліктеріне сай келетін жиһаз;

– балаларды жатқызып оқытуға арналған сына түріндегі тіректері бар медициналық кушеткалар;

– балаларды тік тұрып оқытуға арналған көлбеу үстелдер [37].

ТҚАБ бар балалардың ерекше білім беру қажеттіліктері жеке ортопедиялық режимді қатаң сақтауды талап етеді. Дәрігер-ортопед пен емдік дене шынықтыру (ЕДШ) нұсқаушысының ұсынымдары негізінде техникалық оңалту құралдарын қолдана отырып, дұрыс отыру және қозғалу ережелері, сондай-ақ арнайы рефлекс-белсенділікті шектейтін қалыптар әзірленеді – бұл

баланың патологиялық рефлекстерінің белсенділігін төмендетіп, бұлшықет тонусын қалыпқа келтіру мақсатында ересектер тарапынан берілетін дене қалпы. Бұл баланың денесін ең қолайлы әрі функционалды күйге келтіріп, еркін және дұрыс қозғалыс жасауына жағдай жасайды.

Сабақ кезінде баланың отырыс қалпына мұқият назар аудару қажет: басты төмен түсіріп, арқа мен аяқтарды бүгіп ұзақ уақыт отыруға жол беруге болмайды. Мұндай қалып дененің тұрақты патологиялық жағдайының қалыптасуына ықпал етіп, жамбас және тізе буындарында бұғу контрактураларының дамуына әкелуі мүмкін. Бұған жол бермеу үшін баланы аяқтары түзу, табандары тіреуішке тірелген, ал арқасы мен басы тік күйде отыратындай етіп отырғызу қажет.

Ортопедиялық режимді сақтау қозғалыс бұзылыстарының асқынуына әсер ететін факторларды барынша азайтуға көмектеседі және білім алушының қозғалыс функцияларының тұрақтануына ықпал етеді.

ТҚАБ бар балаларға арналған білім беру үдерісі тұрақты емдік-қалпына келтіру жұмыстарының сүйемелдеуімен жүргізілуі тиіс. Бұл жұмыстың негізгі бағыттарына қозғалыс бұзылыстарын шамасына қарай медициналық түзету, неврологиялық және психикалық ауытқуларды емдеу, сондай-ақ соматикалық аурулардың алдын алу және емдеу жатады.

Білім беру ұйымының педагогикалық ұжымы мен әкімшілігіне емдік-профилактикалық режимге қатысты ұсынымдарды тұрақты түрде алып, оларды ескеру маңызды. Бұған күн тәртібі, ортопедиялық аяқ киімді кию ережелері, қызмет түрлерін алмастыру, дене жаттығуларына арналған үзілістер ұйымдастыру және балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып жүргізілетін басқа да іс-шаралар кіреді.

Қозғалыс бұзылыстары бар балаларда өз-өзіне қызмет көрсету, жеке гигиена дағдылары мен тұрмыстық жағдайларда бағдарлану қабілетін қалыптастыруға ерекше назар аудару қажет. Бұл ретте церебралды сал ауруы бар балаларда жалпы және ұсақ моториканың, сөйлеудің, танымдық қызметтің бұзылыстарын, сондай-ақ кеңістіктік түсініктерді қалыптастырудағы қиындықтарды ескеру маңызды.

ТҚАБ балалардың білім беру процесін ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар

– Бір оқу сабағы аясында әрекет түрлерінің динамикалық ауысуын қамтамасыз ету ТҚАБ бар білім алушылар үшін ерекше маңызды болып табылатын жеңілдетілген режимді іске асыруға ықпал етеді. Мұндай ұйымдастыру осы санаттағы балаларға тән психикалық үдерістердің тез шаршауын болдырмауға, зейінді сақтауға және тұрақты оқу мотивациясын қалыптастыруға көмектеседі. Өртүрлі әрекет түрлеріне жүйелі түрде ауысу танымдық әрекетті жандандырып, баланы білім беру үдерісіне белсенді тартуға ықпал етеді.

– *Жеке ортопедиялық режимді сақтау* – баланың қозғалыс белсенділігін оңтайлы деңгейде ұстаудың негізгі шарты болып табылады. Бұл рефлекс-белсенділікті шектейтін қалыптарды дұрыс таңдауды, арнайы ортопедиялық құралдарды (жүруге арналған тіректер, қол мен саусақтардың қалпын бекіткіштер, басты тұрақтандыруға арналған құрылғылар және т.б.) қолдануды, сондай-ақ оқу тапсырмаларын жайлы әрі қауіпсіз орындауға жағдай жасайтын кеңістікті ұйымдастыруды қамтиды. Бұл мәселе бойынша жекелей тәсіл қозғалыс бұзылыстарының асқынуының алдын алуға және білім алушының физикалық әлауқатын сақтауға мүмкіндік береді.

– *ТҚАБ бар баланың сөйлеу мүмкіндіктерін дамыту мен қолдау* медициналық факторларды (гипертонус, гипотонус, дистония, гиперкинездер, апраксия) ғана емес, психофизиологиялық жағдайларды да ескеруді талап етеді. Баланың эмоциялық жай-күйі, дене қалпы, бас пен дененің орналасуы, сондай-ақ сыртқы тітіркендіргіштер – сенсорлық та, эмоциялық та – маңызды рөл атқарады.

Коммуникативтік функцияны тиімді дамыту баланың қолжетімді қарым-қатынас тәсілдерін қалыптастыру мен бекіту арқылы мүмкін болады: көзбен байланыс орнатудан бастап мимика, ым-ишара, пантомимика, вокализациялар, интонациялар және мүмкіндігінше сөйлеуді қолдануға дейін.

Бұл бағыттағы жүйелі жұмыс баланың коммуникативтік дағдыларын кеңейтуге және әлеуметтік қарым-қатынастағы дербестігін арттыруға ықпал етеді.

ТҚАБ білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалау бойынша ұсынымдар

– ТҚАБ (жүйке-психикалық дамуының бұзылыстары) бар білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалау кезінде олардың жеке психофизикалық ерекшеліктері ескерілуі тиіс.

– Уақыт регламентін өзгертуге жол беріледі: жұмысты орындау уақытының ұзаруы, үзілістер беру және басқа да қолдау шаралары.

– Тапсырмалар жіктеліп берілуі керек; олардың мазмұны, бағалау критерийлері мен дескрипторлары педагог пен қолдау маманының бірлесуімен әзірленеді.

– Қажет болған жағдайда тапсырмаларды орындау кезінде эмоционалды жайлы орта қалыптастыру және көмек көрсету үшін маманның қатысуы мүмкін.

– Бағалау барысында жалпы критерийлермен қатар оқушының даму ерекшеліктері, оның ішінде сөйлеу белсенділігі деңгейі де ескерілуі қажет.

– Қажет болған жағдайда білім алушыға арнайы техникалық құралдарды пайдалану мүмкіндігі ұсынылады.

– Тілдік пәндер бойынша бағалау кезінде сөйлеу бұзылыстары (интонацияның жеткіліксіздігі, сөйлеу қарқынының баяулығы және т.б.) ескерілуі маңызды.

– Жазба жұмыстарына арналған тапсырмалар оқушының моторлық мүмкіндіктеріне қарай бейімделуі немесе баламалы түрде ауыстырылуы мүмкін.

Сөйлеу қабілеті нашар балаларға білім беру ортасын ұйымдастыру

Сөйлеу қабілеті нашар балалардың психофизикалық ерекшеліктері

Есту қабілеті сақталған және алғашқыда зиятында бұзылыстар байқалмағанымен, айқын сөйлеу бұзылыстары бар білім алушыларда бұл ауытқулар жалпы психикалық дамуға әсер етеді.

Сөйлеудің қалыптасуы кезең-кезеңмен жүреді және ана тілін меңгеру үдерісімен тығыз байланысты: фонематикалық есту қабілетінің, дыбысты дұрыс айту дағдысының, сөздік қордың, грамматикалық құрылымдардың және сөйлеу мазмұнын түсінудің дамуымен сипатталады. Баланың сөйлеуінің дамуы сөйлеу ортасына, ересектермен қарым-қатынас сапасына, сөйлеу тәжірибесінің жеткіліктілігіне және тәрбиесіне тікелей тәуелді.

Сөйлеу бұзылыстары сөйлеудің әртүрлі аспектілерін қамтуы мүмкін: дыбыс айту, фонематикалық қабылдау, лексика және грамматика (мысалы, сөздік қордың тапшылығы, сөйлем құрудағы қиындықтар). Мұндай кешенді сөйлеу бұзылыстары «жалпы сөйлеу дамымауы» деп аталады. Сонымен қатар кекештену, дизартрия, ринолалия, алалия және афазия сияқты бұзылыстар да кездесуі мүмкін.

Тілдік емес психикалық функциялар саласында да қиындықтар жиі байқалады: қабылдау, есте сақтау, ойлау процестерінің жеткіліксіз дамуы, әсіресе ерікті және саналы деңгейде. Назар тұрақсыздығы, оны шоғырландыру мен ауыстырудағы қиындықтар, тез шаршау, сөйлеу материалының есте сақталуы мен қайта жаңғыртылу қабілетінің төмендігі тән. Ойлау операциялары жеткілікті дамымаған, абстракциялау және жалпылау дағдылары әлсіз көрініс табады, сонымен қатар, көрнекі материалдар сөйлеуге қарағанда оңай меңгеріледі.

Моторлық салада да бұзылыстар жиі байқалады: ебедейсіздік, қимыл үйлесімінің жеткіліксіздігі, импульсивті, ретсіз қозғалыстар, тез шаршағыштық пен жұмысқа қабілеттіліктің төмендігі. Мұндай балалар тапсырмаға ұзақ уақыт бойы қосыла алмайды.

Сондай-ақ эмоционалды-ерік саласында да ауытқулар кездеседі: қызығушылықтың тұрақсыздығы, мотивацияның төмендігі, тұйықтық, ашушаңдық, өзіне сенімсіздік, агрессиялық мінез-құлық, ренішке бейімділік және құрдастарымен қарым-қатынастағы қиындықтар.

Арнайы жабдық

Оқытудағы интерактивті техникалық құралдар:

Сөйлеудің ауыр бұзылыстары бар балалар үшін көру және есту бейнелілігі мүмкіндіктерін пайдаланатын, полисенсорлық негізде құрылған дидактикалық оқу құралдары;

Арнайы маманның басшылығымен қолданылатын, қалыптастырылатын

дағдылар мен іскерліктерді бекітуге, сондай-ақ сөйлеудің ауыр бұзылыстары бар балаларға қажет мотивациялық тұрғыда бірнеше мәрте әртүрлі нұсқада қайталауға арналған оқытуға бағытталған компьютерлік ойындар;

Сөйлеу қабілеті нашар балалардың бастапқы дағдыларын қалыптастыруға арналған арнайы оқу-жаттығу құрылғылары;

Сөйлеу қабілеті нашар балалардың қабылдау ерекшеліктері бейнелі (графикалық) материалдардың үлкен көлемін қолдануды талап етеді, сол себепті бұл материалдарды балалардың көру алаңына тиімді орналастыру үшін арнайы жабдықталған құралдар (мысалы, магниттік тақталар және т.б.) қажет.

Қосымша дидактикалық материалдар

Сөйлеу қабілеті нашар жекелеген балалардың ерекше білім беру қажеттіліктері бейвербал коммуникация құралдарын қолдану қажеттігін туындатады. Альтернативті (бейвербал) қарым-қатынас құралдары ретінде арнайы таңдап алынған заттар; графикалық бейнелер (тақырыптық фотосуреттер жиынтығы, суреттер, пиктограммалар және т.б.); электрондық құралдар (бейнежазба құрылғылары, электрондық коммуникаторлар, сөйлеу жаттықтырғыштары), сондай-ақ тиісті бағдарламалық жасақтамасы мен қосымша жабдықтары бар планшет немесе дербес компьютер қолданылуы мүмкін. Аталған құралдар сөйлеу арқылы қарым-қатынасқа көшуі мүмкін білім алушылардың вербалды коммуникациясын дамыту мақсатында пайдаланылады [37].

Қоршаған әлем туралы қолжетімді түсініктерді қалыптастыру және онымен әрекеттесу тәжірибесін дамыту дәстүрлі дидактикалық құралдармен қатар бейнематериалдар, проекциялық құрылғылар, интернет-ресурстар мен баспа материалдарын қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Сөйлеу қабілеті нашар балалардың білім беру процесін ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар

Сөйлеу қабілеті нашар балаларды оқытуда барынша тиімді нәтижелерге қол жеткізу үшін білім беру үдерісін олардың жеке мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін ескере отырып ұйымдастыру маңызды. Төменде берілген ұсынымдар педагогке оқу материалын сәтті меңгеруге қолайлы жағдай жасауға көмектеседі:

– Тапсырмаларды таңдауда баланың нақты және әлеуетті мүмкіндіктерінің деңгейі тапсырманың сипатына қарай әртүрлі болуы мүмкін екенін ескеру қажет. Бір оқушы белгілі бір тапсырмалар түрін сенімді орындай алса, басқа түрлері оған қиындық туғызуы ықтимал. Сондықтан оқыту үдерісін жекелеп ұйымдастырып, сабақ мазмұнын икемді түрде таңдаған жөн.

– Сөйлеу қабілеті нашар балаларға қойылатын сұрақтар мүмкіндігінше түсінікті, қысқа әрі нақты тұжырымдалуы тиіс, күрделі грамматикалық құрылымдардан аулақ болған жөн. Бұл балалардың сұрақтың мәнін ұғынып,

мазмұнына ой жүгіртуіне көмектеседі. Жауапты бірден талап етуге болмайды – балаға ойланып, жауапты тұжырымдауға уақыт беру маңызды.

– Сөйлеу қабілеті нашар балалардың тез шаршап қалуына байланысты бір сабақ аясында әрекет түрлерін жиі алмастыру қажет: ой еңбегі мен практикалық жұмыстарды кезектестіру, ойын және қимыл белсенділіктерін қосу – бұл баланың зейіні мен жұмысқа қабілеттілігін сақтап тұруға көмектеседі.

– Түрлі көрнекі құралдарды (заттық, графикалық, мультимедиялық) орынды қолдану оқу материалын жақсы түсінуге ықпал етеді. Дегенмен, бұл құралдарды мақсатқа сәйкес саналы түрде пайдалану қажет, себебі визуалды ақпараттың шамадан тыс болуы балаға кері әсер етуі мүмкін.

– Сөйлеу әрекетін дамытуға ерекше назар аудару қажет. Балаға мүмкіндігінше жиі сөйлеу ұсынылады: әрекеттерді нақты айтып отыру, болып жатқан оқиғаларды түсіндіру, заттар мен жағдайларды сипаттау. Бір сөздер мен сөз тіркестерін бірнеше рет қайталау – тек рұқсат етілген ғана емес, сонымен қатар материалды бекіту үшін өте қажет. Ересек адамның сөйлеуі баяу, анық, эмоционалды жылы және мейірімді болғаны жөн – бұл баланың сөйлеуге белсенділігін арттырып, қарым-қатынасқа деген ынтасын көтереді.

*Сөйлеу қабілеті нашар білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалау
бойынша ұсынымдар*

– Бағалау іс-шараларын жүргізу барысында сөйлеу қабілеті нашар әрбір баланың жеке психофизикалық ерекшеліктерін ескеру қажет. Бұл бағалау үдерісінің объективтілігі мен әділдігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

– Білім алушының жағдайына байланысты тапсырмаларды орындау уақытына түзетулер енгізілуі мүмкін: қосымша уақыт беру, демалыс мүмкіндігін қамтамасыз ету, сондай-ақ шаршауды азайтып, жұмысқа қабілеттілікті арттыруға ықпал ететін өзге де жағдайларды жасау.

– Тапсырмалар сөйлеу бұзылыстарының ерекшеліктерін ескере отырып, дифференциалды түрде әзірленуі тиіс. Тапсырмаларды, бағалау критерийлері мен дескрипторларды педагог пен психологиялық-педагогикалық қолдау маманы бірлесе дайындауы қажет.

– Психологиялық жайлы ахуалды қамтамасыз ету және білім алушыларға тапсырмаларды орындау кезінде дер кезінде қолдау көрсету мақсатында қолдау маманының (психолог, логопед, дефектолог) қатысуына, қажет болған жағдайда, жол беріледі.

– Орындаған тапсырмалар нәтижелерін бағалау жалпы қабылданған критерийлерге ғана емес, сонымен қатар оқушының сөйлеу және психофизиологиялық даму ерекшеліктеріне байланысты жеке көрсеткіштерге негізделуі тиіс.

– Тілдік пәндер (тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым) бойынша тапсырмаларды тексеру барысында педагог сөйлеу бұзылыстарының сипаты мен айқындылық деңгейін ескеруі қажет: жалпы сөйлеу дамымауы, ринолалия, кекештену және сөйлеу патологиясының басқа да түрлері.

Психикалық дамуы тежелген балаларға арналған білім беру процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері

Психикалық дамуы тежелген балалардың психофизикалық ерекшеліктері мен ерекше білім беру қажеттіліктері

Психикалық дамуы тежелген балалар – бұл баланың психикалық дамуының баяу жүруімен сипатталатын жағдай, ол білім қорының шектеулілігімен, ойлаудың жеткіліксіз жетілуімен, ойынға бейімді қызығушылықтардың басым болуымен және ақыл-ой жүктемесі кезінде тез шаршағыштықпен көрініс табады. ПДТ – бұл норма мен зият бұзылысының арасындағы шекаралық жағдай, ол тұрақты ауытқу емес, дамудың уақытша баяулауын білдіреді.

ПДТ әр балада әртүрлі түрде байқалуы мүмкін: кейбірінде эмоционалдық жетілмеушілік басым болса, енді бірінде – психикалық дамудың тежелуі. ПДТ-ға алып келетін себептер әртүрлі болуы мүмкін, алайда бұл санаттағы балалар үшін танымдық және тұлғалық салада ортақ ерекшеліктер тән.

ПДТ балалардың жүйке жүйесі толық жетілмеген, бұл тежелу мен қозудың әлсіздігімен, шартты байланыстардың және сенсорлық ақпаратты біріктірудің қалыптасуындағы қиындықтармен көрініс табады. Олар ерікті іс-әрекетті ұйымдастыруда қиындықтарға тап болады, тез шаршап, тапсырмаға қызығушылығын жоғалтып алуы мүмкін.

Мұндай балалардың зейіні тұрақсыз: ол бастапқы күш-жігерден кейін төмендеуі, кешігіп белсендірілуі немесе бүкіл жұмыс барысында ауытқып тұруы мүмкін. Сондай-ақ көру және есту арқылы қабылдауда бұзылыстар, сенсорлық ақпаратты өңдеудегі қиындықтар жиі кездеседі, әсіресе ақпарат шамадан тыс болған жағдайда. Мысалы, балалар пішіні ұқсас фигураларды (сопақ және дөңгелек) ажырата алмауы мүмкін.

Кеңістіктік түсініктердің жеткіліксіздігі де тән: балаларға бағыттарда бағдарлану, төңкерілген бейнелерді қабылдау, кеңістіктік қатынастарды талдау қиынға соғады. Бұл олардың конструктивті ойлауына да әсер етеді – олар пішін, симметрия және элементтердің өзара орналасуын талдауда қиындық көреді. Алайда қарапайым тапсырмаларды олар дұрыс орындай алады, бұл оларды зият бұзылысы бар балалардан ерекшелендіреді.

Арнайы жабдықтар мен дидактикалық материалдар

Жалпы білім беретін мектепте психикалық дамуы тежелген балаларды оқытуды ұйымдастыру кезінде оқу ортасын қажетті техникалық және көрнекі құралдармен қамтамасыз ету маңызды. Білім беру кеңістігі интерактивті тақта, проектор, Интернетке қолжетімді компьютер сияқты мультимедиялық жабдықтармен, сондай-ақ ақпаратты сақтауға және беруге арналған құрылғылармен жабдықталуы керек.

Интерактивті оқыту құралдарына мыналар жатады:

- танымдық белсенділікті арттыруға ықпал ететін визуалды және есту қабілетіне баса назар аудара отырып, ПДТ балаларға бейімделген оқу құралдары;
- практикалық дағдыларды дамытуға арналған мамандандырылған оқу-жаттығу құрылғылары. Бұл машиналар балалардың тұрақты дағдылары мен мотор стереотиптерін қалыптастыруға көмектесетін нақты әрекеттерді модельдейтін бағдарламалар негізінде жұмыс істейді.

Айналадағы адамдармен қарым-қатынас тәжірибесін игеру көрнекі-дидактикалық, иллюстрациялық материалды, сөйлеу жаттығуларын басқа әдістермен (түсіндірмелермен, нұсқаулармен, сұрақтармен); символдық-символдық модельдеуді (объектілердің құрылымы, осы объектілердің элементтері арасындағы қатынастар мен байланыстар туралы идеяларды қалыптастыру мақсатында модельдер құру және оларды пайдалану); ауызша құралдарды қолдануды қамтиды байланыс.

Психикалық дамуы тежелген балалардың білім беру процесін ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар

– баланың жас ерекшеліктерін ескеріп, оның жақын арадағы даму аймағына бағдарлану маңызды.

– іс-әрекет түрлерін баланың әлеуетті мүмкіндіктерін ашуға бағыттап таңдаңыз. қабылдауды, ойлауды (талдау, жинақтау, жіктеу), бақылағыштықты және практикалық дағдыларды дамытатын тапсырмаларды қосу пайдалы.

– бір сабақтың өзінде де тапсырма түріне байланысты баланың мүмкіндіктері өзгеріп отыруы мүмкін екенін ескеріңіз.

– сұрақтарды қысқа және түсінікті етіп құрастырыңыз, баланың ойлануына уақыт беріңіз, жауапқа асықтырмаңыз.

– шаршаудың алдын алу үшін іс-әрекет түрлерін ауыстырып отырыңыз, сабақты мазмұнды және әртүрлі етіңіз.

– тапсырма ауысқан кезде баланың нұсқаулықты түсінгеніне көз жеткізіңіз.

– көрнекі материалдар мен тірек құралдарын белсенді қолданыңыз, оларды оқу мақсатына сай таңдаңыз.

– баланың бастамашылдығы мен қызығушылығын қолдаңыз.

– педагогикалық әдістерді икемді түрде қолданыңыз, өйткені ПДТ балалардың қызығушылығы жиі ауысып, тұрақсыз болуы мүмкін.

– оқыту нәтижелілігін білім деңгейі арқылы емес, танымдық дербестіктің даму динамикасы бойынша бағалаңыз.

– әдепті болыңыз, тіпті кішігірім жетістіктерді де атап өтіп, баланың өзіне деген сенімі мен жағымды көңіл-күйін қолдаңыз.

– бағалау даралық сипатта болуы тиіс: жетістіктері үшін мадақтап, сәтсіздікке жол бергені үшін кінәламаңыз. Бала нәтижесін басқа оқушылармен салыстырмай, оның жеке прогресі мен күш-жігеріне назар аударыңыз.

ПДТ білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалау бойынша ұсынымдар

– психикалық дамуы тежелген білім алушыларға арналған тапсырмалар олардың ерекшеліктерін ескере отырып құрастырылады, педагог пен психологиялық-педагогикалық қолдау маманының бірлесіп әзірлеген дифференциалды тапсырмаларын қамтиды.

– тапсырмаларды орындау ұзақтығы баланың жеке қажеттіліктеріне қарай ұлғайтылуы мүмкін.

– қажет болған жағдайда білім алушыға қысқа үзіліс немесе өзге де қолдау шаралары ұсынылады.

– ыңғайлы әрі қолдаушы орта қамтамасыз ету мақсатында тапсырманы дайындау және орындау кезінде сүйемелдеу маманының қатысуына жол беріледі.

– тапсырмалардың көлемі мен күрделілігі оқушының психофизикалық ерекшеліктеріне сәйкес түзетіледі.

– көмекші және көрнекі құралдарды (мысалы, кестелер, формулалар, калькуляторлар) қолдануға рұқсат етіледі.

– нәтижелерді бағалау жалпы талаптармен қатар, баланың даму ерекшеліктерін көрсететін арнайы критерийлерді ескере отырып жүргізіледі..

Зияты зақымдалған балаларға арналған білім беру процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері

Зияты зақымдалған балалардың психофизикалық ерекшеліктері мен білім беру қажеттіліктері

Зияттың зақымдалуы мидың органикалық зақымдануына байланысты және танымдық және эмоционалды-еріктік салалардың тұрақты бұзылуымен бірге жүреді. Ауырлық дәрежесі зақымданудың ауырлығына, орналасуына және пайда болу уақытына байланысты. Жеңіл формаларда физикалық өзгерістер байқалмауы мүмкін, бірақ генетикалық синдромдарда (мысалы, Даун синдромы) немесе ауыр зақымдануларда ішкі ағзалардың бұзылуы және физикалық дамымауы мүмкін.

Жеңіл деңгейдегі зият бұзылыстары бар балаларға қимыл-қозғалыс бұзылыстары тән: моторлық дамудың кешеуілдеуі, қимыл үйлесімділігінің, дәлдігінің және қозғалыс айқындылығының төмендігі байқалады. Жиі сөйлеу бұзылыстары мен синкинезиялар (тапсырманы орындау кезінде пайда болатын еріксіз қозғалыстар) кездеседі.

Негізгі ерекшелігі – танымдық іс-әрекеттің, әсіресе ойлаудың жеткіліксіз дамуы. Мұндай балалардың қабылдауы баяу, бейнелері көмескі, есте сақтау қабілеті әлсіз, материалды меңгеру үшін бірнеше рет қайталау қажет. Бұл ерекшеліктер жоғары психикалық функциялардың қалыптасуына және бала мінез-құлқының жеткілікті деңгейде қалыптасуына әсер етеді.

Сөздік-логикалық ойлау ерекше деңгейде бұзылған, ал көрнекі-әрекеттік және көрнекі-бейнелік ойлау салыстырмалы түрде жақсы сақталған. Сондықтан оқыту әдістері мен мазмұнын таңдауда осы жайттар міндетті түрде ескерілуі тиіс.

Ерік саласы нашар дамыған: импульсивтілік, өзгенің ықпалына бейімділік, бастамашылықтың және тұрақты зейіннің болмауы байқалады. Алайда мақсатты

оқыту мен еңбек қызметі барысында зейін тұрақтанып, мінез-құлық саналы бола бастайды.

Жеңіл зият бұзылысы бар оқушыларды оқытуда пәндік-практикалық әрекеттерді қолдану маңызды, өйткені бұл оқу материалын тиімді меңгеруге ықпал етеді. Сонымен қатар мұндай тәсіл жоғары психикалық функциялардың сенсомоторлық негізін (қабылдау, сөйлеу, ойлау) дамытуға көмектеседі. Ол сондай-ақ оқушылардың жеткіліксіз өмірлік тәжірибесін толықтыруға және негізгі жалпы білім беретін пәндер бойынша қажетті білім, білік және дағдыларды қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Орташа зият бұзылысы бар балаларды оқыту тек пәндік білімді меңгеруді (оларды меңгеру қиынға соғады) ғана емес, сонымен қатар өмірлік маңызды дағдыларды қалыптастыруды да қамтиды. Интеллектуалдық бұзылыстардың айқындылығы және сөйлеу-ойлау әрекетінің жекелей мүмкіндіктері білім мен дағдыларды меңгеруді қиындатады, сондықтан оқыту барынша жекелендірілген болуы тиіс. Үлгілік бағдарламалар ұсынымдық сипатта болады, педагог әрбір оқушының мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін ескере отырып, оқу мазмұнын және оқу қарқынын бейімдеуге құқылы.

Мұндай білім алушылар үшін практикалық дағдылар мен әлеуметтік икемдерді дамытуға ықпал ететін мектептік орта қалыптастыру қажет. Дағдылар шынайы өмірлік жағдайларға барынша жақын ортада қалыптастырылуы тиіс, бұл оларды меңгеруді және қолдануды жеңілдетеді. Сабақ өткізілетін бөлмелерді балалардың қажеттіліктеріне қарай бейімдеп, пәндік ортаны өзгерту арқылы өмірге бағытталған кеңістіктерге айналдыру ұсынылады.

Күнделікті сабақтар біріктірілген сипатта болуы қажет, яғни түрлі пән салаларының элементтерін қамтуы тиіс, әсіресе оқытудың алғашқы жылдарында. Негізгі назар сөйлеу, моторика, сенсорика және коммуникацияны дамытуға аударылады.

Сөйлеу және қарым-қатынас жасаудағы қиындықтарды ескере отырып, оқыту үдерісі альтернативті әдістерді қамтуы тиіс: сөйлеуді түсінуді дамыту, вербалды емес қарым-қатынас құралдарын қолдану. Педагогтің сөйлеуі нақты, түсінікті және мөлшермен берілуі тиіс.

Зияты зақымдалған балалардың білім беру процесін ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар

Жоғарыда аталған нормативтік құжаттарға сәйкес жалпы сыныпта/топта оқитын зияты зақымдалған балаларға оқу жоспарлары мен оқу бағдарламаларын өзгерту ұсынылады:

1) Негізгі оқу пәндері бойынша ПМПК ұсынымы бойынша жеке оқу жоспарлары мен жеке оқу бағдарламаларын жасау. Оқу бағдарламаларын даралау бастауыш және негізгі орта білім беру сатыларында жүзеге асырылады.

2) Жеке оқу жоспары жалпы білім беретін мектептер үшін негізгі орта білім берудің үлгілік оқу жоспары негізінде жасалады, одан ең аз мазмұнын игеруге

оқушылардың танымдық қызметінің ерекшеліктері кедергі келтіретін оқу пәндері алынып тасталады.

Оқулықтарды, оқу құралдарын, жұмыс дәптерлерін іріктеу, жеке оқу материалдарын дайындау жеке оқу бағдарламасының мазмұнына және оқытудың қолданылатын әдістеріне сәйкес жүзеге асырылады.

Жалпы білім беретін сыныпта оқыту ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қолдау кабинеті жағдайында оқу процесін ұйымдастырумен ұштастырылуы мүмкін. Мұндай оқыту уақытша негізде мінез – құлық проблемалары бар немесе оқуда айқын қиындықтары бар және бағдарламаны меңгеруде үлкен олқылықтары (артта қалуы) бар білім алушыларға, тұрақты негізде – жеке оқу бағдарламасы бойынша жекелеген оқу пәндері бойынша зияты зақымдалған білім алушыларға ұсынылады.

Білім алушыларға олардың ерекше қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескере отырып әзірленген жеке оқу бағдарламалары мектептің педагогикалық кеңесінде бекітіледі. Жеке оқу бағдарламасын жүзеге асырған кезде мұғалім келесі әрекеттерді жоспарлау үшін әр сабақты талдай отырып, үнемі рефлексиялық әрекеттерді жүргізуі керек.

Тоқсанның соңында пән мұғалімдеріне ерекше білім беруді қажет ететін білім алушының оқу жетістіктерінің қорытындысы бойынша қорытынды жасауға және қажет болған жағдайда жеке оқу бағдарламасына түзетулер енгізуге кеңес беріледі. Оқу жетістіктерін бағалау ерекше білім беру қажеттіліктерін, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушының жеке мүмкіндіктерін және өз жетістіктерімен салыстырғанда прогресті ескере отырып жүргізіледі.

«Білім алушылардың үлгеріміне ағымдағы бақылауды, аралық және қорытынды аттестаттауды жүргізудің үлгілік қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2008 жылғы 18 наурыздағы № 125 бұйрығына өзгеріс енгізу туралы 14-8-тармақта «ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды бағалау кезінде мұғалім сараланған және / немесе жеке тапсырмаларды пайдаланады, сондай-ақ білім алушының ерекшеліктерін ескере отырып, бағалау критерийлеріне өзгерістер енгізеді» [38].

Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандарымен бірге педагог бүкіл сыныппен жұмыс істеудің осындай стратегиясын ойластырады, онда балалар тек нәтижені, оқу өнімінің сапасын ғана емес, сонымен бірге процесті – күш-жігердің дәрежесін, белсенділікті, топтық жұмысқа қатысу шарасын, «өз бетімен» өсуді бағалауды үйренеді. Ерекше қажеттіліктері бар оқушының іс-әрекетінің нәтижелерін оқыту және бағалау жағдайында мұғалім баланың мүмкіндіктеріне сәйкес келетін формалар мен әдістерді қолдануы керек, бұл оның физикалық және психикалық денсаулығын, эмоционалды тепе-теңдігін сақтаудың шарты болып табылады.

Зияты зақымдалған балаларды оқыту «Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарын қоспағанда, тиісті үлгідегі және түрдегі білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім Министрінің 2022 жылғы 31 тамыздағы № 385 бұйрығымен

бекітілген арнаулы білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларының 75-тармағымен регламенттеледі.

Ақыл-ой кемістігі бар балаларға арналған арнайы оқыту шарттары:

1) зердесі зақымдалған білім алушыларды оқыту жалпы білім беретін мектептердің Үлгілік оқу бағдарламаларының мазмұнына бағдарланбаған арнайы оқу бағдарламалары және арнайы оқулықтар бойынша;

2) зердесі зақымдалған білім алушыларды сынып педагогінің және психологиялық-педагогикалық қолдау мамандарының балалардың мүмкіндіктерін психологиялық-педагогикалық зерделеу негізінде жасалған және жарты жылдан аспайтын мерзімге арналған жеке оқу бағдарламаларына сәйкес оқыту;

3) өлшемді сипаттамалық бағалау және бес баллдық шкаланы пайдалана отырып, оқу жетістіктерін бағалау. Орташа түрде зердесі зақымдалған білім алушылардың жетістіктерін бағалау кезінде балдық бағалау пайдаланылмайды;

4) сөйлеу тілі мен мінез-құлығының айқын түрдегі бұзылыстары болған жағдайда логопедиялық және психологиялық көмек көрсету;

5) емдік дене шынықтыру, әлеуметтік-тұрмыстық бағдарлау бойынша сабақтар.

Зияты зақымдалған балаларды оқыту жалпы білім беретін мектепте 9-сыныптан кейін, ал арнайы мектепте 10-сыныптан кейін аяқталады. Екі жағдайда да Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің «Орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім туралы құжаттардың түрлерін, орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім туралы мемлекеттік үлгідегі құжаттардың нысандарын және оларды есепке алу мен беру қағидаларын, сондай-ақ білім беру ұйымдарында білім алуды аяқтамаған адамдарға берілетін анықтаманың нысанын бекіту туралы» 2015 жылғы 28 қаңтардағы № 39 бұйрығына сәйкес бекітілген ережеге сәйкес БТ сериялы аттестат беріледі.

Осыған байланысты білім беру ұйымдары зият бұзылыстары бар балалардың жалпы білім беретін мектептегі оқу жағдайлары туралы, соның ішінде БТ сериялы аттестаттың берілетіні және баланың жеке мүмкіндіктері мен ерекше білім беру қажеттіліктерін ескере отырып, техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында мамандық алудың қажеттігі туралы ата-аналарды уақтылы хабардар етіп отыруы тиіс.

Зияты зақымдалған білім алушылардың жетістіктерін бағалау

Жеңіл ақыл-ой кемістігі бар оқушыларды оқытудың нәтижелілігін бағалау ағымдағы (сабақ), мерзімді (тақырыптық) және қорытынды бақылау түрінде жүргізіледі. Ағымдағы бақылауды жүргізу үшін педагог сабақта оқушылардың күнделікті бақылауларын пайдаланады, ауызша жауаптарды, практикалық және жазбаша жұмыстарды талдайды. Сабақты бақылау мұғалімге оқу материалының мазмұнын және оны оқушылардың мүмкіндіктеріне сәйкес келетін оқушыларға ұсыну әдістерін таңдауға көмектесуі керек. Сабақты бақылау білім алушыларға

қатысты ынталандырушы және тәрбиелік сипатта болады. Мерзімді бақылау бағдарламалық тақырыпты, бөлімді оқығаннан кейін жүзеге асырылады.

Қорытынды бақылау тоқсанның, жылдың соңында жүргізіледі. Қорытынды тексеру жұмысының мазмұнын мұғалім анықтайды, білім алушылардың мүмкіндіктерінің әртүрлі деңгейлеріне назар аударады. Мұғалім оқу жылы ішінде әр оқушының даму динамикасы мен табыстылығын талдайды. Пән бойынша оқу бағдарламасының әртүрлі бөлімдеріндегі жетістіктер жетістіктердің қорытынды карталарында жазылады.

Сабақ, мерзімді және қорытынды бақылау үшін бағалау құралдары дағдылар қалыптасқан тапсырмалар мен жаттығулар болып табылады. Орташа ақыл-ой кемістігі бар білім алушының жетістіктерін бағалаудың бастапқы нүктесі оқушының жеке оқу бағдарламасында тұжырымдалған міндеттер болып табылады. Орташа ақыл-ой кемістігі бар оқушыны оқытудың жеке бағдарламасын құру оның мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін бастапқы педагогикалық бағалаудан бұрын болады. Бағалау критерийлері баланың дамуының негізгі бағыттарының онтогенезіне сәйкес анықталады. Оқытудың жеке бағдарламаларын іске асыру нәтижелерін оқу үдерісі барысында тікелей сабақта мұғалім бағалайды.

Бағалау іс-әрекеттері бақылау, білім алушылардың іс-әрекетінің өнімдерін оқыту мен тәрбиелеудің жеке міндеттерімен салыстыру болып табылады.

Орташа ақыл-ой кемістігі бар білім алушылардың жетістіктерін бағалау процедуралары сипаттамалық сипатқа ие және келесі ретпен ұсынылады:

1) білім алушылардың даму деңгейін, білімі мен дағдыларын алдын ала бағалау. Жеке оқыту бағдарламасын құру үшін негіз ретінде білім алушының даму бейінін құру;

2) жетістіктер мен дамуды ағымдағы бағалау. Оқыту мазмұны мен әдістерін түзету мақсатында сабақтарда оқушылардың жұмысын күнделікті бақылаумен жүзеге асырылады;

3) аралық бағалау бірінші жартыжылдық аяқталғаннан кейін жүзеге асырылады. Оқытудың жеке бағдарламасына сәйкес іскерліктер мен дағдыларды қалыптастырудың табыстылығы туралы педагогтің бағалау пайымдаулары жеке бағдарламаның тиісті бағанында тіркеледі;

4) жетістіктерді қорытынды бағалау оқу жылы аяқталғаннан кейін жүзеге асырылады. Ол сонымен қатар сипаттамалық сипатта болады.

Сипаттамалық бағалау білім алушының жетістіктерінің сапалық көрсеткіші болып табылады. Сипаттамалық бағалау – бұл жеке білім беру процесі жүзеге асырылған салаларда білім алушының дамуы мен оқуына қатысты өзіндік педагогикалық есеп. Сипаттамалық бағалау даму мен оқытудың қолма-қол деңгейін ғана емес, сонымен қатар мұғалімге оқушымен жұмыс істеудің келесі қадамдарын анықтауға көмектеседі.

Аутистік спектр бұзылыстары (АСБ) бар балаларға арналған білім беру процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері

АСБ бар балалардың психофизикалық ерекшеліктері мен білім беру қажеттіліктері

Аутистік спектрдің бұзылыстары (АСБ) – мінез-құлық көріністерінің кең ауқымымен сипатталады: байқалуы өте жеңіл түрде де, айқын түрде де болуы мүмкін. АСБ бар балаларда зияттық дамудың кешеуілдеуі де, керісінше, кейбір салаларда жоғары қабілеттілік болуы мүмкін, алайда қарапайым тұрмыстық және әлеуметтік дағдылар болмауы мүмкін. Мінез-құлық әртүрлі жағдайда әртүрлі көрінуі мүмкін: бір жағдайда бала ебедейсіз болса, басқа жағдайда – таңғаларлықтай шапшаң әрекет етеді.

Әлеуметтік өзара әрекеттесудің негізгі ерекшеліктері:

- жақын адамдармен және құрдастарымен қарым-қатынас орнатудағы қиындықтар;
- көз жанасуынан қашу немесе оны әдеттен тыс түрде пайдалану (басқа жаққа қарау);
- эмоциялық жауаптың болмауы (мысалы, күлімсіреу);
- өзгелермен қарым-қатынас жасауға, бірлесіп ойнауға ынтаның болмауы;
- әлеуметтік нормалар мен ережелерді түсінбеу;
- эмоциялық спектрдің шектеулілігі, орынсыз реакциялар (мысалы, себепсіз күлкі, айқай);
- басқа адамның эмоциясын, ишарасын, бет әлпетін түсінудегі қиындықтар;
- адамдар мен оқиғалар арасындағы байланысты әлсіз ұғыну;
- атына жауап бермеу, сөйлеуге үн қатпау.

Сөйлеу және коммуникативтік ерекшеліктер:

- сөйлеудің кешеуілдеуі немесе, керісінше, сөйлеудің формалды дамығанымен, қарым-қатынас дағдысының бұзылуы;
- сөйлеу үлгілік, шұбалаңқы, жағдаятқа бейімделмеген болуы мүмкін;
- әңгіме бір ғана тақырыпқа бағытталып, бала әңгімелесушіні тыңдамай, сөзін бөліп жібереді;
- эхолалия (басқа адамдардың сөздерін немесе сөйлемдерін қайталау) байқалады;
- есімдіктерді қолдануда қиындықтар, сөйлеуді тура мағынада түсіну;
- әзілдерді, метафораларды, тұрақты тіркестерді түсінбеу;
- коммуникация құралдарының шектеулі әрі орынсыз қолданылуы;
- ым-ишара, интонацияны қолдану қиын;
- диалог құру, көмек сұрау қиынға соғады;
- қарым-қатынасқа, рөлдік және функциялық ойындарға қызығушылықтың болмауы.

Мінез-құлық ерекшеліктері:

- жанасулар мен құшақтаудан қашу;
- стереотиптік қимылдар (ұру, тербелу және т.б.);
- кейбір дыбыстарға жоғары сезімталдық немесе керісінше, реакцияның болмауы;
- сөйлеудің қайталанбалы немесе өзіндік ерекше сипатта болуы;
- күнделікті тәртіпке байланып қалу, өзгерістерге қарсылық білдіру;
- көптеген және көбіне орынсыз қорқыныштар, оның ішінде жаңадан пайда болған заттардан қорқу (неофобия).

Танымдық ерекшеліктер:

- танымға құштарлықтың төмендігі, айналаны танып-білуде қиындықтар;
- заттардың қасиеттерін ескермей әрекет ету;
- ақпаратты баяу өңдеу, зейінді шоғырландыру мен бірлескен зейінге қатысуда қиындықтар;
- зейіннің тез ауытқуы, көру арқылы қабылдаудың үзік-үзік сипатта болуы;
- тұтастықты елемей, бөлшектерге шамадан тыс назар аудару;
- еліктеу мен қимылды бастау қабілетінің бұзылуы;
- бейнелерді қалыптастыруда, сөйлеуді (әсіресе етістіктер мен есімдіктерді) түсінуде, жаңа сөздерді меңгеруде қиындықтар;
- тура мағынаны қабылдау басым, абстрактылы ойлау мен дағдыларды тасымалдау нашар дамыған;
- дербес әрекет ету, жоспарлау, тандау жасау қиынға соғады;
- мінез-құлық импульсивті, мәжбүрлі, қайшылықты болуы мүмкін;
- бос уақытты ұйымдастыра алмау, жатталған ережелерге сүйену;
- білім беру ортасындағы өзгерістерге жағымсыз реакция.

Аталған ерекшеліктер АСБ бар балалардың өзара әрекеттесу, коммуникация, сенсорлық сезімталдық және жаңа дағдыларды меңгеру салаларындағы типтік қиындықтарын сипаттайды. Көріністері әр балада әртүрлі болғанымен, бұл салалардағы бұзылыстар барлығына ортақ.

АСБ бар балаларды оқытуды ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар:

- АСБ бар баланың даму және мінез-құлық ерекшеліктерін ескеріңіз.
- Бала өзінің мазасыздығын түсінбеуі мүмкін, сондықтан алаңдаушылық немесе агрессия белгілерін ерте байқап, назарын ойынға немесе басқа әрекетке жұмсақ түрде ауыстыру маңызды.
- Мінез-құлықты талдау оның өзгеру себептерін анықтауға және түзету шараларын таңдауға көмектеседі.
- Орынсыз мінез-құлық көмекке мұқтаждықты, қарсылықты, түсінбеушілікті немесе назар аудартқысы келетінін білдіруі мүмкін.
- Жаңа нәрседен қорқу болмаған жағдайда да, баланы алдын ала жаңа орындармен (сынып, асхана, ойын аймақтары және т.б.) таныстырған жөн.
- Жеке кеңістікті (парта, шкаф) белгілеу үшін визуалды белгілерді – сурет немесе есім – пайдаланыңыз. Бұл қауіпсіздік сезімін тудырады.

– Күн тәртібі нақты және болжамды болуы тиіс; жеке визуалды кесте баланың күн бойы бағдарлануына көмектеседі және мазасыздықты азайтады.

– Күн тәртібіндегі кез келген өзгерістер туралы баланы алдын ала хабардар етіңіз.

– Әлеуметтік ережелерге үйретіңіз: кезек күту, арақашықтық сақтау, басқа балалармен физикалық жанасудан аулақ болу.

– Баланы мүмкіндігіне сай тапсырмаларды бере отырып, топтық жұмысқа қосыңыз.

– Балалар арасында достық қарым-қатынасты қолдаңыз.

– Үзілістер, ойындар, тамақтану кезінде ересектердің қырағылығы өте маңызды.

– Педагогтер мен сыныптастары АСБ бар баланың мінез-құлық ерекшеліктерін түсініп, оған құрметпен қарауы тиіс.

– Барлық мамандар оқыту мен мінез-құлықты түзету барысында, әсіресе мадақтау мен талап қоюда, бірыңғай тәсілді ұстануы қажет.

– Адаптация кезеңінде білім беру ортасында баланы қолдау үшін педагог-ассистенттің қатысуы өте маңызды.

АСБ бар баланың ерекше сипаттарын жеңілдетудің ұсынылатын жолдары:

– ақпаратты сызбалар мен көрнекі суреттер арқылы жеткізу;

– шамадан тыс шаршаудан сақтау;

– оқу кеңістігін нақты ұйымдастыру;

– сақтау жүйелерін (жәшіктер, сөрелер) жазбалармен белгілеу;

– баланың пайдаланатын заттарына қолтаңба қою;

– балаға атымен жүгіну;

– өз-өзіне қызмет көрсету және тұрмыстық бағдарлану дағдыларына үйрету;

– әрекеттерді кезеңдерге бөліп меңгерту, кейін оларды біріктіру;

– дұрыс әрекетті мадақтау, құшақтау, ынталандыру арқылы бекіту;

– ірі және ұсақ моториканы үнемі дамыту [37].

Аутистік спектр бұзылыстары бар білім алушылардың жетістіктерін бағалау бойынша ұсынымдар

– АСБ бар білім алушыларға арналған жиынтық жұмыстар олардың ерекшеліктерін ескере отырып әзірленеді және арнайы бейімделген әрі сараланған тапсырмаларды қамтиды. Тапсырмалардың мазмұнын, бағалау критерийлері мен дескрипторларды педагог психологиялық-педагогикалық қолдау маманымен бірлесе отырып анықтайды.

– АСБ бар білім алушының жеке қажеттіліктеріне байланысты жиынтық жұмысты орындау уақыты ұлғайтылуы мүмкін.

– Қажет болған жағдайда жұмысты орындау барысында білім алушыға демалысқа немесе басқа да қолдау шараларына үзіліс беріледі.

– Тапсырмаларды қабылдау және орындау кезеңдерінде қажетті психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету, сондай-ақ эмоционалдық жайлылықты қамтамасыз ету мақсатында қолдау маманының немесе педагог-ассистенттің қатысуына жол беріледі.

– Бала жағдайының нашарлауы (аффективті мінез-құлық, агрессия, өзіне-өзі зиян келтіру, қозғалыстық қозу және оны бақылаудың мүмкін еместігі) жағдайында білім алушыға тапсырмаларды кейін қайта орындау мүмкіндігі ұсынылады.

– Тапсырмалардың көлемі мен мазмұны баланың жеке психофизикалық ерекшеліктері мен мүмкіндіктеріне сәйкес бейімделуі мүмкін.

– Қажет болған жағдайда көмекші құралдар мен көрнекі материалдарды (мысалы, калькулятор, формулалар, кестелер және т.б.) қолдануға рұқсат етіледі.

– Тапсырмаларды цифрлық форматта – компьютерде немесе планшетте – орындау және кейіннен басып шығару мүмкіндігін қарастыру ұсынылады.

– АСБ бар білім алушылардың жиынтық жұмыстарының нәтижелерін бағалау жалпы критерийлермен қатар, олардың психофизиологиялық даму ерекшеліктерін көрсететін арнайы критерийлерді ескере отырып жүргізіледі.

II. Мінез-құлықтық және эмоционалдық проблемалары, жағымсыз психологиялық факторлары бар білім алушылар үшін оқу үдерісін ұйымдастырудың ерекшеліктері

Бұл санатқа келесі ерекшеліктері бар балалар жатады: отбасындағы тәрбие бұзылыстары, ата-ана мен бала арасындағы, сондай-ақ отбасыншілік қарым-қатынастардың бұзылуы, эмоционалды-ерік саласындағы қиындықтар салдарынан оқу процесінде қиындықтарға тап болатын балалар.

Мектеп практикасына жиі кездесетін балалардың бірнеше тобының психофизикалық ерекшеліктері мен арнайы қажеттіліктерін қарастырайық.

Эмоционалды-ерік саласында бұзылыстары бар балалар (көбіне жасөспірімдер) – көбінесе отбасылық тәрбиедегі елеулі олқылықтар мен қателіктердің нәтижесі болып табылады. Мұндай балалардың әрқайсысы мінез-құлқында, қарым-қатынасында және іс-әрекетінде өзіндік ерекшеліктерді көрсетеді.

Ерекше топқа гиперактивті балалар мен назар жетіспеушілігі синдромы бар балалар жатады. Олар мынадай ерекшеліктермен сипатталады:

- шамадан тыс қимыл белсенділігі, мазасыздық, импульсивтілік;
- үнемі көп сөйлеу, шексіз сұрақтар қою;
- жиі ашуланшақтық, ашушандық, жанжалға бейімділік;
- эмпатияның болмауы, көңіл күйдің күрт ауысуы;
- ұжымдық ойындардан бас тарту, өзін-өзі бағалаудың төмендігі, зейінді шоғырландыруда қиындықтар.

Назар жетіспеушілігі және гиперактивтілік синдромының себептері биологиялық (тұқымқуалаушылық, босану кезіндегі жарақаттар, жүктілік кезіндегі асқынулар) әрі әлеуметтік (психотравмалық отбасылық жағдай, ажырасу, қатал тәрбие) болуы мүмкін. Зерттеулерге қарамастан, нақты факторлар мен синдромның дамуы арасындағы тікелей байланыс анықталмаған. Көп жағдайда назар жетіспеушілігі және гиперактивтілік синдромы бар балалар – ұлдар, бұл олардың физиологиялық белсенділігінің жоғары болуымен байланысты болуы мүмкін.

Мектепте мұндай балалар көбіне тәртіпсіз немесе ерке ретінде қабылданады. Алайда қатаңдық пен жаза тиімсіз: олар тек эмоционалдық шиеленісті күшейтіп, баланың оқуға деген теріс көзқарасын тудырып, психосоматикалық реакцияларға (мысалы, бас ауруы, жүрек айнуы, күйзеліс аясында пайда болатын «ауру белгілері») әкелуі мүмкін.

Педагог үшін маңызды:

- баланың жеке мүмкіндіктерін ескеру;
- ата-аналармен сенімді қарым-қатынас орнату;
- ата-аналарды айыптаудан бас тарту – олар баласының мінез-құлқы үшін өздерін онсыз да кінәлі сезінеді;
- ата-аналарға мәселе еркелікте емес, бірқатар факторлардың жиынтығында екенін түсіндіру;
- күн тәртібін нақтылап, үй мен мектеп арасындағы келісілген қолдау жүйесін бірлесе отырып әзірлеу [37].

Гиперактивті балаларға білім беру ортасын құру бойынша ұсынымдар

1) Импульсивтіліктің жоғары деңгейін ескеріңіз. Гиперактивті балалар өз қатарластарынан гөрі импульсивті келеді, бұл олардың қарым-қатынас және тәртіп нормаларын сақтауын қиындатады. Сабырлық пен түсіністік танытыңыз.

2) Эмоциялық сезімталдыққа назар аударыңыз. Мұндай балалар сыныптастарының жетістіктеріне ауыр реакция білдіріп, мұғалімнің назарын аударуға тырысады. Бұл мінез-құлық өзін-өзі бағалаудың төмендігімен және эмоционалдық тұрақсыздықпен байланысты. Оларды үнемі қолдап отырыңыз, басқа оқушылармен салыстырудан аулақ болыңыз.

3) Сабырлы дауыс ырғағын пайдаланыңыз. Баламен жұмсақ әрі сабырлы сөйлесіңіз. Дауыс реңкіңіздегі аздаған ашу немесе реніш те оның бойында агрессия немесе тұйықтық тудыруы мүмкін.

4) Физкультминуткаларды жүйелі түрде өткізіңіз. Сабақ барысында қысқа қимыл белсенділігіне арналған үзілістер баланың шиеленісін азайтуға, зейінін шоғырландыруға көмектеседі.

5) Кернеуді төмендетуге арналған құралдарды пайдалануға рұқсат етіңіз. Мысалы, жұмсақ резеңке доп немесе антистресс ойыншығы. Бұл артық энергияны қауіпсіз арнаға бағыттауға көмектеседі.

6) Көрнекі оқыту әдістерін таңдаңыз. Гиперактивті балалар ақпаратты визуалды бейнелер арқылы жақсы қабылдайды. Сабақта суреттерді, модельдерді, сызбаларды, сондай-ақ жеке қарқынмен жұмыс істеуге мүмкіндік беретін оқыту бағдарламаларын қолданыңыз.

7) Баспа материалдарын пайдаланыңыз. Мұндай балалар тақтадан ақпаратты көшіруге үлгермейтін жағдайлар жиі кездеседі.

8) Алдын ала дайындалған мәтіндер, сызбалар немесе тапсырмалар баспа түрінде ұсынылса, оқу жүктемесін жеңілдетуге көмектеседі.

9) Жаза мен теріс баға беруден аулақ болыңыз. Оның орнына баланың күш-жігерін мадақтап, оқу процесіне қатысуға деген ұмтылысын қолдаңыз. Бұл жағымды уәжді қалыптастыруға ықпал етеді.

Агрессивті балалар

Агрессия – бұл өзгеге зиян келтіру, бір нәрсені бұзу немесе басқа адамдарға үстемдік орнатуға бағытталған мінез-құлық формасы. Егер бала мұндай мінез-құлықты жүйелі түрде (аптасына кемінде 1–2 рет) жарты жылдан астам уақыт бойы көрсетсе, ол агрессивті деп есептеледі. Бұл көріністерге мыналар жатады: жиі ашулану, балалармен және ересектермен жанжалға түсу, қорлау, балағат сөздер айту, заттарды сындырып, лақтыру, әдейі арандату, дауласып, іс-әрекетін бақылаудан шығару, төбелеске қатысу.

Агрессивті мінез-құлық белгілерін үш топқа бөлуге болады:

1) Эмоционалды-бағалау ерекшеліктері:

- басқа адамдардың эмоциясы мен күйзелісін жеткіліксіз түсіну;
- өз сезімдерін ұғыну мен білдірудегі қиындықтар;
- күдікшілдік, қорқыныш пен қорлауды күту;
- жалғыздық, оқшаулану сезімі, эгоцентризм;
- өзін-өзі бағалаудағы шектен шығушылық: не өте жоғары («мен үздікпін»), не өте төмен («мен түкке тұрмаймын»), мінез-құлық өзіндік бағалауға сәйкес келмейді;
- өз сәтсіздігі үшін жауапкершілікті өзгелерге аудару, агрессиялық әрекетін ақтап алу (мәжбүрлі немесе өзін қорғау әрекеті ретінде).

2) Мінез-құлықтық көріністер:

- өзін-өзі бақылауды оңай жоғалту;
- физикалық (төбелес) және сөздік (дөрекілік, қорқыту, боқтау) агрессия;
- ашудың жарылысы: айқайлау, шыңғыру, аяқпен тепкілеу, заттарды лақтыру не сындыру, есікті сарт еткізу;
- ашушандық, күйгелектік, қырсықтық, қызғаншақтық, ренжігіштік, кекшілдік;
- билікке (мысалы, мұғалімдерге немесе көшбасшы құрдастарға) әдейі қарсы шығу;
- қарсылық тудыруды мақсатты түрде арандату.

3) Физикалық белгілер:

- жиі бас ауруы, бұлшықет кернеуі;
- тұнжыраңқы, мұңды көңіл күй.

Агрессивті мінез-құлықтың себептері көбіне ата-анамен қарым-қатынаста жатады: ата-ананың өз агрессиясы, сүйіспеншіліктің болмауы, қорлау мен кемсіту – баланың әлемге деген көзқарасында қауіп пен жаулық сезімін қалыптастырады. Сонымен қатар ұзаққа созылған эмоционалды жарақаттар мен ми құрылымындағы органикалық зақымданулар да себеп болуы мүмкін.

Агрессия физикалық та, вербалды да болып, адамдарға да, жануарларға да, заттарға да бағытталуы мүмкін. Көп жағдайда ол ішкі ашу мен жаулықтың

сыртқы көрінісі ретінде байқалады. Кейде агрессиялық мінез-құлық еліктеудің нәтижесі немесе меңгерілген мінез-құлық үлгісі болып табылады. Ата-анасынан физикалық зорлық көрген балалар, әдетте, агрессивті болады, әсіресе жаза қатаң болса. Тәртіпке келтіру шаралары неғұрлым қатал болса, бала алдымен қатарластарына, кейін ересектерге қатысты соғұрлым агрессиялық мінез көрсетеді.

Агрессивті балаларға арналған білім беру ортасын ұйымдастыру бойынша ұсынымдар

1. Жеке жұмысқа басымдық беру. Агрессивті баламен өзара әрекеттестіктің бастапқы кезеңінде топтық сабақтардан аулақ болу ұсынылады. Жеке көзқарас қауіпсіз орта құруға мүмкіндік береді, онда бала біртіндеп бейімделіп, эмоцияларын конструктивті түрде білдіруді және сенімді қарым-қатынас орнатуды үйрене алады.

2. Түзету процесіне отбасының міндетті түрде тартылуы. Отбасымен жұмыс балаға педагогикалық сүйемелдеу басталған сәттен қатар жүргізілуі тиіс. Отбасылық қарым-қатынастарды диагностикалау және мүмкін болатын дисгармонияны анықтаудан кейін жеке және топтық психокоррекциялық іс-шараларды ұйымдастыру маңызды. Бала бойындағы эмоциялық тұрақтылықты қалыптастыруда және жағымды мінез-құлық үлгілерін дамытуда отбасының рөлі шешуші.

3. Жеке түзету жұмысына баса назар аудару. Негізгі көңіл баламен тікелей жұмыс істеуге бөлінуі тиіс. «Жақсы мінез-құлық» туралы жалпы өнегелік әңгімелер нәтижесіз болып шығады. Бала мінезінің ерекшеліктері мен қажеттіліктеріне негізделген жеке әдістемелерді қолдану қажет.

4. Қызығушылықтар мен әуестенушілік саласын қалыптастыру. Баланың бейімділігі, қабілеті мен мінезіне сәйкес қызығушылықтарын қолдап, дамыту маңызды. Бұл – кітап оқу, музыка, спорт, көркем шығармашылық және тұлғаның дамуы мен әлеуметтенуіне ықпал ететін басқа да іс-әрекеттер болуы мүмкін.

5. Сабақтан тыс уақытта мазмұнды әрекетті ұйымдастыру. Бос, ештеңемен айналыспайтын уақытты барынша азайтуға тырысыңыз. Баланы жағымды, дамытушы іс-әрекеттерге қатыстыру мүмкіндіктерін ұсыну – деструктивті немесе әлеуметтік емес мінез-құлыққа қайта оралу қаупін төмендетеді.

6. Әлеуметтік қызмет арқылы өзін көрсетуге мүмкіндік жасау. Жасөспірімдердің өзін-өзі танытуға және мойындалуға ұмтылуын ескере отырып, оларға ересек өмірге жақын тапсырмалар мен рөлдер жүктеу қажет. Бала өзін маңызды әрі жауапты сезіне алатындай қоғамдық мәні бар пайдалы қызметке тарту өте маңызды.

Девиантты мінез-құлық бар балалар

Девиантты (ауытқушы) мінез-құлық бар балалар – бұл әлеуметтік, құқықтық және адамгершілік нормаларға қайшы келетін әрекеттер мен тұрақты мінез-құлық үлгілерін көрсететін балалар. Мұндай мінез-құлық көбінесе

психофизикалық дамудың бұзылыстарын және биологиялық, психологиялық, әлеуметтік-психологиялық факторлардың күрделі өзара әрекетін бейнелейді.

1) Девиантты мінез-құлықтың биологиялық негізі

Бұл балалардың психофизикалық ерекшеліктері көбінесе организм қызметінің туа біткен немесе жүре пайда болған бұзылыстарымен байланысты:

- зият дамуының кешеуілдеуі;
- жүйке жүйесінің органикалық зақымдануы;
- сенсорлық ақаулар (есту, көру бұзылыстары);
- сөйлеу бұзылыстары;
- созылмалы соматикалық аурулар.

Аталған факторлар бейімделу деңгейінің төмендеуіне, ашушандықтың артуына және өзін-өзі бақылаудың әлсіреуіне алып келіп, әлеуметтік тұрғыдан қолайсыз мінез-құлықтың пайда болуына ықпал етуі мүмкін.

2) Психологиялық ерекшеліктері

Девиантты мінез-құлық бар балаларда келесі психологиялық сипаттар жиі кездеседі:

- мінез акцентуациялары;
- психоэмоционалдық тұрақсыздық;
- импульсивті реакцияларға бейімділік;
- невроздық көріністер мен мазасыздық деңгейінің жоғары болуы;
- өзін-өзі бағалаудағы қиындықтар.

Бұл ерекшеліктер баланың өзін-өзі реттеуін, әлеуметтік жағдайларды дұрыс түсіндіруін қиындатады және сыртқы теріс ықпалдарға осал етеді.

3) Әлеуметтік-психологиялық факторлар

Әлеуметтенудің бұзылуы көбінесе отбасы мен қоғам тарапынан педагогикалық және эмоционалдық қолдаудың жетіспеушілігімен байланысты. Деструктивті ортаға мыналар жатады:

- қолайсыз отбасылық қатынастар (жанжалдар, ажырасу, толық емес отбасында тәрбие);
- антиәлеуметтік отбасылық орта (ішімдікті теріс пайдалану, зорлық-зомбылық, баланың қажеттіліктерін елемей);
- тәрбиенің бірыңғай ұстанымдарының болмауы, гиперқамқорлық немесе керісінше – эмоционалды оқшаулау;
- баланың жас және жеке ерекшеліктерін ескермеу.

Ерте әлеуметтенудің бұзылуы жағымсыз мінез-құлық үлгілерінің қалыптасуы мен орнығуына алып келеді.

Девиантты мінез-құлықтың көрініс ерекшеліктері

Ауытқушы мінез-құлықты балаларда келесі белгілер байқалады:

- көңіл-күйдің күрт ауытқуы, эмоционалдық тұрақсыздық;
- оқуға қызығушылықтың төмендеуі, шапшандық, тез шаршағыштық;
- импульсивті әрекеттер, ерік-жігері күшті құрдастарына бағыну;
- агрессия көріністері, дөрекілік, ересектерге бағытталған әдейі ерегісу;
- жанжал жағдайларында осалдық, тұйықталуға бейімділік;

- вегетативтік тұрақсыздық белгілері (ұйқысыздық, тәбеттің болмауы, жүйкелік күй);
- жасөспірім шақта – антиәлеуметтік мінез-құлыққа бейімділік (шылым шегу, алкоголь, ұсақ құқықбұзушылықтар).

Мұндай мінез-құлық жиі сенгіштік, өзін-өзі дәлелдеуге деген қажеттілік және еліктеушілік сияқты қасиеттердің жиынтығынан туындайды.

Девиантты мінез-құлықты білім алушылар үшін білім беру ортасын ұйымдастыру бойынша ұсынымдар

Ауытқушы мінез-құлық көрсететін балалармен жұмыс педагогтен ерекше тәсілді, олардың психофизикалық және эмоционалдық ерекшеліктерін мұқият ескеруді, сондай-ақ өзге мамандармен тығыз өзара әрекеттесуді талап етеді. Мұндай жұмыстың мақсаты – тек білім беру ғана емес, сонымен қатар табысты әлеуметтендіру, мінез-құлық стратегияларын түзету және жағымды уәжді қалыптастыру болып табылады.

Педагог пен психолог үшін баланың сырттай көрінетін ерегісіп тұрған мінезінің артында оның психофизикалық жай-күйінің ерекшеліктері, қауіпсіздікке, түсіністікке және тұрақты қарым-қатынас формаларына деген қажеттілігі жатқанын көру маңызды. Мұндай балалармен жұмыс істеу отбасы тәрбиесінің жағдайларын қатар зерттемейінше және эмоционалды жайлы ортаны қалыптастыруға бағытталған жүйелі түзету көмегінің мүмкін емес.

Жұмыс оңтайлы нәтижеге қол жеткізу үшін баланың жағымды өзіндік бағасын қалпына келтіруге, өзін-өзі реттеу және әлеуметтену дағдыларын дамытуға бағытталуы тиіс. Қолдау бағдарламалары баланың биологиялық және психологиялық ерекшеліктерін ғана емес, сонымен қатар оның әлеуметтік ортасын да ескере отырып, жекелендірілген түрде құрылуы қажет.

Педагогтер осындай балалармен жұмыс жасауда келесі ұсыныстарды ұстануы керек.

1) Жеке көзқарас пен қолдау.

Девиантты мінез-құлық көрсететін әрбір білім алушы үшін жеке түзету-дамыту бағдарламаларын әзірлеңіз.

Жұмысқа ППҚҚ мамандарын (психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі) тартыңыз: сынып жетекшісі, пән мұғалімдері, педагог-психолог, әлеуметтік педагог, медицина қызметкері, әкімшілік және міндетті түрде ата-аналар (заңды өкілдер).

Тиімді түзетудің негізі – білім беру үдерісіне қатысушы барлық тараптардың кешенді және келісілген көзқарасы.

2) Психологиялық тұрғыдан қауіпсіз және бақыланатын орта.

Агрессиялық немесе деструктивті мінез-құлықтың алдын алу мақсатында, ата-аналардың келісімімен және қолданыстағы заңнама шеңберінде, оқу кабинеттеріне бейнебақылау жүйелерін орнату орынды болуы мүмкін.

Бақылаудың бар екенін түсіну көбіне шиеленісті азайтып, деструктивті мінез-құлықты төмендетеді.

Жазбалар жазалау құралы емес, педагогикалық және өзіндік талдау мақсатында қолданылуы тиіс.

3) Позитивті қолдауға негізделген жүйе.

Сабақ барысында оқушыларға жедел кері байланыс беріңіз – тіпті шағын жетістіктерді де атап өтіп, қызығушылық пен оқу белсенділігін арттырыңыз.

Сын айтудың орнына, жағымды уәж қолданыңыз. Қолдау мен мадақтау баланың өзін құнды сезінуіне ықпал етеді.

4) Жеке тапсырмалар арқылы оқу үдерісіне тарту.

Оқушыларға сабақта нақты және қолжетімді тапсырмалар беріңіз: мұғалімге көмектесу, презентацияны көрсету, материалдарды тарату, ақпаратты іздеу.

Бұл әлеуметтік бейімделуге, мазасыздықты азайтуға және жауапкершілік сезімін қалыптастыруға ықпал етеді.

5) Оқу ортасын өзгерту.

Мүмкіндік болса, сабақты дәстүрлі емес ортада өткізіңіз: ашық ауада, мектеп мұражайында, акт залында.

Мұндай мүмкіндік болмаса, аудитория интерьерін өзгертіңіз (парталардың орналасуы, тақырыптық безендіру). Бұл зейінді арттырып, эмоционалды жағымды фон қалыптастырады.

6) Сабақтарды ойластырып жоспарлау.

Оқу материалы мен тапсырмалар икемді, әртүрлі әрі нақты оқушының мүмкіндіктері мен қызығушылықтарына бейімделген болуы тиіс.

Жеке карточкалар, визуалды сызбалар, кроссвордтар, шығармашылық тапсырмаларды пайдаланыңыз. Бала өз қарқынында жұмыс істей отырып, табыс сезімін сезінуі маңызды.

7) Сабақ барысын жедел бейімдеу.

Егер бала тарапынан шиеленіс немесе агрессия белгілері байқалса, іс-әрекет форматын өзгертіңіз: рөлдік ойын, мини-дебат, топтық жұмыс ұйымдастырыңыз.

Бала энергиясын конструктивті арнаға бағыттау үшін оны белсенді және қызықты әрекетке тарту қажет.

Девиянтты мінез-құлқы бар жасөспірімдермен жұмыс істеудің жалпы принциптері.

- қорлайтын ескертулер мен көпшілік алдында сын айтудан аулақ болыңыз.
- іс-әрекетте жүйелілік пен әділеттілікті көрсетіңіз.
- арандату жағдайларында да сабыр сақтаңыз – ересек адамның эмоциялық тұрақтылығы балада қауіпсіздік сезімін қалыптастырады.
- әрдайым тірек нүктелерін іздеңіз: жасөспірімнің мықты тұстарын, қызығушылықтарын, жасырын ресурстарын анықтауға тырысыңыз.

Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар

Қазіргі жағдайда ата-ана қамқорлығынсыз қалған балаларды дамыту мен қолдау мәселесі ерекше маңызға ие болуда. Интернат үлгісіндегі мекемелерде немесе қамқоршы (асырап алушы) отбасында тәрбиеленіп жатқан мұндай балалар көбіне ұзаққа созылған депривацияға, тұрақты жақын байланыстардың болмауына және ересектермен өзара әрекеттесудің теріс тәжірибесіне байланысты елеулі психофизикалық және әлеуметтік-эмоционалдық қиындықтарға тап болады.

1) Эмоционалды сала мен қабылдау ерекшеліктері

- Ата-ана қамқорлығынсыз қалған балаларда эмоцияны білдіру мен тану қабілеті шектеулі. Олардың эмоционалды жауабы тежелген, басқа адамдардың сезімін түсіндіру қабілеті төмен, бұл толыққанды қарым-қатынас орнатуға кедергі келтіреді.

- Жиі мынадай белгілер байқалады: жоғары мазасыздық, эмпатия деңгейінің төмендігі, эмоционалды тұрақсыздық, ашуланшақтыққа, қырсықтыққа, шамадан тыс сезімталдыққа бейімділік. Бұл психикалық кернеумен және мінез-құлық бұзылыстарымен қатар жүруі мүмкін.

2) Агрессия – психологиялық қорғаныс формасы

- Ата-ана қамқорлығынсыз қалған балаларға сенімді әрі қауіпсіз қарым-қатынас тәжірибесінің болмауына байланысты қорғаныс реакциясы ретінде агрессиялық мінез-құлық тән. Олар бейтарап немесе тіпті ізгі әрекеттерді де қауіп ретінде қабылдап, жаулықпен жауап бере алады.

- Көбіне бауырлармен де жылы қарым-қатынастың болмауы – симблингтік байланыстардың бұзылуы байқалады. Бұл баланың терең эмоционалдық оқшаулануының белгісі.

3) «Мен» тұжырымдамасы мен тұлғалық сәйкестіктің қалыптасуы

- Ата-ана қамқорлығынсыз қалған балалардың басым бөлігінде «Мен» тұжырымдамасы әлсіз дамыған, өзіндік сәйкестендіру қиын, жеке басының және отбасылық тарихының тұтас бейнесі қалыптаспаған.

- Мұндай балаларда өз отбасы туралы түсініктері көмескі немесе бұрмаланған болуы мүмкін, бұл олардың өз өткенін және болашағын ұғынуын қиындатады.

4) Ерік-жігерлік реттеу мен мінез-құлықтың ерекшеліктері

- Мұндай балалардың мінез-құлқы импульсивтілікпен, өзін-өзі реттеудің төмен деңгейімен, өз әрекеттерін жоспарлау мен бақылаудағы қиындықтармен сипатталады. Олардың дербестігі көбіне бей-берекет немесе бейімделуші-өміршең әрекеттер түрінде көрінеді.

- Олар жағдайға бейімделуге бейім және сыртқы ортаның өзгерістеріне шамадан тыс сезімтал, алайда танымдық уәж деңгейі көбіне төмен болады.

5) Ересек адам қолдауына қажеттілік

- Сырттай салқын және жат көрінгенімен, ата-ана қамқорлығынсыз қалған балаларда эмоциялық байланысқа, жеке назар мен қабылдауға деген терең қажеттілік бар. Көбіне олар педагогтерді, тәрбиешілерді немесе психологтарды

бейсаналы түрде «ойдан шығарылған ата-ана» рөліне тағайындап, оларға отбасы мүшесі секілді қарайды.

- Нағыз отбасылық рөлдер мен функциялар туралы білімнің жоқтығы бұл балалардың шындыққа сай келмейтін үміттеріне және кейіннен көңіл қалуына себеп болады. Сондықтан педагогтің баламен бұл салада саналы әрі мұқият қарым-қатынас орнатуы ерекше маңызды.

Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған білім алушылар үшін білім беру ортасын ұйымдастыру жөніндегі ұсынымдар

1) Эмоциялық қолдау және эмоциялық интеллектіні дамыту

- Эмоциялық саланы дамытуға бағытталған сабақтар ұйымдастырыңыз: эмоциялық ойындар, арт-терапия элементтері, эмоцияларды тану мен білдіруге арналған жаттығуларды қолданыңыз.

- Қарым-қатынаста сабырлы, алдын ала болжанатын атмосфераны сақтаңыз. Өзара әрекеттесудің нақты және түсінікті шекаралары мен ережелерін белгілеңіз.

- Агрессивті мінез-құлыққа жаза арқылы емес, себебін іздеу арқылы жауап беріңіз. Құрметке негізделген диалог үлгісін қолданып, балаларды эмоцияларын конструктивті түрде білдіруге үйретіңіз. «Мен-хабарламаларын» және жағымды қолдауға негізделген әдістерді қолданыңыз.

2) Тұлғалық даму және «Мен» тұжырымдамасын қалыптастыру

- Білім беру процесіне өзін-өзі тану элементтерін енгізіңіз: күнделік жүргізу, коллаж жасау, шығармашылық жобаларға қатысу, өмірлік оқиғаларды талқылау.

- Баланың өз-өзіне деген оң көзқарасын және өзін маңызды сезінуін қалыптастыруға бағытталған тұлғалық-бағдарлы тәсілді қолданыңыз.

3) Оқу қызметін ұйымдастыру

- Баланың қызығушылықтары мен жетістіктерін қолдай отырып, дараланған тәсіл арқылы оқу мотивациясын арттырыңыз.

- Бала дамуының деңгейіне, қабілетіне және эмоциялық жай-күйіне сәйкес дифференциалданған тапсырмаларды қолданыңыз.

- Сабақ түрлерін (топтық, жеке, жұптық жұмыс) әртараптандырыңыз, үй тапсырмаларын нақты оқушының ерекшеліктеріне бейімдеп беріңіз.

- Көрнекі кестелерді, кезең-кезеңмен берілетін нұсқаулықтарды, әрекет ету алгоритмдерін пайдаланыңыз – бұл ерікті реттеуді және өз күшіне деген сенімділікті дамытуға көмектеседі.

4) Әлеуметтік өзара әрекеттесу дағдыларын және отбасы туралы түсініктерді қалыптастыру

- Отбасы, отбасы мүшелерінің рөлі мен функциялары, өзара жағымды қарым-қатынас үлгілері туралы сабақтар мен әңгімелер өткізіңіз.

- Балаларға сенімнің, қолдаудың, қамқорлықтың және ынтымақтастықтың маңыздылығын түсінуге көмектесіңіз.

- Коммуникативтік дағдыларды, жанжал жағдайларында конструктивті мінез-құлықты және эмпатияны дамытуға назар аударыңыз.

5) Педагогикалық өзара әрекеттесу тиімділігін арттыру

- Педагогикалық ұжымда балалар үйінен шыққан балаларды қолдауға және әлеуметтендіруге бағытталған бірыңғай стратегиялар мен тәсілдерді әзірлеңіз.
- Психолог, әлеуметтік педагог, дефектолог, тәрбиеші және басқа да мамандардың қатысуымен тұрақты психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді қамтамасыз етіңіз.
- Бала үшін тұрақты, алдын ала болжанатын және қабылдаушы тұлға болыңыз. Сонымен бірге, отбасы рөлін алмастырмай, кәсіби шекараны сақтау маңызды [37].

Жеке арнайы тәсілді қажет ететін өзіндік ерекшеліктері бар балалар Солақай балалар

Солақай балалар – оқыту, даму және тәрбие беру барысында жеке тәсілді қажет ететін ерекше топ. Олар көбіне ересектер тарапынан түсінбеушілікке ұшырайды, әсіресе егер оларды оң қолмен жазуға немесе әрекеттерді орындауға қайта үйретуге тырысқан жағдайда. Баланың табиғи ерекшелігін «түзетуге» бағытталған мұндай әрекеттер агрессия, ашушандық, ашуланшақтық және тұйықталу сияқты жағымсыз психологиялық реакцияларға алып келуі мүмкін.

Солақайлықтың себептері әртүрлі және шартты түрде үш топқа бөлінеді:

- Генетикалық бейімділік – ең жиі кездесетін себеп. Егер ата-аналардың біреуі солақай болса, солақай баланың дүниеге келу ықтималдығы едәуір жоғары. Мұндай балалар әдетте даму нормасына сай дамиды, ал солақайлық – бұл жеке ерекшелік, патология емес.

- Компенсаторлық солақайлық – көбінесе мидың сол жақ жартышарының қызметінің бұзылуы нәтижесінде пайда болады. Сол жартышар оң қолдың жұмысын басқарады, сондықтан зақымданған жағдайда функциялар қайта бөлініп, жетекші қол – сол қол болып кетеді. Мұндай балаларда сөйлеу, моторика дамуында қиындықтар байқалуы мүмкін, бірақ бұл бұзылыстардың себебі солақайлықтың өзі емес.

- Жүре пайда болған солақайлық – бастапқыда оңқай болған балаларда жарақаттар, солақай құрдастарға немесе ересектерге еліктеу нәтижесінде қалыптасуы мүмкін. Бұл уақытша немесе орныққан әдет болуы мүмкін және ол нейрофизиологиялық ерекшеліктермен байланысты емес.

Солақай балаларға білім беру ортасын ұйымдастыру бойынша педагогтерге ұсынымдар

1) Солақай баланың даралығын қабылдаңыз және құрметтеңіз.

Оны қайтадан оң қолға үйретуге тырыспаңыз және оның ерекшелігі – бұл қалыпты жағдай екенін түсіндіріңіз. Педагогтің эмоциялық қолдауы баланың өзін қауіпсіз сезінуіне ықпал етіп, мазасыздық деңгейін төмендетеді.

2) Оқу материалын кезең-кезеңімен ұсыныңыз.

Солақай балалар ақпаратты кезең-кезеңмен, бірізді әрекеттер арқылы қабылдағанда оңайырақ меңгереді. Бұл олардың миындағы ақпаратты өңдеу ерекшеліктеріне сәйкес келеді.

3) «Үздіксіз жазуға» талап қоймаңыз.

Қозғалыс координациясының ерекшелігін ескеріңіз: солақайлар үшін әсіресе солдан оңға қарай байланыстырып жазу қиынырақ. Оларға үзіліс жасауға рұқсат етіңіз, үлгілерді бөлек жазыңыз, әріптерді жазуға арналған аралығы жеткілікті үлгілерді пайдаланыңыз.

4) Ыңғайлы жұмыс орнын ұйымдастырыңыз.

Жарық көзін баланың сол жағына орналастырыңыз, қолдың көлеңкесін болдырмау үшін. Дұрыс отырғыш қалпына және дәптердің сол қолмен жазуға ыңғайлы бұрышта орналасуына назар аударыңыз.

5) Материалды ұсынудың әртүрлі тәсілдерін қолданыңыз.

Көрнекі сызбалар, визуалды тіректер, тірек-конспектілер, логикаға және бейнелі ойлауға негізделген тапсырмаларды қолданыңыз – бұл дағдылар солақай балаларда жиі жақсы дамыған.

6) Ата-аналармен түсіндіру жұмыстарын жүргізіңіз.

Солақайлықтың себептерін түсіндіріңіз, оның «дұрыс еместігі» туралы мифтерді жоққа шығарыңыз, балаға қысымсыз бейімделуге көмектесетін қолдау тәсілдерін ата-аналарға үйретіңіз.

7) Эмоциялық тұрақтылық пен сабыр сақтаңыз.

Солақай балалардың кейбір дағдыларды меңгеруге көбірек уақыт қажет болуы мүмкін. Оларды оңқай балалармен салыстырмаңыз, асықтырмаңыз және қателіктері үшін жазаламаңыз.

Айқын виктимизация мінез-құлқы бар балалар

Гипоактивті немесе баяу балалар

Гипоактивті немесе баяу балалар – бұл қимыл белсенділігі төмен және психикалық үдерістері баяу жүретін балалар. Мұндай балалардың ерекшеліктері көбінесе ересектердің, әсіресе қарқынды өмір салтын ұстанатын ата-аналардың ашуын туғызады, өйткені олар баланың жеке қарқынын ескеруге әрдайым дайын бола бермейді. Үнемі ескерту жасау, асықтыру немесе баланың орнына бәрін өзі орындауға ұмтылу – оның дамуын тежейді, дербестік пен істі соңына дейін жеткізу дағдыларының қалыптасуына кедергі келтіреді.

Баяулық жүйке жүйесінің ерекшеліктерімен (жүйке процестерінің баяулығы) немесе балаға дербес әрекет етуге мүмкіндік берілмейтін тәрбие тәсілдерімен байланысты болуы мүмкін. Америкалық белгілі психолог Джон Холт XX ғасырдың ортасында-ақ аздаған баяулықтың өзі баланың мектептегі табысына кері әсер ететінін атап көрсеткен.

Мектеп ортасында мұндай балалар көбінесе белсенді құрдастарының көлеңкесінде қалып қояды. Мұғалімдер олардың жауабын күтпей, басқа оқушыларға көңіл аударады, бұл балалардың өздерін оқшауланған, сәтсіз сезінуіне және мотивациясының төмендеуіне алып келеді. Мұндай жағдайда

балаларда психологиялық қорғаныс механизмдері қалыптасуы мүмкін: «үнсіз үштікке» бойұсынудан бастап, сабаққа қарсылық көрсетуге, мектептен қашуға және оқу әрекетін ойын-сауықпен алмастыруға дейін.

Баяу балалар жеке тәсілді, мұқият назарды және психологиялық қолдауды қажет етеді. Олар жаңа әрекетке баяу кірісетіндіктен, бейімделуге және тапсырмаларды ойластыруға көбірек уақыт қажет.

*Гипоактивті (баяу) балаларға арналған білім беру ортасын
ұйымдастыру бойынша ұсынымдар*

1) Сабақта сабырлы және қолайлы атмосфераны қамтамасыз етіңіз.

Қысым көрсету, асықтыру және сын айтуға жол бермеңіз. Баланың жеке қарқынына құрметпен қарап, оған тапсырманы дайындауға, орындауға және ой елегінен өткізуге жеткілікті уақыт беріңіз.

2) Кенеттен сұрақ қоймаңыз және ауызша жауап беруге мәжбүрлемеңіз.

Баяулық балаға жылдам реакция талап етілетін жағдайларда қолайсыздық тудырады. Тапсырманы алдын ала беріңіз немесе оны жеке талқылаңыз. Жаңа материалды түсіндіргеннен кейін бірден сұрамаңыз.

3) Мұндай оқушылардан сабақты сұраудан бастамаңыз.

Сабақтың басында гипоактивті балалар әлі де жұмысқа толық кіріспеген болуы мүмкін. Оларға бейімделу мен әрекетке көшу үшін уақыт беріңіз.

4) Тапсырма орындау барысында баланың назарын бөлмеңіз.

Назардың ауысуы жұмысты баяулатып, зейінді шоғырландыруға кедергі келтіреді. Сыртқы алаңдатушы факторларды азайта отырып, зейінді сақтауға көмектесіңіз.

5) Артық жүктемеден және «жылдамдыққа» бағытталған жұмыстан сақ болыңыз.

Көпшілік пікірге қарамастан, баяу балаларға уақытпен жұмыс істеу жаттығулары пайдалы бола бермейді – керісінше, оларда мазасыздық пен қарсылық тудырады. Оның орнына, әртүрлі күрделілік деңгейіндегі тапсырмаларды ауыстырып отырыңыз, оның ішінде оңай орындалатындарын қосыңыз – бұл өзіне деген сенімділікті арттырады.

6) Үй тапсырмасын орындауда қолдау ұйымдастырыңыз.

Баяу бала үй тапсырмасын естімей қалуы немесе жазып үлгермеуі мүмкін. Ата-аналар мұғаліммен немесе сыныптастарымен тапсырманы нақтылап отыруды алдын ала келісіп алғаны жөн. Сондай-ақ мұғалімге тапсырманы жазбаша түрде (мысалы, күнделікке) жазып беруін сұрауға болады.

7) Ата-анамен тығыз ынтымақтастық орнатыңыз.

Ата-аналарға баласының психофизикалық ерекшеліктері туралы хабар беріп, үй жағдайында қолдау көрсету тәсілдеріне үйрету маңызды. Баланы асықтырмау, басқалармен салыстырмау және өз қарқынымен әрекет етуге мүмкіндік беру қажет екенін түсіндіріңіз.

8) ППҚҚ (психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі) мамандарымен бірлесе отырып, жеке ұсынымдар әзірлеңіз.

Мұндай оқушыларға тиімді қолдау көрсету үшін ППҚҚ мамандары мен ата-аналардың күшін біріктіру қажет [37].

Депрессивті балалар

Балалар мен жасөспірімдердегі депрессия – бұл баланың көңіл-күйіне, ойлау жүйесіне, мінез-құлқына, физикалық жай-күйіне және әлеуметтік бейімделуіне әсер ететін күрделі эмоционалдық бұзылыс. Ол ұзақ уақытқа созылатын мұң, ашушаңдық, күнделікті өмірге қызығушылықтың жоғалуы, белсенділіктің төмендеуі, ұйқы мен тәбеттің бұзылуы, зейін шоғырландырудың төмендеуі сияқты белгілермен көрініс табады. Бұл көріністер баланың өмірінің барлық салаларына әсер етеді.

Бұрын мамандар депрессия балаларға тән емес деп есептегенімен, қазіргі зерттеулер жеңіл және ауыр түрлеріндегі депрессия тіпті кішкентай жастағы балаларда да кездесетінін дәлелдеп отыр. Ерекше алаңдатарлық жағдай – депрессия көбінесе алаңдаушылықпен, агрессиямен, әлеуметтік оқшауланумен және тіпті суицидке бейімділікпен қатар жүруі мүмкін.

Балалардағы депрессиялық жағдайлардың себептері әртүрлі:

- отбасылық мәселелер (жанжалдар, ажырасу, ата-ананың біреуінің болмауы, алкоголь не есірткі қолдану, шектен тыс қамқорлық немесе елемеушілік);
- білім беру ұйымдарындағы зорлық-зомбылық немесе буллинг;
- жасөспірім шақтағы гормоналдық және физиологиялық өзгерістер;
- тұқым қуалаушылық бейімділік;
- құрсақішілік даму кезіндегі бұзылыстардың салдары.

Депрессиялық белгілері бар баланың мінез-құлқы мынадай сипатта болуы мүмкін:

- эмоционалды тұнжыраңқылық, алаңдаушылық, өзін төмен бағалау;
- жаңа әрекеттен қорқу, бастамашылдықтың болмауы;
- нақты медициналық себепсіз денсаулыққа шағымдану;
- зейіннің төмендеуі, тез шаршау;
- ұқыпсыз сыртқы келбет;
- ұйқы мен тәбеттің бұзылуы, кейде энурездің болуы.

Мұндай бала көбіне бейжай, шиеленіс күйде көрінеді, жиі мұңды қалыпта отырады, көзі тұнжыраған не мазасыз болады. Қарым-қатынаста ол өзін қажетсіз, жақындарының махаббатына ие емес екенін айтып, уайымдайтын ойлар білдіруі мүмкін.

*Депрессияға ұшыраған балаларға білім беру ортасын ұйымдастыру
бойынша ұсынымдар*

- 1) Оқушының эмоциялық жағдайына мұқият болыңыз.

Егер бала тұнжыраңқы көрінсе, оқу әрекетіне қызығушылық танытпаса, оқу үлгерімінде қиындықтар туындаса немесе мінез-құлқында өзгерістер байқалса – бұл мектеп психологіне жүгінуге себеп болады.

2) Қолдау мен қауіпсіздік атмосферасын қалыптастырыңыз.

Сыныпта бала өзін қабылданған, қауіпсіз ортада сезінетін сенімді ахуал жасау маңызды. Сын айту, көпшілік алдында салыстыру, қысым көрсету және сыныптастарының мазақтауынан аулақ болыңыз.

3) Оқу жүктемесі мен қарқынын төмендетіңіз.

Шаршағыштық пен зейіннің шоғырлануындағы қиындықтарды ескере отырып, тапсырмаларды бейімдеңіз, көлемі мен орындалу қарқынын азайтыңыз. Жеке, тыныш жағдайда орындалатын тапсырмаларға басымдық берген жөн.

4) Оқу үдерісінің болжамдылығын және құрылымын қамтамасыз етіңіз.

Депрессиялық жағдайдағы балалар тұрақтылық пен талаптардың түсінікті жүйесінде өзін жақсы сезінеді. Нақты күн тәртібі мен анық нұсқаулықтар оларға сенімділік береді.

5) Балаға артық жүктеме салмаңыз және іс-әрекет түрлерін ауыстырып отырыңыз.

Ой еңбегі мен дене белсенділігін алмастыру, үзілістер мен ойын элементтерін енгізу шиеленісті төмендетуге және жұмыс қабілетін сақтауға көмектеседі.

6) Қысым мен мәжбүрлеуден аулақ болыңыз.

Депрессия белгілері бар балалар мәжбүрлеуге өте сезімтал келеді. Оның орнына жұмсақ мотивация, күш-жігер үшін мадақтау және қызығушылық арқылы тарту тиімді болады.

7) Ата-аналармен тығыз байланыста болыңыз.

Баланың мінез-құлқы мен жағдайын отбасымен талқылау, мамандарға жүгіну қажеттілігі туралы хабардар ету және ата-анамен бірлесіп сүйемелдеу жұмысын жүргізу қажет.

8) Психологпен және басқа да мамандармен ынтымақтасыңыз.

Педагогтың рөлі – өзгерістерді уақытында байқау және бұл ақпаратты мектеп психологіне немесе психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандарына уақтылы жеткізу.

III. Әлеуметтік-психологиялық, экономикалық, тілдік және мәдени сипаттағы кедергілері бар балаларға арналған оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері

Білім алуға құқықты қамтамасыз ету баланың азаматтық мәртебесіне, этникалық тиесілігіне немесе көші-қон тарихына қарамастан, кемсітушілікке жол бермеу қағидаты негізінде жүзеге асырылуы тиіс. Бұл қандастар, мигранттар, босқындар, сондай-ақ ұлттық азшылық өкілдерінен шыққан балаларға да қатысты.

Мәжбүрлі көші-қон жағдайында балалар терең жеке және әлеуметтік дағдарысқа ұшырайды. Табиғи, мәдени және әлеуметтік ортаның күрт өзгеруі баланың қоршаған ортамен қалыптасқан байланыстарын бұзады. Ол үйреншікті бағдарлардан, тілдік және мәдени ортадан, отбасылық және әлеуметтік тұрақты қатынастардан мәжбүрлі түрде айырылады. Бұл бейімделу барысында елеулі қиындықтар тудырып, ерекше психофизикалық қажеттіліктердің туындауына себеп болады.

Көші-қон тәжірибесінің психологиялық салдары

Босқындар мен қоныс аударушылар отбасынан шыққан көптеген балалар зорлық-зомбылықтың, жақындарының қазасының, үйінің жойылуының және мәжбүрлі қашудың куәсі немесе құрбанына айналған. Мұндай жағдайлар баланың психикасында терең із қалдырып, созылмалы психологиялық жарақаттың көзіне айналады. Бұл балаларда жиі байқалатын белгілер:

- эмоционалды-ерік саласының бұзылыстары (алаңдаушылық, қорқыныш, тұйықтық, агрессия);
- когнитивтік және сөйлеу дамуының кешеуілдеуі;
- әлеуметтік қарым-қатынас орнатудағы қиындықтар;
- оқу мен зейін қою қабілетінің төмендеуі.

Бейімделу ерекшеліктері мен әлеуметтену қиындықтары

Жаңа тілдік, мәдени және білім беру ортасына тап болған балалар келесі кедергілерге жиі ұшырайды:

- мемлекеттік немесе оқыту тілі (қазақ немесе орыс тілі) меңгерілмеген жағдайда – тілдік қиындықтар;
- мәдени және коммуникативтік айырмашылықтар салдарынан әлеуметтік нормаларды түсінбеу, оқшаулану, жатсыну, жалғыздық сезімі;
- қоршаған ортамен шектеулі байланыс – бұл баланың оқу және сыныптан тыс өмірге толық қатысуына кедергі келтіреді;
- оқудағы сәтсіздіктерге, әлеуметтік сенімсіздікке және қолдаудың болмауына байланысты өзін-өзі бағалаудың төмен болуы;
- сенгіштік пен осалдық – бұл балаларды зорлық-зомбылыққа, буллингке, әлеуметтік қысымға бейім етеді.

Психоәлеуметтік бейімделмеу қаупі

Уақтылы және сапалы қолдау көрсетілмеген жағдайда, мұндай балалар мынадай күрделі дезадаптация белгілеріне тап болуы мүмкін:

- оқу қиындықтары мен үлгерімнің төмендеуі;
- девиантты мінез-құлық үлгілерінің қалыптасуы (сабақты босату, агрессия, оқшаулану);
- мазасыздық пен депрессиялық күйлердің дамуы, психикалық денсаулықтың бұзылуы;
- жасөспірім шақта суицидтік мінез-құлықтың қаупі жоғарылайды.

Психологиялық-педагогикалық қолдау тәсілдері

Травмалық тәжірибені бастан өткерген және әлеуметтенуде қиындық көріп жүрген балалармен жұмыс мынадай мақсаттарға бағытталуы тиіс:

- қауіпсіздік сезімі мен әлемге деген сенімді қалпына келтіру;
- алаңдаушылық пен эмоционалдық кернеуді төмендету;
- өзін-өзі реттеу және әлеуметтену дағдыларын дамыту;
- орнықты жағымды «Мен» бейнесін қалыптастыру;
- оқу мотивациясы мен жетістіктерін қолдау;
- кінә, ұят және төмендік сезімдерін еңсеру.

Білім беру ортасының рөлі

Білім беру ұйымы инклюзивті кеңістікке айналуы қажет. Онда әрбір бала, оның өмір жолына қарамастан, келесі мүмкіндіктерге ие болуы тиіс:

- өзін қабылданған сезіну;
- оқу мен әлеуметтенуде жеке қолдау алу;
- қауіпсіз әрі қолдаушы ортада қабілеттерін дамыту;
- құрдастарымен және ересектермен оң қарым-қатынас орнату.

Миграция мен бейімделу қиындықтарын бастан өткеріп жатқан балаларға тек академиялық білім ғана емес, педагогтерді, психологтарды, әлеуметтік қызметкерлерді және сөзсіз түрде отбасын қамтитын кешенді қолдау жүйесі қажет екенін ұмытпау маңызды.

Әлеуметтік-психологиялық, экономикалық, тілдік және мәдени сипаттағы кедергілері бар балаларға арналған білім беру ортасын ұйымдастыру жөніндегі ұсынымдар

1. Тілдік және коммуникативтік қолдау

- Мемлекеттік (қазақ) немесе орыс тілін жеткілікті меңгермеу оқу бағдарламасын табысты игеруге ғана емес, сонымен қатар құрдастармен және ересектермен әлеуметтік өзара әрекеттесу сипатына да әсер етеді. Бұл коммуникативтік құзыреттіліктің қалыптасуын қиындатып, жатсыну сезімін күшейтеді.

- Педагог оқытуда бейімделген әдістемелерді, визуалды және көрнекі материалдарды, мүмкін болса, билингвалды қолдауды пайдалануы, сондай-ақ балалардың ауызша және ауызша емес бірлескен әрекеттерге қатысуын қолдауы тиіс.

- Конструктивті қарым-қатынас пен жанжалдарды шешу дағдыларын дамыту маңызды. Түсінбеушілік туындаған жағдайда педагог (немесе басқа ересек модератор – психолог, сынып жетекшісі) мәдени айырмашылықтарды түсіндіретін және тараптарға татуласу жолдарын табуға көмектесетін делдал бола алады.

2. Әлеуметтік-психологиялық тұрақтылықты қалыптастыру

Балалардың бейімделу ресурстарын нығайту үшін педагог келесі тақырыптарда диалогтар мен топтық талқылаулар ұйымдастыра алады:

- «Сен бұған дейінгі қиын жағдайлармен (мысалы, көшу, мектеп ауыстыру) қалай күрестің?»
- «Басқа балалар қиындықтарды қалай шешеді?»
- «Сен өзіңе не алуға болады?»

- «Қиын жағдайда саған кім көмектесе алады?»

Мұндай талқылаулар рефлексияны дамытуға, өзін-өзі бағалауды арттыруға және жаңа топқа тиесілілік сезімін қалыптастыруға ықпал етеді.

3. Позитивті әлеуметтендіру және жанжалдардың алдын алу бағдарламасы

Қауіпсіз және қабылдаушы орта құру үшін мектеп өміріне келесі шаралар мен бағдарламаларды енгізу ұсынылады:

- Мәдениетаралық қақтығыстарды қоса алғанда, тұлғааралық келіспеушіліктермен жұмыс істейтін мектеп татуластыру қызметі;
- Мәдени әртүрлілікке құрмет тәрбиелеуге бағытталған төзімділікті қалыптастыру және этносаралық шиеленістердің алдын алу бағдарламалары;
- Бұл бағдарламаларды әдістемелік сүйемелдеу – ППҚҚ қызметі мен мектептің жылдық жоспары шеңберінде жоспарлау.

Мұндай бағдарламалардың негізгі мақсаттары:

- миграциялық тәжірибесі бар балаларды мектептің социомәдени ортасына толық енгізу;
- білім беру ортасын оқушылардың мәдени және тілдік әртүрлілігіне бейімдеу;
- позитивті мәдениетаралық өзара әрекеттесуді дамыту;
- миграциялық тәжірибесі бар балалардың әлеуетін білім беру ұйымын дамыту ресурсы ретінде тану.

4. Интеграция мен тәрбиелеудің белсенді формалары

Ең тиімді тәсілдердің қатарына мыналар жатады:

- тренингтік бағдарламалар (өзін-өзі тану, когнитивтік, атрибутивтік, мінез-құлықтық және жағдаяттық тренингтер);
- әлеуметтік жобалау және оқу жобалары, бұл арқылы балалар өзара әрекеттесу, өзара көмек және әлеуметтік тану тәжірибесін алады;
- ұжымдық қызметке негізделген балалар бірлестіктері мен клубтары, онда құндылықтық бағдарлар, ынтымақтастық пен көшбасшылық дағдылары қалыптасады.

5. Жеке психологиялық-педагогикалық қолдау

Баланы тиімді қолдау – оның жеке психофизикалық ерекшеліктерін ескере отырып қана мүмкін. Жұмыс келесі негізде ұйымдастырылады:

- жүйелі бақылау;
- эмоционалды күйі, мінез-құлқы және оқу қиындықтары бойынша тереңдетілген диагностика;
- жеке және топтық түзету-дамыту сабақтарын ұйымдастыру.

Бейімделу қиындықтары бар баланы сүйемелдеу кезеңдері:

Бала туралы ақпарат жинау (сауалнамалар, әңгімелесу, бақылау, диагностика нәтижелері);

Алынған деректерді мамандармен бірлесіп талдау;

Педагогке, балаға және отбасына арналған нақты ұсынымдары бар қолдау жоспарын құру;

Қатысушыларға проблемаларды шешу тәсілдері туралы кеңес беру;

Жоспарды барлық қатысушылардың жүзеге асыруы;

Нәтижелерді бағалау (не қол жеткізілді, қандай мәселелер сақталды, қандай қиындықтар бар);

Жоспарды түзету және баланың даму динамикасына сәйкес сүйемелдеуді жалғастыру.

Маңызды: әрбір жағдай – жеке, сондықтан сүйемелдеу үдерісі отбасылық ресурстар мен қажеттіліктердің өзгеруіне байланысты икемді болуы тиіс.

Қорытынды

Қазақстанның қазіргі білім беру жүйесі жаһандық өзгерістер арнасында дамып келеді. Бұл үдерісте басты назар жай ғана білім беруден өмірдің күрделі әрі алуан түрлі жағдайларында қажетті негізгі құзыреттерді қалыптастыруға ауысып отыр. Мұнда басты бағдар – балалардың жеке мүмкіндіктеріне, мәдени, тілдік немесе әлеуметтік айырмашылықтарына қарамастан, барлық балалар үшін сапалы білімге тең қол жеткізуді қамтамасыз ету болып табылады.

Инклюзивті білім беру бүгінде теңдік, алуан түрлілікке құрмет және ынтымақтастық құндылықтарына негізделген қоғамның тұрақты дамуының ажырамас бөлігі ретінде қарастырылады. Оны табысты іске асыру үшін білім беру ұйымдары ішінде инклюзивті мәдениетті қалыптастыру, білім беру процесінің барлық қатысушылары арасында өзара іс-қимылды нығайту және икемді, бейімделген білім беру ортасын құру қажет.

Білім беру саясатының басты міндеті – әрбір баланың, соның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың әлеуетін ашуға және қоғам өміріне толыққанды қатысуына мүмкіндік беретін жағдай жасау. Бұл жүйелі тәсілді, мамандарды даярлауды, отбасыларды қолдауды және қоғамдастықтың қатысуын талап етеді.

Бұл өзгерістер «МЖМБС-2026» және ұлттық стратегиялық құжаттарда көрініс тапқан жаңартылған тәсілдер арқылы жүзеге асырылуда. Олар сыни және шығармашылық ойлауды, функционалдық сауаттылықты және мектептегі инклюзивтілікті дамытуға бағытталған. Бұл – әрбір баланың өзін қоғамда бағаланған және қабылданған сезінуіне мүмкіндік беретін білім беру ортасын құруға ұмтылысты білдіреді.

Аталған міндетті іске асыру нормативтік-құқықтық қолдауды, кадрлық әлеуетті дамытуды, инклюзивті педагогикалық тәжірибелерді енгізуді, сондай-ақ ата-аналардың, мамандар мен кең ауқымды қоғамдастықтың белсенді қатысуын қамтитын жүйелі тәсілді талап етеді. Мұндай көзқарас халықаралық стандарттар мен ұсынымдарға сәйкес келеді, онда әрбір мемлекеттің балалардың денсаулық жағдайы мен даму деңгейіне қарамастан, білім алуда тең мүмкіндікке құқығын қамтамасыз етуі тиіс екені атап өтіледі.

Жаңартылған Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты мен жалпы орта білім беру бағдарламаларын іске асыру аясында осы ұсынымдар педагогтерге инклюзивті білім беру ортасын қалыптастыруда әдістемелік қолдау көрсетуге бағытталған. «МЖМБС-2026» барлық білім алушылар, соның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін балалар үшін сапалы білімге тең қолжетімділікті қамтамасыз етудің маңыздылығына ерекше назар аударады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «О ратификации Конвенции о правах ребенка» Постановление Верховного Совета Республики Казахстан от 8 июня 1994 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/B940001400>
2. «О ратификации Конвенции о правах инвалидов» Закон Республики Казахстан от 20 февраля 2015 года № 288-V ЗПК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000288>
3. Саламанкская декларация и рамка действий по образованию лиц с особыми потребностями. Саламанка, Испания, 7-10 июня 1994 г. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/salamanka.pdf
4. Рамка действий по образованию лиц с особыми потребностями. Париж, ЮНЕСКО/Министерство образования, Испания, 1994.
5. Цели в области устойчивого развития. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/>
6. «Об утверждении Концепции развития дошкольного, среднего, технического и профессионального образования Республики Казахстан на 2023 – 2029 годы» Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 249. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000249>
7. «О внесении изменений в приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 3 августа 2022 года № 348 «Об утверждении государственных общеобязательных стандартов дошкольного воспитания и обучения, начального, основного среднего и общего среднего, технического и профессионального, послесреднего образования» Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 23 января 2025 года № 12. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2500035670#z10>
8. «Конституция Республики Казахстан» Конституция принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>
9. «О ратификации Конвенции о борьбе с дискриминацией в области образования» Закон Республики Казахстан от 28 января 2016 года № 449-V ЗПК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000449>
10. «Об образовании» Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319>
11. «О правах ребенка в Республике Казахстан» Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года N 345. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345>

12. «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями» Закон Республики Казахстан от 11 июля 2002 года N 343. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000343>

13. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования» Закон Республики Казахстан от 26 июня 2021 года № 56-VII ЗПК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000056>

14. «Казахстан в новой реальности: время действий» Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000002020>

15. «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2021 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100002021>

16. «Справедливое государство. единая нация. благополучное общество» Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2022 года. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_2

17. «Экономический курс справедливого Казахстана» Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2023 года. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K23002023_1

18. «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 2 сентября 2024 года. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K24002024_1

19. «Всеобщая декларация прав человека» Декларация, принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O4800000001>

20. Всемирная декларация об образовании для всех и рамки действий для удовлетворения потребностей (Джомтьенская декларация), 5-9 марта 1990 г. Джомтьен, Таиланд. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/jomtien.pdf

21. Образование для всех: выполнение наших общих обязательств. Текст, принятый. Всемирным форумом по образованию. Дакар, Сенегал, 26-28 апреля 2000 г. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/dakar.pdf

22. Инчхонская декларация – Образование-2030: обеспечение всеобщего инклюзивного и справедливого качественного образования и обучения на протяжении всей жизни. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000233137_rus

23. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования» Закон

Республики Казахстан от 26 июня 2021 года № 56-VII ЗПК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000056>

24. «Социальный кодекс Республики Казахстан» Кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224-VII ЗПК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224>

25. «Об утверждении Типовых штатов работников государственных организаций образования» Приказ и.о. Министра просвещения Республики Казахстан от 21 июля 2023 года № 224. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033166>

26. «Об утверждении Типовых правил деятельности организаций образования соответствующих типов и видов, за исключением организаций высшего и послевузовского образования» Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 31 августа 2022 года № 385. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029329>

27. «Об утверждении Типовых квалификационных характеристик должностей педагогов» Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 13 июля 2009 года № 338. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V090005750>

28. «Об утверждении Типовых правил проведения текущего контроля успеваемости, промежуточной и итоговой аттестации обучающихся для организаций среднего, технического и профессионального, послесреднего образования» Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 18 марта 2008 года № 125. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V080005191>

29. «Об утверждении видов документов о среднем, техническом и профессиональном, послесреднем образовании, формы документов о среднем, техническом и профессиональном, послесреднем образовании государственного образца и правила их учета и выдачи, а также форму справки, выдаваемой лицам, не завершившим образование в организациях образования» Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 28 января 2015 года № 39. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500010348>

30. «Об утверждении норм оснащения оборудованием и мебелью организаций дошкольного, среднего образования, а также специальных организаций образования» Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 22 января 2016 года № 70. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013272>

31. «Об утверждении Правил оценки особых образовательных потребностей» Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 12 января 2022 года № 4. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200026618>

32. «Об утверждении Правил деятельности службы психолого-педагогического сопровождения в организациях образования» Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 29 апреля 2025 года № 92. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2500036047>

33. Программа «Біртұтас тәрбие», утверждённая приказом Министра просвещения Республики Казахстан от 30 июля 2024 года № 194.

34. Всемирный доклад по мониторингу образования 2021: для всех означает для всех — инклюзивность и образование: Центральная и Восточная Европа, Кавказ и Центральная Азия [Электронный ресурс]. – Париж: ЮНЕСКО, 2021. – Режим доступа: <https://ru.unesco.org/gem-report/Eurasia2021inclusion>

35. Бут Т., Эйнскоу М. Показатели инклюзии: практическое пособие //М.: РООИ «Перспектива». – 2007.

36. «Об утверждении Правил проведения медико-социальной экспертизы» Приказ Заместителя Премьер-Министра – Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 29 июня 2023 года № 260. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300032922>

37. www.rudn.ru/file.php?id=5297

38. «Об утверждении Типовых правил проведения текущего контроля успеваемости, промежуточной и итоговой аттестации обучающихся для организаций среднего, технического и профессионального, послесреднего образования» Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 18 марта 2008 года № 125. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V080005191>

Инклюзивті білім беру үшін жағдай жасау жөніндегі іс-шараларды жоспарлау және іске асыру кезінде «Білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беру үшін жағдай жасау жөніндегі әдістемелік ұсынымдар» пайдаланылады (ҚР Оқу-ағарту министрі м.а. 12.07.2024 ж. №178 «Білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беру үшін жағдай жасау жөніндегі әдістемелік ұсынымдарды бекіту туралы» бұйрығы).

Ұсынымдар 5 көрсеткіш мен 14 индикаторды қамтиды. Әрбір индикатор бойынша сипаттама және есептеу формуласы келтіріледі.

Инклюзивті білім беру көрсеткіштерінің сипаттамасы үш негізгі бағытты қамтиды, олардың әрқайсысы білім беру ұйымдарының инклюзияға дайындық дәрежесін көрсететін бірнеше индикаторлардан тұрады.

1-көрсеткіш: Материалдық-техникалық жабдықталуы және оқу-әдістемелік қамтамасыз етілуі

Бұл көрсеткіш ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар үшін физикалық және оқу ресурстарының қолжетімділігіне бағытталған. Ол келесі индикаторларды қамтиды:

Кедергісіз қолжетімділікпен қамтамасыз етілген ұйымдардың үлесі – білім беру ұйымдарының толық немесе ішінара физикалық қолжетімділікті қамтамасыз еткен пайызын бағалайды.

Оқулықтармен және оқу-әдістемелік кешендермен қамтамасыз етілген ұйымдардың үлесі – ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға қажетті оқу материалдарымен қамтамасыз етілген ұйымдар санына талдау жасайды.

Қолдау кабинеттері жұмыс істейтін ұйымдардың үлесі – ерекше қажеттіліктері бар балаларға қолдау көрсету кабинеттері бар білім беру ұйымдарының санын өлшейді.

2-көрсеткіш: Инклюзивті білім беруді ұйымдастыру-кадрлық қамтамасыз ету

Бұл көрсеткіш білім беру ұйымдарындағы кадр даярлығына және психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің болуына бағытталған. Қамтитын индикаторлар:

Психологиялық-педагогикалық қызметтері бар ұйымдардың үлесі – мұндай қызметтер жұмыс істейтін ұйымдардың пайызын көрсетеді.

Инклюзивті білім беру бойынша курстан өткен педагогтердің үлесі – ҚР Оқу-ағарту министрлігімен келісілген біліктілікті арттыру бағдарламалары тізбесіне сәйкес арнайы оқытудан өткен педагогтер санын бағалайды.

Педагог-психологтармен және әлеуметтік педагогтермен қамтамасыз етілген ұйымдардың үлесі – осы мамандардың білім беру ұйымдарында болуын өлшейді.

Педагог-ассистенттер мен арнайы педагогтері бар ұйымдардың үлесі – ассистенттер мен дефектологиялық білімі бар педагогтер жұмыс істейтін ұйымдар санына талдау жасайды.

3-көрсеткіш: Мүмкіндігі шектеулі балаларды арнайы психологиялық-педагогикалық қолдаумен және ерте түзетумен қамту

Бұл көрсеткіш мүмкіндігі шектеулі балалар үшін психологиялық-педагогикалық көмектің қолжетімділігін бағалайды:

Арнайы қолдаумен қамтылған балалардың үлесі – ерте түзету мен қажетті көмекті алатын мүмкіндігі шектеулі балалардың пайызын көрсетеді.

Аталған көрсеткіштер мен индикаторлар инклюзивті білім берудің жағдайын бағалауда маңызды рөл атқарады және ерекше білім беруді қажет ететін балаларға көрсетілетін білім беру қызметтерінің әлсіз және күшті жақтарын анықтауға мүмкіндік береді.

4-көрсеткіш: Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың білім беру бағытын (маршрутын) мониторингілеу

Бұл көрсеткіш ерекше білім беруді қажет ететін балалардың жалпы білім беретін мектептерге қолжетімділігін және интеграциясын көрсетеді. Ол келесі индикаторды қамтиды:

Жалпы білім беретін мектептердің 1-сыныптарында оқып жатқан ерекше білім беруді қажет ететін балалардың үлесі – бұл индикатор ерекше қажеттіліктері бар балалардың жалпы білім беру мектептеріндегі 1-сыныптарда оқып жатқан пайызын көрсетеді. Бұл жалпы ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар санымен салыстырылады.

Аталған көрсеткіш балалардың білімге тең қолжетімділігін қамтамасыз ету жүйесінің тиімділігін бағалауға және олардың білім беру жолындағы ықтимал олқылықтарды анықтауға мүмкіндік береді.

5-көрсеткіш: Ерекше білім беруді қажет ететін түлектердің жұмыспен қамтылуын мониторингтеу

Бұл көрсеткіш ерекше білім беруді қажет ететін түлектердің еңбек қызметіне сәтті интеграциясын бағалайды. Екі негізгі индикаторды қамтиды:

Негізгі орта білім беру ұйымдарының ерекше қажеттіліктері бар түлектерінің жұмыспен қамтылу үлесі – бұл индикатор оқуын аяқтағаннан кейін жұмысқа орналасқан түлектердің пайызын көрсетеді.

Жалпы орта білім беру ұйымдарының ерекше қажеттіліктері бар түлектерінің жұмыспен қамтылу үлесі – бұл индикатор жалпы орта білім алған ерекше білім беру қажеттіліктері бар түлектердің жұмыспен қамтылу деңгейін көрсетеді.

Аталған индикаторлар білім беру ұйымдарының білім алушыларды кәсіби өмірге дайындау тиімділігін талдауға және оларды еңбек нарығына тиімді бейімдеу жолдарын жетілдіруге бағыт береді.

**Білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беру үшін жағдай жасауды
қамтамасыз ететін көрсеткіштер**

Инклюзивті білім беру көрсеткіштері			
1 көрсеткіш. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылар / тәрбиеленушілер үшін білім беру ұйымдарын материалдық-техникалық жарақтандыру және оқу-әдістемелік қамтамасыз ету			
№	Индикаторлар	Индикаторлардың сипаттамасы	
1.	Білім беру ұйымдарының жалпы санынан кедергісіз және физикалық қолжетімділігін құрған білім беру ұйымдарының үлесі	Сипаттама	Білім беру ұйымдарының жалпы санына толық* */ ішінара * кедергісіз физикалық қолжетімділік құрған білім беру ұйымдары санының арақатынасы
		Есептеу формуласы	$H = G \div F \times 100$, мұндағы H - толық**/ішінара* кедергісіз физикалық қолжетімділікті құрған мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) үлесі G - толық**/ішінара кедергісіз физикалық қолжетімділік құрған мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) саны* F - мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) жалпы саны * Ішінара кедергісіз физикалық қол жетімділік - ҰБДҚ параметрлері бойынша құрылғылардың болуы: үй-жайға кіру – кемінде 2,

			үй – жайда қозғалыс жолдары-кемінде 3, санитарлық-тұрмыстық үй-жайлар – кемінде 3, ақпарат және телекоммуникация құралдары– кемінде 2; **Толық колжетімділік: ҰБДҚ-да әрбір параметр бойынша барлық құрылғылардың болуы
		Деректер түрі	Статистикалық деректер
		Деректер көзі	ҰБДҚ
2.	Білім беру ұйымдарының жалпы санынан мүмкіндігі шектеулі білім алушыларға/ тәрбиеленушілерге арналған оқулықтармен және оқу-әдістемелік кешендермен қамтамасыз етілген білім беру ұйымдарының үлесі	Сипаттама	Мүмкіндігі шектеулі білім алушыларға арналған оқулықтармен және оқу-әдістемелік кешендермен қамтамасыз етілген білім беру ұйымдары санының білім беру ұйымдарының жалпы санына арақатынасы
		Есептеу формуласы	$H = G \div F \times 100$, мұндағы H - мүмкіндігі шектеулі білім алушыларға/ тәрбиеленушілерге арналған оқулықтармен және оқу-әдістемелік кешендермен қамтамасыз етілген мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) үлесі G - мүмкіндігі шектеулі білім алушылар/тәрбиеленушілер үшін оқулықтармен және оқу-әдістемелік кешендермен қамтамасыз етілген мектепке дейінгі ұйымдардың (орта,

			техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) саны F - мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) жалпы саны
		Деректен түрі	Статистикалық деректер
		Деректер көзі	ҰБДҚ
3.	Мемлекеттік білім беру ұйымдарының жалпы санынан ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдау кабинеттері жұмыс істейтін білім беру ұйымдарының үлесі	Сипаттама	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдау кабинеттері жұмыс істейтін білім беру ұйымдары санының білім беру ұйымдарының жалпы санына арақатынасы
		Есептеу формуласы	$H = G \div F \times 100$, мұндағы H - мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) жалпы санынан ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдау кабинеттері жұмыс істейтін мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) үлесі G - ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдау кабинеттері жұмыс істейтін мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) саны F - мектепке дейінгі ұйымдардың

			(орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының)жалпы саны
		Деректер түрі	Статистикалық деректер
		Деректер көзі	ҰБДҚ
2 көрсеткіш. Инклюзивті білім беруді ұйымдастырушылық-кадрлық қамтамасыз ету			
4.	Білім беру ұйымдарының жалпы санынан психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметі жұмыс істейтін білім беру ұйымдарының үлесі	Сипаттама	Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметі жұмыс істейтін білім беру ұйымдары санының білім беру ұйымдарының жалпы санына арақатынасы
		Есептеу формуласы	$H = G \div F \times 100$, мұндағы H - психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметі жұмыс істейтін мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) үлесі G – психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметі жұмыс істейтін мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) саны F - мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының)жалпы саны
		Деректер түрі	Статистикалық деректер
		Деректер	ҰБДҚ

		көзі	
5.	Инклюзивті білім беру бойынша курстардан өткен білім беру ұйымдары педагогтерінің үлесі (Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігімен келісілген біліктілікті арттыру курстарының білім беру бағдарламаларының тізбесіне сәйкес) білім беру ұйымдары педагогтерінің жалпы санынан (арнайы педагогтар болып табылмайтын)	Сипаттама	Инклюзивті білім беру курстарынан өткен білім беру ұйымдары педагогтары санының (Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігімен келісілген біліктілікті арттыру курстарының білім беру бағдарламаларының тізбесіне сәйкес) білім беру ұйымдары педагогтерінің жалпы санына (арнайы педагогтер болып табылмайтын) арақатынасы
		Есептеу формуласы	$H = G \div F \times 100$, мұндағы H - инклюзивті білім беру бойынша курстардан өткен (Қазақстан Республикасының Оқу-ағарту министрлігімен келісілген біліктілікті арттыру курстарының білім беру бағдарламаларының тізбесіне сәйкес) мектепке дейінгі ұйымдар (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдары) педагогтерінің үлесі G – инклюзивті білім беру бойынша курстардан өткен (Қазақстан Республикасының Оқу-ағарту министрлігімен келісілген біліктілікті арттыру курстарының білім беру бағдарламаларының тізбесіне сәйкес) мектепке дейінгі ұйымдар (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдары) педагогтерінің саны F – мектепке дейінгі ұйымдар (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру

			ұйымдары) (арнайы педагогтер болып табылмайтын) педагогтерінің жалпы саны
		Деректер түрі	Статистикалық деректер
		Деректер көзі	ҰБДҚ
6.	Білім беру ұйымдарының жалпы санынан педагог-психологтармен қамтамасыз етілген білім беру ұйымдарының үлесі	Сипаттама	Педагог-психологтармен қамтамасыз етілген білім беру ұйымдары санының білім беру ұйымдарының жалпы санына қатынасы
		Есептеу формуласы	$H = G \div F \times 100$, мұндағы H - педагог-психологтармен қамтамасыз етілген мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) үлесі G – педагог-психологтармен қамтамасыз етілген мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) саны F - мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) жалпы саны
		Деректер түрі	Статистикалық деректер
		Деректер көзі	ҰБДҚ
7.	Білім беру ұйымдарының жалпы санынан әлеуметтік	Сипаттама	Әлеуметтік педагогтермен қамтамасыз етілген білім беру ұйымдары санының білім беру

	педагогтермен қамтамасыз етілген білім беру ұйымдарының үлесі		ұйымдарының жалпы санына қатынасы
		Есептеу формуласы	$H = G \div F \times 100$, мұндағы H - әлеуметтік педагогтермен қамтамасыз етілген мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) үлесі G – әлеуметтік педагогтермен қамтамасыз етілген мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) саны F - мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) жалпы саны
		Деректер түрі	Статистикалық деректер
		Деректер көзі	ҰБДҚ
8.	Білім беру ұйымдарының жалпы санынан педагог-ассистенттермен қамтамасыз етілген білім беру ұйымдарының үлесі	Сипаттама	Педагог-ассистенттермен қамтамасыз етілген білім беру ұйымдары санының білім беру ұйымдарының жалпы санына қатынасы
		Есептеу формуласы	$H = G \div F \times 100$, мұндағы H - педагог-ассистенттермен қамтамасыз етілген мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) үлесі G – педагог-ассистенттермен қамтамасыз етілген мектепке

			дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) саны F - мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) жалпы саны
		Деректер түрі	Статистикалық деректер
		Деректер көзі	ҰБДҚ
9.	Білім беру ұйымдарының жалпы санынан арнайы педагогтермен (мұғалім-дефектолог, дефектолог, мұғалім-логопед, логопед, олигофренопедагог, сурдопедагог, тифлопедагог) қамтамасыз етілген білім беру ұйымдарының үлесі	Сипаттама	Арнайы педагогтермен қамтамасыз етілген білім беру ұйымдары санының (мұғалім-дефектолог, дефектолог, мұғалім-логопед, логопед, олигофренопедагог, сурдопедагог, тифлопедагог) білім беру ұйымдарының жалпы санына қатынасы
		Есептеу формуласы	$H = G \div F \times 100$ мұндағы H - арнайы педагогтермен (мұғалім-дефектолог, дефектолог, мұғалім-логопед, логопед, олигофренопедагог, сурдопедагог, тифлопедагог) қамтамасыз етілген мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) үлесі G – арнайы педагогтермен (мұғалім-дефектолог, дефектолог, мұғалім-логопед, логопед, олигофренопедагог, сурдопедагог, тифлопедагог) қамтамасыз етілген мектепке дейінгі ұйымдардың

			(орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) саны F - мектепке дейінгі ұйымдардың (орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының) жалпы саны
		Деректер түрі	Статистикалық деректер
		Деректер көзі	ҰБДҚ
10.	Арнайы (дефектологиялық) білімі бар білім беру ұйымдары педагогтерінің білім беру ұйымдары педагогтерінің (арнайы педагогтер болып табылмайтын) жалпы санынан үлесі	Сипаттама	Арнайы (дефектологиялық) білімі бар білім беру ұйымдары педагогтері санының білім беру ұйымдары педагогтерінің (арнайы педагогтер болып табылмайтын) жалпы санына арақатынасы
		Есептеу формуласы	$H = G \div F \times 100$, мұндағы H - арнайы (дефектологиялық) білімі бар мектепке дейінгі ұйымдар (орта білім беру ұйымдары) педагогтерінің үлесі G – арнайы (дефектологиялық) білімі бар мектепке дейінгі ұйымдардың (орта білім беру ұйымдарының) педагогтерінің саны F – мектепке дейінгі ұйымдар (орта білім беру ұйымдары) педагогтерінің (арнайы педагогтер болып табылмайтын) жалпы саны
		Деректер түрі	Статистикалық деректер
		Деректер көзі	ҰБДҚ
3 көрсеткіш. Мүмкіндігі шектеулі балаларды арнайы психологиялық-			

педагогикалық қолдаумен және ерте түзетумен қамту			
11.	Мүмкіндігі шектеулі балалардың жалпы санына арнайы психологиялық-педагогикалық қолдаумен және ерте түзетумен қамтылған мүмкіндігі шектеулі балалардың үлесі	Сипаттама	Арнайы психологиялық-педагогикалық қолдаумен және ерте түзетумен қамтылған мүмкіндігі шектеулі балалар санының психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияда тұрған мүмкіндігі шектеулі балалардың жалпы санына арақатынасы
		Есептеу формуласы	$N = (G + F) / A \times 100$, мұндағы: N – арнайы психологиялық-педагогикалық қолдаумен және ерте түзетумен қамтылған мүмкіндігі шектеулі балалардың үлесі; G – есепті кезеңде психологиялық-педагогикалық қолдаумен және білім беру ұйымдарымен (инклюзивті білім беру үшін жағдай жасалған жалпы үлгідегі білім беру ұйымдары, арнайы мектептер/сыныптар, арнайы балабақшалар, топтар, психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттері, оңалту орталықтары, аутизм-орталықтар) қамтылған мүмкіндігі шектеулі балалардың саны; F – есепті кезеңде арнайы психологиялық-педагогикалық қолдауға мемлекеттік білім беру тапсырысы шеңберінде қамтылған мүмкіндіктері шектеулі балалардың саны; A – психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияда есепте тұрған мүмкіндігі шектеулі

			балалардың жалпы саны.
		Деректер түрі	Статистикалық деректер
		Деректер көзі	ҰБДҚ
4 көрсеткіш. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың білім беру бағытының мониторинг жүргізу			
12.	Жалпы білім беретін мектептердегі ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың жалпы санынан жалпы білім беретін мектептердің бірінші сыныптарында (жалпы) білім алатын ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың үлесі	Сипаттама	Жалпы білім беретін мектептердің бірінші сыныптарында (жалпы) білім алатын ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар санының жалпы білім беретін мектептердегі ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың жалпы санына арақатынасы
		Есептеу формуласы	$H = G \div F \times 100$, мұндағы H - жалпы білім беретін мектептердің бірінші сыныптарында (жалпы) оқитын ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін G - жалпы білім беретін мектептердің бірінші сыныптарында (жалпы) оқитын ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың саны F – жалпы білім беретін мектептердің ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың жалпы саны
		Деректер түрі	Статистикалық деректер
		Деректер көзі	ҰБДҚ
5 көрсеткіш. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар түлектерді жұмысқа орналастыру мониторингін жүргізу			

13.	Негізгі орта білім беру ұйымдарының ерекше білім беру қажеттіліктері бар түлектердің жалпы санынан жұмыспен қамтудың әртүрлі нысандарымен қамтылған негізгі орта білім беру ұйымдарының ерекше білім беру қажеттіліктері бар түлектердің үлесі	Сипаттама	Жұмыспен қамтудың әртүрлі нысандарымен қамтылған негізгі орта білім беру ұйымдарының ерекше білім беру қажеттіліктері бар түлектер санының негізгі орта білім беру ұйымдарының ерекше білім беру қажеттіліктері бар түлектердің жалпы санына арақатынасы
		Есептеу формуласы	$H = G \div F \times 100$, мұндағы H - Жұмыспен қамтудың әртүрлі нысандарымен қамтылған негізгі орта білім беру ұйымдарының ерекше білім беру қажеттіліктері бар түлектердің үлесі G - Жұмыспен қамтудың әртүрлі нысандарымен қамтылған негізгі орта білім беру ұйымдарының ерекше білім беру қажеттіліктері бар түлектер саны F - негізгі орта білім беру ұйымдарының ерекше білім беру қажеттіліктері бар түлектердің жалпы саны
		Деректер түрі	Статистикалық деректер
		Деректер көзі	ҰБДҚ
14.	Жұмысқа орналастырудың әртүрлі нысандарымен қамтылған жалпы орта білім беру ұйымдарының ерекше білім беру қажеттіліктері бар	Сипаттама	Жұмыспен қамтудың әртүрлі нысандарымен қамтылған жалпы орта білім беру ұйымдарының ерекше білім беру қажеттіліктері бар түлектер санының жалпы орта білім беру ұйымдарының ерекше білім беру қажеттіліктері бар түлектерінің жалпы санына арақатынасы

	түлектерінің жалпы орта білім беру ұйымдарының ерекше білім беру қажеттіліктері бар түлектерінің жалпы санынан үлесі	Есептеу формуласы	$H = G \div F \times 100$, мұндағы Н - Жұмыспен қамтудың әртүрлі нысандарымен қамтылған жалпы орта білім беру ұйымдарының ерекше білім беру қажеттіліктері бар түлектердің үлесі G - Жұмыспен қамтудың әртүрлі нысандарымен қамтылған жалпы орта білім беру ұйымдарының ерекше білім беру қажеттіліктері бар түлектерінің саны F - жалпы орта білім беру ұйымдарының ерекше білім беру қажеттіліктері бар түлектерінің жалпы саны
		Деректер түрі	Статистикалық деректер
		Деректер көзі	ҰБДБ

Осылайша, әзірленген көрсеткіштер мен индикаторлар «Білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беру үшін» ұғымын кеңейтуге мүмкіндік береді. Бұл архитектуралық кедергісіз қолжетімділікті қамтамасыз ету ғана емес, сонымен қатар шарттар кешенін: кадрлық, оқу-әдістемелік, материалдық-техникалық, ақпараттық, нормативтік орындау.

Мазмұны

Кіріспе.....	3
1 Қазіргі мектептегі инклюзивті білім беру процесін нормативтік қамтамасыз ету.....	5
2 Білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін ескере отырып оқу процесін ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар.....	51
Қорытынды.....	107
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.....	108
Қосымша.....	114

**Білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін ескере отырып
оқу процесін ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар**

**Методические рекомендации по организации учебного процесса с учетом
особых образовательных потребностей обучающихся**

Басуға 04.06.2025 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/16.
Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.
Қаріп түрі «Times New Roman». Шартты баспа табағы 16.

Подписано в печать 04.06.2025 г. Формат 60×84 1/16.
Бумага офсетная. Печать офсетная.
Шрифт Times New Roman. Усл. п.л. 16.